

В. І. Вишневський

ЕКОЛОГІЧНИЙ ТУРИЗМ

Навчальний посібник

Київ “Інтерпрес ЛТД” 2015

УДК 779.85+502/504
ББК 75.8 : 20.1я73
В55

Рецензенти:

доктор географічних наук, професор **Г.В. Балабанов**,
доктор біологічних наук **І.Т. Русев**

*Рекомендовано до друку вченою радою Інституту
міжнародних відносин Національного авіаційного університету
(протокол № 10 від 15 грудня 2014 р.)*

Вишневський В. І.

В55 Екологічний туризм : навчальний посібник /
В. І. Вишневський. — К. : Інтерпрес ЛТД, 2015. — 140 с.
ISBN 978-966-501-099-9.

Висвітлено найважливіші відомості з курсу “Екологічний туризм”. Наведено інформацію про історію розвитку екотуризму, його функції, ресурси, безпеку людей в екотурах. Подано відомості про основні об’єкти екотуризму, зокрема біосферні та природні заповідники, національні та регіональні ландшафтні парки. Розглянуто сучасну екотуристичну діяльність. Запропоновано кілька турів та екскурсій природознавчого спрямування.

Для студентів вищих навчальних закладів, в яких здійснюється підготовка фахівців у сфері туризму.

УДК 779.85+502/504
ББК 75.8 : 20.1я73

ISBN 978-966-501-099-9

© Вишневський В. І., 2015

ВСТУП

Одним із найпоширеніших видів сучасного туризму є екологічний туризм, або екотуризм. Його розвитку сприяє надзвичайна різноманітність природи Землі, прагнення людей її пізнати. Те саме стосується й України, яка також має величезні природні багатства, які до цього часу залишаються порівняно мало освоєними. Про популярність екотуризму свідчить усе зростаюча кількість туристів, які подорожують на природі. Отже, неодмінною умовою підготовки фахівця у сфері туризму є засвоєння змісту дисципліни “Екологічний туризм”, набуття знань, які можуть бути корисними у професійній роботі.

Метою вивчення дисципліни є оволодіння знаннями зі сфери екологічного туризму та можливість їх використання у професійній діяльності.

Завдання вивчення навчальної дисципліни:

- ознайомлення студентів зі змістом екотуризму та його особливостями;

- оволодіння знаннями про засади екотуристичної діяльності;
- оволодіння знаннями про найважливіші об’єкти екотуризму;
- оволодіння навичками формування туристичного продукту.

У результаті вивчення курсу студенти повинні знати:

- рушійні сили, які визначали і визначають розвиток екотуризму;
- причини зародження і подальшого розвитку екотуризму;
- основи екотуристичної діяльності;
- об’єкти екотуризму.

Навчальний матеріал дисципліни складається з трьох розділів: “Сутність екотуризму”, “Об’єкти екотуризму” та “Екотуристична діяльність”.

Вивчення дисципліни передбачає відвідування лекцій і семінарських занять, виконання домашніх завдань. Домашні завдання складаються із самостійного конспектування, підготовки презентацій, роботи з Інтернет-ресурсами, відвідування установ поширення знань про природу (музеї, будинки природи), об’єктів природно-заповідного фонду, а також цікавих природних об’єктів у цілому.

1. СУТНІСТЬ ЕКОТУРИЗМУ

1.1. ОСНОВНІ ПОНЯТТЯ І ТЕРМІНИ. ОСОБЛИВОСТІ ЕКОТУРИЗМУ

Термін “екотуризм” набув поширення у 80-х роках ХХ ст. і з того часу стає все уживанішим. На сьогодні існує чимало визначень екотуризму. Узагальнивши їх, можна сформулювати таке:

екотуризм – це туризм у місця з відносно незайманою природою, до цінних у природному відношенні об’єктів з метою отримання задоволення від перебування на природі, розширення знань про неї та оздоровлення.

Зазначимо, що складова “логос” у понятті “екологічний туризм” вказує на наявність у ньому наукового змісту. Правильніше вважати, що йдеться про пізнавальну складову.

У більшості джерел сказано, що автором поняття “екологічний туризм” є мексиканський громадський діяч, економіст та еколог Гектор Цебаллос-Ласкурейн (Hector Ceballos-Lascurain). Проте гарантовано стверджувати це не варто, оскільки слова “екологія” і “туризм” вживають понад 100 років і за цей час хтось міг поставити їх поряд. Зрозуміло, що екотуризм виник значно раніше за 80-ті роки ХХ ст.

Певною мірою розвиток екотуризму корелює в часі з розвитком екології. Хоча цей науковий напрям існує понад 100 років, особливого розвитку він набув з другої половини ХХ ст., коли стрімкий розвиток матеріального виробництва призвів до помітних негативних змін у природному середовищі. Усвідомлення цих змін зумовило зростання уваги до природного середовища з боку як науковців, так і пересічних громадян.

Порівняно з іншими видами туризму екотуризм має кілька особливостей:

- перебування в місцях з відносно незайманою природою або в місцях, які в природному відношенні є цінними та рідкісними;
- мінімізація негативного впливу на природу;
- екологічні освіта та виховання;
- певна фізична активність;
- гуманізм;
- економічна підтримка заходів, спрямованих на збереження природи, зокрема у відвідуваних місцях.

Розглянемо детальніше, що означають перелічені особливості. Так, мінімізація негативного впливу на природу передбачає

низку заходів. Насамперед туристи мають дотримуватися певних правил поведінки. Існують обмеження щодо чисельності туристів, особливо якщо йдеться про відвідання екологічно чутливих об'єктів. Туристи мусять не залишати сміття у відвідуваних місцях. У багатьох випадках заборонено і куріння. Деяким вимогам мають відповідати і транспортні засоби: мінімум шуму і забруднення повітря.

Певна фізична активність, яка необхідна в екотуризмі, випливає з того, що цікавинки природи звичайно краще збереглися там, де немає хороших доріг. У будь-якому випадку спів птахів і пахощі квітів краще сприймати безпосередньо, а не через вікно автобуса.

Перелічені вимоги та обов'язки дещо обмежують коло людей, які беруть участь в екотурах. Далеко не всі люди усвідомлюють важливість збереження природи. Для багатьох — це пусті слова, тому і сподіватися на участь в екотурах усіх без винятку — марна справа. Достатньо подивитися, як людина поводить себе зі своїм недопалком на зупинці транспорту, щоб зрозуміти, наскільки реальна її участь в екотурі.

Особливістю екотуризму від інших видів туризму є специфічний склад не лише учасників, а й організаторів. На них покладаються певні вимоги, а саме — володіння знаннями про природу. Звичайно це знання, які спираються на любов до неї. Без цього діяльність гідів втрачає яскравість і ґрунтовність. Досить часто гідами і, власне, організаторами екотурів є біологи, краєзнавці. Між іншим, чоловіки-біологи досить часто носять бороди. Перебування на природі сприяє тому, що їх обличчя звичайно засмагли та обвітрені. Отже, організаторів екотурів інколи можна вирізнити і за зовнішнім виглядом.

Додамо, що робота гідів з екотуристами цікавіша, ніж зі звичайними туристами. Тут наявний зворотний зв'язок і навіть взаємозбагачення знаннями та навичками. Досить тісні стосунки між гідами і туристами пояснюються порівняно невеликою кількістю туристів та екскурсантів, можливістю їх неформального спілкування під час проходження маршруту. Об'єднує учасників турів уже згадана спільність інтересів.

Сформульовані особливості екотуризму дають змогу побачити його відмінності з близькими за змістом видами туризму. Приміром, головною метою природного туризму (краще — природничого) є перебування на природі — насамперед там, де вона мало змінена. Однак тут немає дуже важливої складової екотуризму, а саме розширення знань про природу. Немає і кількох ін-

ших особливостей, зокрема бережливого ставлення до природи. Відповідно до цих особливостей існує спеціалізація в діяльності туроператорів. Багато з них організовують лише виїзди на природу. Про те, яким вона буде після, часто не думають.

Ще більшими є відмінності від пригодницького туризму, де навіть згадки немає про бережливе ставлення до природи. Цей вид туризму передбачає досягнення результату за будь-яку ціну: можливість вирубування дерев, випалювання трави, знищення представників тваринного світу.

Подібне стосується і спортивного туризму, зокрема гірсько-лижного. Зрозуміло, що облаштування лижних трас супроводжується вирубуванням дерев, земляними роботами тощо.

Існують великі відмінності і від так званого зеленого, або, як його ще інколи називають, сільського зеленого туризму. В останньому разі ці відмінності виявляються у соціально-економічній сфері — проживанні в сільській місцевості з метою ознайомлення з умовами життя, господарювання та звичаями місцевих жителів. Як видно, тут інша мета, а відповідно — діяльність і, звісно, результат.

Мінімізація негативного впливу на природу дає змогу віднести екотуризм до так званого м'якого туризму (на відміну від жорсткого, в якому основною метою є отримання прибутку). Останнє досягається масовістю, комфортом перебування. Від звичайного масового туризму екотуризм вирізняється ще й деякою уповільненістю, адже його метою є не лише враження, а й нові знання. Здобуття останніх потребує певного часу.

Разом з тим потрібно мати на увазі, що різкої межі між екотуризмом та іншими видами туризму немає.

За час, що минув після виникнення екотуризму, виділилися його різновиди. Найпоширеніший — рекреаційний екотуризм, тобто туризм, в якому найголовнішим є відпочинок на природі. Наступний різновид — пізнавальний екотуризм. Сама його назва вказує на головну мету — пізнання природи. Тут, зокрема, можна виділити орнітологічний туризм. Відмінним і найменш масовим є науковий екотуризм, а саме участь туристів у наукових експедиціях, організованих з метою дослідження природи. В останньому разі це не лише споглядання, а й посильна добровільна допомога.

Екотуризм можна поділити на внутрішній і міжнародний, на організований і неорганізований. Міжнародний екотуризм звичайно організований, у внутрішньому домінує неорганізований. Останній, хоч і дає більше свободи, але має той недолік, що ба-

гато чого залишається поза увагою туристів. Крім того, у ньому прослідковується ще одна вада — порівняно невелика природоохоронна складова. Досить часто неорганізовані туристи залишають після себе сміття. На жаль, часто до цього додається ще й вищипана трава, зламані гілки дерев і залишки вогнищ.

Умовно в екотуризмі можна також виділити подорожі в незайману природу (це властиво для великих країн з порівняно незайманими територіями) і подорожі до місць, де природа перебуває під охороною, зокрема в національні природні парки. Останнє характерно для країн Західної Європи.

У будь-якому разі екотуристів насамперед цікавить природа. Тому тут недоречні рекламні гасла на кшталт: “Тут дають чудове справжнє баварське пиво під приголомшливу дійсно баварську закуску”. Така реклама радше відіграє зворотну роль: люди, які поважають себе і природу, на такі заклики зреагують негативно.

Головною причиною виникнення екотуризму можна вважати зміни суспільного життя: концентрація людей у містах, зменшення фізичних навантажень, отримання більших можливостей подорожувати, зокрема, у віддалені райони Землі. Зміни суспільного життя торкнулися використання вільного часу, який раніше значною мірою використовували на відновлення організму від фізичних навантажень. Нині багато працюючих більшу частину свого часу проводять за комп’ютером, інколи днями не виходячи з дому. У зв’язку з цим людині просто не вистачає фізичної активності. Зрозумілим є бажання змінити обстановку із замкненого середовища на відкритий простір. У цьому разі переслідується мета зняти нервову та інтелектуальне напруження, поліпшити емоційний стан. Відповідно, традиційний відпочинок — щорічне перебування на морі (та ще й в одному місці) — змінюється на насиченіший враженнями і подіями.

Про зміни в суспільному житті свідчить і явище субурбанізації. Нині престижно жити не лише в центрі міст, а й на їх околицях. Поміж іншого, це пояснюється тим, що в центрі великих міст природне середовище істотно змінено. Більшою є загазованість повітря, сильнішим шум. Головним же є те, що на околицях міст реально жити у власному домі із земельною ділянкою.

Ще однією причиною розвитку екотуризму стало усвідомлення цінності природи, про уразливість якої раніше не дуже й думали. Ще кілька десятиліть тому, зокрема у перші роки після Другої світової війни, людство переймалося проблемою відновлення зруйнованого. Звісно, що й нині проблем багато, але вони інші, ніж були раніше. Уже не так гостро стоять проблеми про-

довольства і житла. Отже, в останні десятиліття кращими стали умови для розвитку культури, і зокрема екологічної.

Діяльність, спрямована на зменшення негативного впливу на природу, вже дала себе знати — принаймні у розвинених країнах. Нині у цих країнах чистішими, ніж раніше, є і повітря, і вода. Доволі часто на околицях західноєвропейських міст можна зустріти зайця, лань чи козулю. Немає сумніву в тому, що в майбутньому бережливе ставлення до природи ще більш пошириться.

Важливу роль у розвитку екологічного туризму відіграють інформаційні джерела, насамперед телевізійні передачі та Інтернет. Завдяки ним можна отримати уявлення про найвіддаленіші куточки світу. Так, сайт Національного географічного товариства США подає велику кількість відео про подорожі в різних куточках світу (www.nationalgeographic.com).

Цікавість до природи, бажання подорожувати формують і друковані засоби — журнали, фотоальбоми. Поміж них може бути згаданий “National Geographic”, який видає Національне географічне товариство. Нині версії цього журналу розповсюджуються у багатьох країнах світу. Численні статті про природу та подорожі містить також журнал “Вокруг света”. Існують періодичні видання і суто туристичного змісту: “Міжнародний туризм”, “Мир туризма” та ін. З 2011 р. почав виходити у світ “Российский журнал экологического туризма”.

Цінну спадщину, яка стосується природи, залишили відомі мандрівники і водночас майстри слова: Джеральд Даррел, Тур Хейердал, Жак-Ів Кусто та ін. Зокрема, англієць Джеральд Даррел є автором понад 30 книжок, які не лише цікаві, а ще й наповнені гуманізмом.

Не можна оминати і діяльність митців, зокрема художників і фотомайстрів. Так, з-поміж художників може бути названий Іван Шишкін.

Розвитку екотуризму сприяє діяльність зі створення та розширення меж національних і регіональних ландшафтних парків, інших об'єктів природно-заповідного фонду. Корисною є й їх популяризація. Тут існує зворотний зв'язок — отримання додаткових коштів будь-яким національним парком або заповідником дає змогу поліпшити рекламу, яка, у свою чергу, привертає увагу нових відвідувачів.

Позитивною є й роль екотуристичних та екологічних організацій, як міжнародних, так і національних. З організацій, які поширюють екологічні знання та культуру, передусім потрібно назвати ЮНЕСКО — спеціалізовану Організацію Об'єднаних

Націй з питань освіти, науки і культури. Під егідою ЮНЕСКО започатковано кілька програм щодо поліпшення навколишнього середовища. Поміж них — ЮНЕП (від англ. — United Nations Environmental Program). Основна діяльність ЮНЕП спрямована на посилення уваги до стану довкілля. Дізнатися про зміст цієї діяльності можна на сайті www.unep.org.

Окремої згадки потребує Міжнародний екотуристичний союз — The International Ecotourism Society (скорочено — TIES). Сайт — www.ecotourism.org.

Відомим є й Міжнародний союз з охорони природи (МСОП), який основну свою увагу приділяє збереженню біорізноманіття. МСОП публікує список видів, яким загрожує зникнення. Певною мірою це сприяє їх збереженню. Охорони природи та екотуризму стосується діяльність учасників Всесвітнього фонду дикої природи World Wild Fond, скорочено WWF (офіційний сайт — <http://wwf.panda.org>). Емблемою фонду є гігантська панда. Фонд спрямовує увагу і дає певні кошти на розвиток екологічного туризму. Це, зокрема, торкнулося Карпатського і Дунайського біосферних заповідників. За сприяння WWF підготовлено та опубліковано безліч книжок, буклетів, знято чимало кінофільмів природоохоронного змісту. Достатньо подивитися хоч б один з них, як виникає бажання зануритися у царину дикої природи.

Численні громадські організації функціонують і в Україні: Національний екологічний центр України (НЕЦУ), Всеукраїнська екологічна ліга та ін.

Екотуристичній тематиці присвячені численні наукові конференції, які проводять у багатьох країнах світу і, зокрема в Україні. Увагу громадськості привертають і цікаві акції. Так, в Україні за ініціативи народного депутата Миколи Томенка в 2007 р. було проведено опитування громадської думки щодо найвизначніших історико-архітектурних пам'яток. Серед номінантів виявився дендрологічний парк “Софіївка”, в якому важливу роль відіграє природа. Наступного року було проголошено акцію “7 природних чудес України”, переможцями якої стали:

- 1) біосферний заповідник “Асканія-Нова”;
- 2) регіональний ландшафтний парк “Гранітно-степове Побужжя”;
- 3) Дністровський каньйон;
- 4) Мармурова печера;
- 5) Національний природний парк “Подільські Товтри”;
- 6) озеро Світязь;
- 7) озеро Синевир.

Ця акція сколихнула увагу людей до перелічених об'єктів і не лише до них. Наступного року після оприлюднення результатів опитування заповідник “Асканія-Нова”, який виявився першим у списку, відвідала рекордна кількість людей – 140 тис., або в півтора рази більше за попередній показник. Разом з тим, згадуючи “Асканію-Нова”, треба зауважити, що до його створення доклала зусиль не лише природа, а й люди. Відповідну діяльність було розпочато ще в XIX ст., і вона триває донині.

Увага громадськості до природи зростає під час відзначення днів, які умовно можна назвати екосвятами, наприклад:

22 березня – Всесвітній день води;

22 квітня – Всесвітній день Землі;

5 червня – Всесвітній День охорони навколишнього природного середовища;

27 вересня – Міжнародний день туризму.

Говорячи про чинники сприяння екотуризму, потрібно зупинитися і на тому, що його стримує. Крім чинників, які стримують туризм у цілому (нестача коштів, нестабільний політичний стан, незадовільна інфраструктура), є й специфічні. До них, як уже було зазначено, належать певні обмеження, зокрема в комфорті. Інший чинник полягає в тому, що багатьох людей природа, на жаль, не цікавить. Якось автор був свідком того, як туристи з Одеси, що приїхали на Кінбурнську косу, зайшли на так звану Ковалівську сагу (ділянку перезволоженого лісу) і пробули там щонайбільше 2 хвилини. На питання, чому так швидко залишаєте це місце, відповідь була така: “Кусають комарі”.

Чинником, що гальмує екотуризм, є незадовільна фізична форма багатьох потенційних туристів. Ще один чинник полягає у тому, що далеко не всі регіони Землі багаті на екотуристичні ресурси. Деякі є небезпечними. Додамо, що в цілому для екотуризму властива невелика прибутковість. Отже, для багатьох туроператорів екотуризм нецікавий.

Стосовно географії екотуризму можна зауважити, що в ній, як і в географії туризму загалом, існують певні особливості. Донорами звичайно є економічно розвинені урбанізовані країни, в яких населення має добрий матеріальний стан і традиційно високу екологічну культуру. Стороною, що приймає, часто є країни і регіони з порівняно слабким розвитком економіки та відсутністю екологічно небезпечних галузей.

Поширенню екотуризму відповідають знання і публікації у цій сфері. Останніх найбільше виходить у світ у США та країнах

Західної Європи. Щоб переконатися в цьому, достатньо відкрити у Вікіпедії англomовну статтю “Екотуризм”.

Склад учасників. В екотурах беруть участь представники всіх вікових груп. Разом з тим специфіка екотурів зумовлює певні особливості. Однією з них є те, що пізнавальна функція екотуризму пов’язана з освітою, яку насамперед здобувають молоді люди – школяри і студенти. Масовості цієї вікової групи додає і те, що комфорт в екотурах звичайно обмежений і молоді люди до нього не дуже вибагливі.

Що ж до свідомої участі в екотурах, то вона здебільшого стосується людей середнього віку (35–55 років). Звичайно це люди з вищою освітою, представники творчих професій. Вони люблять активний відпочинок, але не схильні до авантюризму (подолання перешкод із ризиком для життя).

У цілому всіх людей, які беруть участь в екотурах, можна поділити на чотири групи:

- школяри і студенти, яких до участі спонукали старші;
- фахівці, для яких вивчення природи є їх професією;
- захоплені (ті, що цікавляться природою);
- випадкові.

Туристи беруть до уваги такі найважливіші фактори: унікальність району подорожі, супровід професійних гидів, можливість фізичної активності та неформального спілкування.

Повторімо, що відпочинок на природі та нові знання, які отримують в екотурах, відсувають на другий план вимоги до комфорту. На питання учасників подорожей, який фактор важливіший – комфортабельність автобуса чи професійна майстерність екскурсовода, звичайно відповідають, що друге.

У короткому викладі вимоги до екотуристів сформульовані такими гаслами:

- не беріть від природи нічого, крім відзнятих фото;
- не залишайте нічого, крім слідів ніг;
- не убивайте нічого, крім часу.

Запитання для самоперевірки

- *У чому полягають основні особливості екотуризму?*
- *Які причини виникнення і розвитку екотуризму?*
- *У чому полягають відмінності екотуризму від інших видів туризму?*
- *Якими є перспективи розвитку екотуризму в Україні та світі?*
- *Які фактори сприяють розвитку екотуризму?*
- *Які фактори стримують розвиток екотуризму?*

Домашнє завдання

- *Написати про міжнародні організації, діяльність яких спрямована на поширення знань про природу та її захист.*
- *Ознайомитись із сайтами згаданих у тексті організацій.*

1.2. ФУНКЦІЇ ЕКОТУРИЗМУ

Екотуризм має низку функцій, серед яких найважливіші такі:

- оздоровча;
- пізнавальна;
- економічна;
- виховна;
- природоохоронна.

Перша функція є очевидною, оскільки екотури потребують певної фізичної активності учасників і звичайно відбуваються в екологічно чистій місцевості на свіжому повітрі. Однак справа тут не лише у фізичному оздоровленні, а й у психічному. Відвідання природи дає змогу відпочити від звичних справ та емоційного напруження.

Пізнавальна функція екотуризму полягає не лише в отриманні нових знань, а інколи навіть у зміні поглядів. Простір для нового тут дуже великий, адже природа надзвичайно складна і до того ж перебуває у стані постійних змін.

Економічна функція (ширше — соціально-економічна) екотуризму полягає в отриманні прибутку, створенні нових робочих місць, добровільному перерозподілі коштів, розвитку економіки у цілому. Щодо останнього, то відомо, що чимало країн отримують значні кошти від туризму, і зокрема екотуризму. Тут важливі принаймні два аспекти. По-перше, високорозвинені країни звичайно є донорами екотуризму, а бідні — отримувачами коштів. Те саме стосується окремих регіонів країн: основні турпотоки спрямовані у менш розвинені регіони. Принаймні, у цих регіонах менш розвинуті первинні сектори економіки. Тим самим екотуризм є важелем регіональної політики — сприяє вирівнюванню економічного розвитку всередині країни. За приклад може правити екотуризм у Карпатах, де звичайні види господарської діяльності — промисловість та сільське господарство — обмежені. Саме завдяки туризму, і зокрема екотуризму, цей регіон отримує значні кошти і став істотно іншим, ніж 20–30 років тому. Щоб переконатися в цьому, варто відвідати якесь карпатське містечко, наприклад Яремчу чи Ворохту. Нині в Яремчі більше приватних готелів, ніж

в Івано-Франківську. Нехай не всі туристи, що приїжджають сюди, є екотуристами, але їх справді дуже багато. Люди, які їдуть у Карпати, свідомо вибирають цей регіон з огляду на його природні багатства. Тут є змога не лише відпочити на природі, а й отримати нові знання про неї. Подібні приклади можна навести і щодо інших регіонів Землі. Завдяки екотуризму відбулися позитивні перетворення у федеральній землі Тіроль на заході Австрії, яка раніше в економічному розвитку пасла задніх.

По-друге, працевлаштування у сфері туризму, зокрема екотуризму, буває єдиною можливістю знайти роботу. Це стосується працевлаштування не лише в туристичних фірмах, а й в установах природно-заповідного фонду: заповідниках, національних природних парках та ін. Приміром, біосферний заповідник “Асканія-Нова” — одне з небагатьох місць працевлаштування мешканців однойменного селища. До того ж саме в заповіднику працює наукова та культурна еліта селища.

Різноманітними є аспекти виховної функції, до якої належить виховання гуманізму і патріотизму. Значною мірою це зумовлено тим, що туристи відкривають для себе те, наскільки багата природа Землі і, зокрема, батьківщини. Тим самим формується уявлення про велич країни — не лише економічну, а й культурну та природну. Відсутність знань про природу батьківщини збіднює уявлення про неї. Окремим різновидом виховної функції можна вважати естетичний — формування уявлення про прекрасне.

Доволі своєрідною є природоохоронна функція екотуризму. З одного боку, ця діяльність, як і будь-яка інша, чинить негативний вплив на природу, хоч і незначний. Людина, яка йде, залишає слід, а сто людей залишають стежку. З іншого боку, екотуризм відіграє й позитивну роль, зокрема через уже згадані виховну, економічну та інші функції. Так, у районах, які відвідують туристи, залишаються певні кошти. Їх отримання дає змогу налагодити прибирання сміття. Однак це лише один з небагатьох аспектів. З появою туристів в якійсь місцевості з'являється можливість змінити господарську діяльність з екологічно небезпечної на таку, що на природу практично не впливає. Це стосується економіки в цілому, роботи не лише окремих підприємств, а й громадян. Туристичний попит здатен змінити господарську діяльність з домінування матеріального виробництва на сферу послуг, а саме туризм.

Важливим є те, що привабливість природи може бути джерелом прибутків. Наприклад, у певній місцевості кілька оленів

або козуль можуть стати мисливським трофеєм місцевих жителів чи представників так званого мисливського туризму. Зиск від полювання на цих звірів короточасний. Разом з тим ті самі тварини можуть дати більший зиск, якщо привертатимуть увагу туристів протягом кількох років.

Якщо згадати про корали Червоного моря, стає зрозумілим, що їх збереження є дуже важливим чинником нинішніх і майбутніх валютних надходжень Єгипту від туризму. Зрозуміло, що для цих надходжень корали (як, власне, й інші багатства природи) прагнуть зберігати.

Не обходить увага до природи й туроператорів, які починають вбачати у ній джерело своїх прибутків. Інколи туроператор навіть швидше за місцеве населення починає розуміти цінність незайманої природи і пропагує бережливе ставлення до неї.

Отже, туризм, і зокрема екологічний, формує світогляд у напрямку доцільності збереження природи, від стану якої залежить добробут як країни, так і окремих її громадян. У свою чергу, це зумовлює реалізацію практичних заходів щодо захисту природи від негативного впливу.

Додамо, що елементи екологічного виховання та освіти, отримані під час екотурів, спрацьовують за межами місць їх проведення, стають невід'ємною складовою поведінки людини.

Вочевидь, що все висловлене стосується України. Тривалий час економічний розвиток країни відбувався на засадах пріоритетного розвитку промисловості та сільського господарства. Причому стан довкілля майже не враховували. Наслідком цього було створення величезних водосховищ, будівництво екологічно небезпечних об'єктів, накопичення мільярдів тонн відходів. Утім поступово світоглядні цінності змінюються, усе більш поширеним стає бажання людей милуватися природою. Попри значні втрати, в Україні збереглися величезні природні цінності, якими гріх не користатися. До речі, природа завжди бореться з наслідками негативного впливу на неї. Так, терикони в Донбасі поступово заростають: спочатку травою, потім чагарником, а згодом деревами. Те, що лякало людей своїм виглядом ще кілька десятиків років тому, поступово, завдячуючи силам природи, набуває певної привабливості.

Підводячи підсумок, можна зазначити, що екотуризм є тією формою природокористування, за якої природі завдається мінімальна шкода. Водночас суспільство від цього виду діяльності отримує значну користь.

Запитання для самоперевірки

- *Які функції має екотуризм?*
- *У чому полягає економічна функція екотуризму?*
- *Якою є виховна функція екотуризму?*
- *Чи може екотуризм відігравати природоохоронну роль?*
- *Якими є складові природоохоронної функції екотуризму?*

1.3. ІСТОРІЯ ЕКОТУРИЗМУ

Елементи екотуризму були наявні із самого початку виникнення туризму, навіть за часів Томаса Кука. Нагадаємо, що перший свій тур він здійснив у 1841 р. Невдовзі з'явилися тури, в яких роль природи була значною. У будь-якому разі до таких турів належала організована Т. Куком навколосвітня подорож.

Відвідання незайманих куточків, насамперед розташованих у горах, було змістом діяльності багатьох клубів і гуртків у наступні десятиліття. Можна згадати Перший альпійський клуб, що виник у Великій Британії в 1857 р. Головними завданнями клубу були розвиток альпінізму та розповсюдження знань про гори. Подібною виявилася діяльність віденського товариства “Друзі природи”. У цьому разі важливим завданням стала пропаганда подорожей у цілому. Як видно, ця діяльність виникла в Західній Європі, що не випадково.

Своєрідним і важливим заходом у сфері екотуризму можна вважати взяття під охорону визначних пам'яток природи та активізацію уваги до них. Прикладом є створення у США в 1872 р. першого у світі Єллоустонського національного парку. З того часу майже півтора століття він відіграє роль важливого об'єкта екотуризму. Щороку його відвідують кілька мільйонів людей. Згодом подібні парки з'явилися і в інших країнах. Вони слугують не лише для збереження рослинного і тваринного світу, а й для відвідування, популяризації знань про природу, природоохоронного виховання.

У 1880 р. у Карпатах, а саме біля селища Ворохта було обладнано першу на території сучасної України екологічну стежку. За кілька років в Українських Карпатах почали встановлювати покажчики для руху туристів.

У 80-х роках XIX ст. виник “Гурток шанувальників природи, гірського спорту і Кримських гір” в Ялті. В останні роки XIX ст. у Криму було прокладено першу екологічну стежку, названу на честь лікаря та пропагандиста туризму Ф.Т. Штангеева. Штанг-

геєвська стежка розташована біля Ялти, точніше — біля водоспаду Учан-Су. Згодом було організовано Боткінську стежку.

У 1888 р. у США виникло Національне географічне товариство, яке поставило за основну свою мету поширення географічних знань. Товариство засновали особи, не байдужі до подорожей. Того самого року побачив світ перший випуск журналу “National Geographic”. За час свого існування товариство сприяло організації великої кількості експедицій і справді досягло поставленої мети — поширенню знань про навколишній світ.

У 1890 р. в Одесі виник Кримський гірський клуб, який згодом змінив свою назву на Кримсько-Кавказький гірський клуб. Зазначимо, що одеський клуб публікував звіти учасників турів, що сприяло популяризації туризму, збагачувало читачів відповідними знаннями. Разом з тим слід визнати, що члени цих гуртків усе ж складали нечисленну групу ентузіастів.

Поступове зростання масовості подорожей, залучення до них учнівської молоді зумовило потребу в підготовці відповідних кадрів. В Україні цю діяльність було започатковано в 1902 р. Основу відповідних кадрів склали вчителі Одеси.

У 1895 р. зі Львова до Сколе вирушив перший туристичний потяг. Тоді ж — у 1895 р. — виник Російський туринг-клуб у Санкт-Петербурзі, який у 1901 р. було перетворено на Російське товариство туристів.

У 1911–1912 р. у Західній Україні виникли гуртки пластунів, важливою складовою яких було і залишається вміння вільно почуватися на природі, зокрема, за несприятливих умов. Виникнення пласту багато в чому спиралося на скаутський рух, започаткований кількома роками раніше в Західній Європі. Поняття “скаут” і “пласт” мають багато спільного. Так, англійське слово “scout” означає “розвідник”. Так само пластунами називали козаків-розвідників. Складовою скаутського і пластового руху є виховання патріотизму.

Розвитку екотуризму сприяла поява такого захоплення, як бердвотчинг (birdwatching), яке набуло поширення після 1932 р., а саме після виходу у світ добре ілюстрованої книги, за допомогою якої можна було розпізнавати птахів. Нині у розвинених країнах бердвотчингом захоплюються мільйони людей. Поміж них є і монарші особи.

У наступні десятиліття екотуризм продовжував розвиватися і набувати все більшої масовості. З’явилися певні регіони з його найбільшим розвитком. Зокрема, в колишньому СРСР до них належала Карелія. Розвитку туризму в цьому регіоні сприяла по-

рівняно невелика, як для СРСР, віддаленість, майже незаймана і різноманітна природа. Карелія приваблює віковичними ялиновими лісами, численними річками та озерами, а також мальовничими скелями.

Становленню екотуризму сприяли і громадські діячі, занепокоєні змінами стану природного середовища. Проблема погіршення стану довкілля була основною темою міжнародної конференції у Стокгольмі в 1972 р. Учасники конференції ухвалили рішення про відзначення Дня охорони навколишнього природного середовища. Його відзначають 5 червня — день, коли конференція розпочала свою роботу. Щороку в цей день проводять низку заходів, спрямованих на активізацію уваги щодо збереження природи.

Тоді ж у 1972 р. ЮНЕСКО прийняла Конвенцію про охорону Всесвітньої культурної та природної спадщини. Невдовзі розпочалася діяльність з виділення таких об'єктів. Нині близько 200 природних об'єктів зі всього світу занесені до Всесвітньої спадщини (World Heritage), і вони стали популярними туристичними об'єктами.

Наведені вище відомості можна тлумачити як передісторію виникнення екотуризму. Сучасний екотуризм, що виник на початку 80-х років XX ст., відрізняється від попереднього етапу низкою особливостей:

- більшою масовістю;
- організованістю;
- професійністю.

Саме у 80-х роках минулого століття значного поширення набули туристичні клуби, секції та гуртки. Їх чисельність в Україні сягала кількох тисяч. Найчастіше їх створювали при навчальних закладах і промислових підприємствах. Деякі з цих закладів працюють і нині.

Тоді ж — у 80-х роках XX ст. — було запропоновано поняття “екологічний туризм”. Як уже зазначалось, його автором вважають мексиканського економіста та еколога Гектора Цебаллос-Ласкурейна. Поширення цього поняття розпочалося з 1983 р.

Цікаво, що авторами терміну “екотуризм” виявилися не професійні менеджери з туризму, а радше соціологи — фахівці, що вивчають суспільні та взагалі глобальні проблеми людства. Стурбованість цих людей станом довкілля сприяла тому, що у 80-х роках XX ст. з'явилося поняття “sustainable development”.

Під цим поняттям розуміють такий розвиток людства, за якого довкілля завдається мінімальна шкода. В Україні це поняття найчастіше формулюють як “сталий розвиток”.

Ідея людського розвитку з незначним впливом на довкілля найбільшої моди набула після всесвітньої конференції у Ріо-де-Жанейро в 1992 р., де було прийнято документ “Порядок денний на ХХІ століття” (Agenda 21).

Висловимо думку, що мода не буває постійною. Останнім часом словосполучення “сталий розвиток” трапляється рідше, ніж ще кілька років тому. Поясненням є те, що економічні проблеми для людства важливіші за проблеми довкілля. Проте слово “сталий” для екотуризму залишається доречним, адже передбачає бережливе ставлення до екоресурсів.

У поширенні екотуризму певну роль відіграла діяльність багатьох організацій, зокрема Міжнародного екотуристичного союзу (The International Ecotourism Society, скорочено – TIES). На сайті цієї організації коротко висвітлено її історію. Зазначено, що в 1990 р. її активу вперше вдалося отримати грант для своєї діяльності. За час, що минув, TIES провів кілька конференцій, випустив кілька книжок. Організація є відкритою для вступу кожного, але для цього потрібно внести певну суму для здобуття членства.

На жаль, 90-ті роки для туристичної галузі в Україні виявилися невдалими – насамперед через тривалу економічну кризу. Разом з тим, саме в ці роки почали створюватися вітчизняні туристичні фірми.

Етапним в історії екотуризму став 2002 р., який ООН проголосила роком екотуризму. На це є відповідна резолюція. Вказаний рік проголошено також роком гір. У 2002 р. у Квебеку (Канада) відбувся Всесвітній саміт з екотуризму, в якому взяли участь представники 132 країн світу. Поміж іншого, на саміті було сформульовано ті особливості екотуризму, про які йшлося вище, зокрема залучення місцевого населення до екотуристичної діяльності. Згодом, у 2007 р. відбулася Всесвітня конференція в Осло.

На сьогодні екотуристична діяльність добре організована, у ній створено значну інфраструктуру, і вона приносить економічний зиск. Нині еко туристи – це не лише окремі ентузіасти, а численна армія людей, які прагнуть відпочити, краще пізнати природу і до того ж заробити.

Останнім часом на туризм в Україні, і зокрема екологічний, істотно вплинула російська агресія. Першим її кроком була анексія Криму. Внаслідок цього Крим став менш доступним для

громадян як України, так і Росії. Згодом не без участі Росії загострилася ситуація на сході України. Воєнні дії негативно позначилися на економічному стані більшості населення України. Не минуло це і громадян Росії. Як наслідок, позитивна динаміка туризму, яка спостерігалася останніми роками, порушилась. Особливо це стосується міжнародного туризму. Можна спрогнозувати, що найближчим часом в Україні переважатиме внутрішній туризм, зокрема внутрішній екотуризм. Напевне у ньому також переважатимуть недорогі подорожі.

Запитання для самоперевірки

- *Коли і чому саме тоді відзначається День охорони навколишнього природного середовища?*
- *Який зміст вкладається у слова “sustainable development”?*
- *Що таке бердвотчинг?*
- *На Вашу думку, як вплинула російська агресія на туризм в Україні?*

1.4. РЕСУРСИ ЕКОТУРИЗМУ

Екотуризм немислимий без екоресурсів. Ними є об'єкти та явища природного чи природно-антропогенного походження, які мають певну привабливість, можуть бути використані та використовуються в екотуризмі. Як видно з наведеного визначення, екотуристичні ресурси можуть існувати самі по собі, чекаючи свого часу — появи екотуристів, і можуть активно використовуватися. Зрозуміло, що для того аби ресурси використовувати, потрібно мати добре уявлення про них.

Багатство будь-якої країни або території на екотуристичні ресурси зумовлено кількома складовими, найголовнішими з яких є обсяг та якість. Деякою мірою ці ресурси подібні до мінерально-сировинних, водних та інших ресурсів, які використовує людина. Значні обсяги та добра якість відповідають великому багатству і навпаки.

Обсяг екоресурсів залежить від їх поширення та різноманітності. У загальному випадку значною є поширеність екоресурсів у великих країнах, в яких господарська діяльність обмежена або ж ведеться з урахуванням екологічних вимог. Водночас у невеликих країнах зі значною густотою населення та інтенсивною господарською діяльністю екоресурси обмежені. Чим більша різноманітність, тим багатша країна на екоресурси. У цьому разі

важливою є роль рельєфу, від якого залежать клімат, рослинний і тваринний світ.

Отже, сприятливими для екотуризму є країни з різноманітним рельєфом, де є вихід до моря, де багато річок та озер. Несприятливі для екотуризму невеликі урбанізовані країни або країни, де природа одноманітна, наприклад там, де майже всю територію займають пустелі.

Якість екоресурсів близька до поняття стану. Уявімо собі якийсь унікальний об'єкт, але з незадовільним станом — засміченим, витоптаним, з пригніченим рослинним покривом. Вочевидь, така характеристика радше відлякає туристів, ніж приверне їх увагу.

Специфічною складовою якості екоресурсів є умови сприйняття, передусім зорового, оскільки саме завдяки зору люди отримують найбільший обсяг інформації. Якісними екоресурсами можна вважати насамперед ті, що добре видно. Так, у місцевості з частими туманами зорове сприйняття обмежене і це знижує якість екоресурсів. Те саме стосується рівнинної території, де немає змоги побачити далечінь. Важливим чинником, що стосується зорового сприйняття, є відкритість місцевості, панорамність умов сприйняття. В останньому разі велику роль відіграють підняті ділянки рельєфу, зокрема пагорби і гори. З одного боку, вони виділяються над навколишньою місцевістю і тому самі по собі привертають увагу. З іншого боку, з пагорбів і гір звичайно відкриваються найкращі краєвиди.

Види екоресурсів, як це впливає з наведеного вище визначення, поділяють на дві групи: природного та природно-антропогенного походження. До перших належать геологічні, орografічні, кліматичні, водні, флористичні екоресурси. У свою чергу, до природно-антропогенних належать ті, в яких крім природної великою є складова людської діяльності. Це, зокрема, стосується ботанічних садів, дендропарків, зоопарків тощо (рис. 1.1).

До геологічних ресурсів належать гірські породи, мінерали, печери, сталактити, сталагміти і навіть окремі камені. Туристи звичайно звертають увагу на великі відслонення, які мають круті схили, складені малопоширеними гірськими породами з незвичним кольором. За приклад може правити геологічний заказник “Базальтові стовпи” на Рівненщині, точніше — біля м. Костопіль. Об'єктами екотуризму є й кар'єри, як діючі, так і закинуті — з видобутку граніту, залізної руди, крейди та ін. Великий інтерес становлять і печери, яких у світі безліч. В Україні на печери багата, зокрема, Тернопільська область. Додамо, що в

деяких печерах сформувався специфічний рослинний і тваринний світ. Так, до темряви тут добре пристосовані кажани.

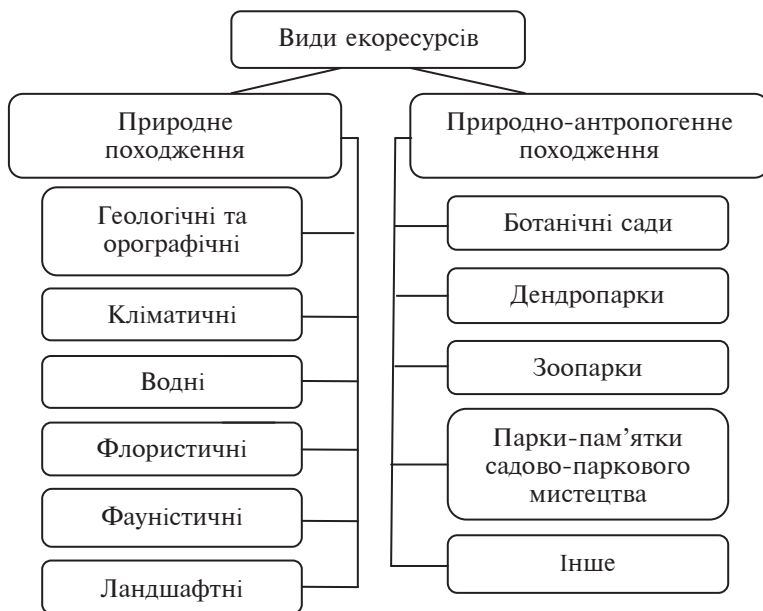

Рис. 1.1. Види екоресурсів за походженням

Якщо йдеться про геологічні ресурси, часто існує можливість не лише їх бачити, а й торкатися руками. Деякі камені цілком придатні і для колекціонування. Наприклад, запаси залізної руди у Криворізькому родовищі такі великі, що можна взяти її шматочок “на пам’ять”, і це ніяк не вплине на її кількість. Те саме стосується соляних утворень у затоці Сиваш.

Орографічними ресурсами є елементи рельєфу: рівнини, височини, пагорби, гори, урвища, яри, каньйони, скелі, западини. Їх утворення тісно пов’язане з будовою надр і геологічними процесами.

Певною мірою орографічні ресурси впливають на інші – кліматичні, водні тощо. Особливості рельєфу не оминають і господарську діяльність: складні його форми (крутосхили та урвища) незручні для використання, і тому тут краща збереженість природи.

Якщо йдеться про екологічний туризм, то передусім слід згадати Українські Карпати і Кримські гори. В цих регіонах увагу туристів привертають скелі, урвища, скупчення великих каменів.

Навіть у межах Києва є певні орографічні ресурси. Так, досить відомими є київські гори: Старокиївська, Володимирська, Батієва, Печерська, Михайлівська та ін. Зазначимо, що печерські пагорби не лише виділяються гарною архітектурою – з них відкриваються чудові краєвиди Дніпра. У місті є й чимало ярів: Бабин, Протасів, Кучмин та ін. Доволі часто тут трапляються фрагменти лісів, струмки та озера.

Клімат у туризмі, і зокрема в екотуризмі, відіграє таку важливу роль, що справді відповідає поняттю “ресурс”. Принаймні на це вказує його фактичне використання в туристичній сфері. Величезна роль клімату полягає в його безпосередньому впливі на людину. Останній може бути негативним і позитивним. Так, помірна температура є сприятливою для життєдіяльності, а висока або низька – несприятливою і навіть загрозливою. Подібне стосується кількості опадів, швидкості вітру, вологості повітря. Окремої згадки потребують небезпечні атмосферні явища: блискавка, град, ожеледиця, хуртовина та ін.

Водні ресурси в туризмі звичайно тлумачаться інакше, ніж у сфері водного господарства. У сфері туризму важливою є сама наявність водних об’єктів. Тут можна виділити екотуристичні ресурси джерел, річок (включно з водоспадами), озер, морів (включно із затоками і протоками), боліт, льодовиків. Водночас водність річок має другорядне значення.

Водні об’єкти у туризмі виконують цілу низку важливих функцій:

- збагачують ландшафт;
- дають можливість життєдіяльності коловодним видам рослин і тварин (іншими словами, тут багатший рослинний і тваринний світ);
- дають змогу купатися (або принаймні помити руки);
- тут є змога ловити рибу;
- існує можливість пересуватися на човні чи інших плавзасобах;
- задовольняють питні та інші потреби (миття посуду, прання тощо).

Чимало водних об’єктів України та світу належать до так званих Рамсарських угідь. Свою назву вони отримали від м. Рамсар в Ірані, де в 1971 р. було підписано конвенцію про захист водно-болотних угідь, які є важливим місцем поширення водоплавних видів птахів. Нині рамсарський список налічує близько 2000 об’єктів, з яких понад 30 знаходяться в Україні. До найбільших за площею належать Сиваш, Каркінітська, Джарилгацька і

Тендрівська затоки Чорного моря, Дністровські плавні, Шацькі та Придунайські озера.

Роль води в туризмі така велика, що її наявність або відсутність часто є найважливішим фактором привабливості окремо взятих територій. У зв'язку з цим рекреаційні ресурси, пов'язані з водою, звичайно мають не просторовий, а лінійний вигляд: відповідають береговій лінії морів, річок, озер і водосховищ. У цьому разі можна навіть говорити не лише про водний, а й прибережний туризм. Природні умови уздовж річок істотно різняться від тих, що спостерігаються навіть за 100 м від них.

За об'єктною ознакою можна виділити річковий туризм. Його розвитку сприяє те, що довжина річок більша за довжину морських берегів.

Зрозуміло, що рекреаційна цінність водних об'єктів значною мірою зумовлена тим, наскільки більшою чи меншою є їх можливість задовольняти потреби людей. При цьому мають значення розміри водних об'єктів, чистота води, умови підходу (під'їзду), швидкість течії тощо.

Попри те що в Україні тече дуже багато річок (вважають, що близько 63 тис.), лише невелика їх частина придатна для подорожей водою. Так, багато малих річок улітку настільки зменшуються у розмірах, що вода в них ледь простежується. Дуже часто малі річки є зарослими водною та повітряно-водною рослинністю. До того ж багато з них зарегульовані: на деяких створено по кілька ставків і водосховищ. Про це свідчать такі дані: в Україні приблизно налічують 40 тис. ставків і 1,1 тис. водосховищ. Досить часто саме на цих штучних об'єктах збираються туристи.

Флористичними ресурсами, як це впливає з назви, є ресурси рослинного світу, дуже різноманітного, як за видовим складом, так і складом рослинних угруповань. Ці ресурси значною мірою залежать від природних умов: у високих широтах біорізноманіття менше, ніж у низьких. Крім температури важливу роль відіграють й умови зволоження. Важливо, що рослинні ресурси належать до відновлюваних, і тому їх обмежене використання (наприклад, збирання ягід) майже не впливає на обсяг та якість цих ресурсів.

Найбільшу увагу туристів привертають великі рослини та ще й незвичні. Це, зокрема, стосується великих дерев. Так, дуже відомими деревами є секвойя та секвойядендрон, які походять з Північної Америки. Секвойя трохи вища (до 110 м), але дещо тонша за секвойядендрон, який ще називають мамонтовим дере-

вом. Завдяки інтродукції ці дерева можна побачити на Південному березі Криму. До дерев, що привертають увагу в Криму, належить і ліванський кедр — дерево, яке навіть зображено на державному прапорі Лівану. В Україні найбільшими деревами є дуби, висота яких може перевищувати 35 м. Відомими є дуб Максима Залізняка в урочищі Холодний Яр і дуб Крістера в Києві. Ще більшої висоти сягає модрина європейська в Карпатах.

Фауністичні ресурси — це ресурси тваринного світу, який навіть різноманітніший, ніж рослинний світ, — кількість видів тут більша. Разом з тим не все фауністичне різноманіття можна віднести до екоресурсів. Доцільно згадати, що царство тварин поділяється на два підцарства: одноклітинні (інакше — найпростіші) та багатоклітинні. Зрозуміло, що основна увага в туризмі прикута до багатоклітинних тварин, яких поділяють на типи: молюски, членистоногі, хордові тощо. Одним із підтипів хордових є хребетні, які, у свою чергу, поділяють на класи: риби, земноводні, плазуни, птахи, ссавці (або звірі). Саме на представників цих систематичних груп тварин туристи звертають найбільшу увагу. Далі поділ є таким: ряд, родина, рід, вид. Так, пелікан рожевий належить до класу Птахи, ряду Пеліканоподібні, родини Пеліканові. Найбільшим птахом України вважають дрохву — єдиного представника свого роду.

Відомо, що для багатьох птахів властива сезонна міграція. Між іншим, вона відбувається не будь-як, а в межах певних ділянок, які мають назву “екокоридор”. Кілька екокоридорів виділяють і в межах України. До них, зокрема, належить Дніпровський, що відповідає Дніпру зі створеними на ньому водосховищами. Дуже багато птахів мігрує уздовж західного берега Чорного моря, використовуючи берег як орієнтир. Знаючи це, місцеві орнітологи ставлять сітки для птахів переважно перпендикулярно до лінії берега.

Крім птахів, великим є інтерес до ссавців. Найбільшим ссавцем на території України є зубр європейський, маса якого може сягати 1 т. Найбільшим ссавцем, що мешкає у воді, є представник дельфінів — чорноморська афаліна.

Насамкінець розглянемо ландшафтні ресурси, які містять усі інші ресурси: орографічні, кліматичні та ін. Цей факт робить ці ресурси найрізноманітнішими.

У загальному випадку цінність ландшафтів залежить від цінності їх окремих складових та їх різноманітності. Так, стиглий ліс з високими деревами та підліском є привабливішим, ніж мо-

лодій. Ліс з більшим видовим різноманіттям цікавіший, ніж той, в якому видове різноманіття обмежене. Ще краще, якщо в лісі є річка чи озеро, відслонення скельних порід і незвичні форми рельєфу. Зокрема цінність ландшафтів Південного берегу Криму зумовлена наявністю гір, водних об'єктів, багатством рослинності, які помножені на сприятливі кліматичні умови та добрі умови зорового сприйняття. Яскравим прикладом різноманітності ландшафту може слугувати парк біля Воронцовського палацу (Воронцовський, або Алупкинський, парк) на Південному березі Криму. Те саме стосується парку “Софіївка” в Умані.

Слід зазначити, що взяття під охорону цінних об'єктів природи, проголошення їх об'єктами природно-заповідного фонду не перетворює їх на об'єкти природно-антропогенного походження, як це інколи вважають. Згадаємо передусім основну мету відповідної діяльності — збереження цінних, рідкісних і зникаючих об'єктів природи. Іншими словами, звичайно оберігають те, що не зазнало істотних змін унаслідок людської діяльності. В одних випадках поряд з об'єктом, що оберігається, можуть поставити табличку, в інших — шлагбаум чи огорожу. Досить часто факт проголошення якогось об'єкта природи об'єктом природно-заповідного фонду (ПЗФ) залишається лише на папері.

Прикладами об'єктів природно-антропогенного походження може слугувати біосферний заповідник “Асканія-Нова” та Воронцовський (Алупкинський) парк. Загалом до таких об'єктів належать такі, в яких роль людини є значною. Зауважимо, що під словом “інше”, показаним на рис. 1.1, може бути досить велике різноманіття об'єктів, до створення яких причетна людина. Це можуть бути музеї природи, питомники з розведення рослин і тварин, зокрема страусини ферми, форелеві господарства та ін.

Окремо може бути виділена **цінність** або ж значущість екоресурсів. У цьому разі крім багатства має значення досяжність і попит. Зрозуміло, що до об'єкта, який знаходиться за тисячі кілометрів, багато туристів не поїде. Такий об'єкт у туризмі великої цінності не має. Навпаки, зручно розташований об'єкт є дуже цінним, наприклад Нікітський ботанічний сад на околиці Ялти.

Підвищити цінність може поліпшення транспортної інфраструктури, але це досягається не одразу і потребує коштів. Цінність залежить і від попиту: чим більший попит, тим більша цінність, і навпаки. У свою чергу, попит залежить від “розкрученості” об'єкта, зокрема його реклами. Крім того, попит залежить від рівня достатку людей та їх екологічної культури. Тут

також існує прямий зв'язок (принаймні, на рівні країн): високий рівень достатку часто (хоч і не завжди) відповідає високій екологічній культурі, і навпаки.

Узагальнюючи викладене, можна зазначити, що екотуристичні ресурси Землі, і зокрема України, великі та різноманітні. Насамперед це зумовлено тим, що значні території ще мало змінені. Це — важливе підґрунтя розвитку екотуризму як нині, так і в майбутньому.

Запитання для самоперевірки

- *Що являють собою ресурси екотуризму?*
- *Які фактори зумовлюють багатство країни чи певного регіону на екоресурси?*
- *Які види екоресурсів можна виділити за їх походженням?*
- *У чому полягає особлива цінність водних об'єктів в екотуризмі?*
- *Від чого залежить використання екоресурсів?*
- *Чому саме птахи привертають велику увагу туристів?*

Домашнє завдання

- *Скласти таблицю, наповнивши її змістом того, що належить до різних видів екотуризму за походженням.*
- *Порівняти ресурси екотуризму України та будь-якої іншої країни.*

1.5. ПРАВОВА ОСНОВА ЕКОТУРИЗМУ

Найважливішими нормативно-правовими актами, що стосуються екотуризму, можна вважати закони України: “Про туризм” (1995 р.), “Про природно-заповідний фонд України” (1992 р.), “Про підприємництво” (1991 р.), “Про державну реєстрацію юридичних і фізичних осіб — підприємців” (2003 р.). Крім того, мають бути згадані Податковий кодекс України та Господарський кодекс України.

Порівняно з первісним виглядом, усі ці документи зазнали істотних змін, що потрібно враховувати у практичній діяльності. Більше того, ці зміни відбуваються постійно і відбуватимуться у майбутньому. За цих умов керівникам туристичних фірм доводиться витрачати чимало часу на відстеження змін, а інколи звертатися до фахівців нормативно-правової сфери.

Закон “**Про туризм**” було ухвалено два десятиліття тому — в 1995 р. У першому розділі, що має назву “Загальні положення”, дано визначення основних понять, які використовуються в туризмі. Зокрема, у ст. 4 “Організаційні форми та види туризму”, вказано, що залежно від цілей, об’єктів, які використовують або відвідують, виділяють кілька видів туризму: культурно-пізнавальний, лікувально-оздоровчий, спортивний; релігійний; екологічний (зелений). Як видно, екологічний туризм згаданий у законі і тому він має повне право на існування. Крім того, згадано сільський, підводний, гірський, пригодницький та інші види туризму. У цьому розділі дано тлумачення того, хто є основними суб’єктами підприємницької діяльності: туроператори і турагенти.

У другому розділі (“Державна політика та державне регулювання в галузі туризму”) сказано, що держава проголошує туризм одним з пріоритетних напрямів економіки, культури і створює належні умови для туристичної діяльності. Причому одним з найголовніших видів туризму є екологічний.

Третій розділ (“Безпека туризму”) висвітлює основні положення, які стосуються названої сфери: медичної та фінансової допомоги, страхування та ін.

У четвертому розділі закону (“Організація туристичної діяльності”) наголошено, що для забезпечення інтересів громадян у сфері надання їм туристичних послуг туроператори повинні мати ліцензію. У первісному варіанті закону вона була потрібна і для турагентів, однак цю вимогу в 2010 р. було скасовано. Разом з тим для турагентів усе ж залишили певні вимоги: наявність приміщення певної площі, відповідна освіта керівника та персоналу. Останнє може бути замінено стажем роботи в туристичній сфері тривалістю 3 роки.

За два десятиліття, які минули після прийняття закону “Про туризм”, розвиток туризму став таким, що відповідний закон, навіть із правками, часто не відповідає сьогоденню. Так, означення “зелений”, яке використано як додаток до поняття екологічного туризму, нині частіше використовують до так званого сільського зеленого туризму. Висловимо думку, що означення “зелений” взагалі зайве, адже передбачає існування ще кількох “кольорових” видів туризму.

Закон “**Про природно-заповідний фонд України**” важливий тому, що стосується об’єктів, які часто привертають увагу екотуристів. Згідно із цим законом, до складу ПЗФ України входять

природні території та об'єкти і штучно створені об'єкти, що мають найбільшу природну цінність. До перших належать природні та біосферні заповідники, національні природні та регіональні ландшафтні парки, заказники, пам'ятки природи, заповідні урочища. Штучно створені об'єкти — це ботанічні сади, дендрологічні та зоологічні парки, а також парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва.

Відповідно до згаданого закону, на землях природоохоронного та історико-культурного призначення заборонено будь-яку діяльність, що негативно впливає або може негативно впливати на стан природних комплексів та об'єктів чи перешкоджає їх використанню за цільовим призначенням.

Загалом, виконати сформульовану вимогу дуже важко, адже багато об'єктів стають об'єктами ПЗФ, коли в їх межах живуть люди, які звикли тут господарювати. Зрозуміло, що навіть збирання ягід і грибів можна розглядати як негативний вплив.

Згідно із законом, природні та біосферні заповідники, національні природні та регіональні ландшафтні парки є юридичними особами, тобто мають адміністрацію. Те саме стосується дендрологічних парків і зоологічних парків загальнодержавного значення.

Заказники поділяють на ландшафтні, лісові, ботанічні, загально-зоологічні, іхтіологічні, гідрологічні тощо. Подібним є поділ пам'яток природи.

Об'єкти ПЗФ використовують лише з такою метою:

- природоохоронною;
- науково-дослідною;
- оздоровчою і рекреаційною;
- освітньо-виховною;
- для потреб моніторингу.

Відповідно до закону, перелічене не стосується всіх об'єктів ПЗФ. Так, оздоровча і рекреаційна функції не передбачені у природних заповідниках. Водночас ця функція є однією з головних у національних природних парках і регіональних ландшафтних парках. Насправді всі без винятку об'єкти ПЗФ можуть відвідувати туристи. Щоправда, для відвідання природних заповідників і заповідних зон біосферних заповідників потрібен дозвіл.

Закон **“Про підприємництво”** містить низку положень, з яких найбільшої уваги потребують кілька статей. Так, стаття 8 регламентує те, як реєструють підприємства. Це здійснюють виконавчі комітети міст або районів, іншими словами, міські або районні держадміністрації.

Найпростішою є реєстрація фізичної особи-підприємця (інша назва — суб'єкт підприємницької діяльності). Ця форма зручна тим, що в ній спрощено ведення бухгалтерії, зокрема, є право сплати єдиного податку. Для реєстрації підприємства в місцевий орган влади необхідно подати реєстраційну картку встановленого зразка, копію ідентифікаційного номера (коду), квитанцію про сплату реєстраційного збору та пред'явити паспорт. Результатом реєстрації є отримання свідоцтва про державну реєстрацію підприємця. У цьому свідоцтві записано види дозволеної діяльності.

Після цього необхідно відвідати ще дві установи: Податкову інспекцію та Управління Пенсійного фонду України. Після реєстрації підприємця як платника податків орган податкової служби оформляє довідку про взяття на облік платника податків за формою № 4-ОПП.

Згідно із законом, фізична особа-підприємець не має права створювати турпродукт. Разом з тим тут існують певні нюанси, які фактично таку можливість надають. Це, зокрема, можна здійснити уклавши договір між туристами і турагентом на послуги інструктора, на оренду майна (намет, човен) тощо.

Закон **“Про державну реєстрацію юридичних і фізичних осіб-підприємців”** містить положення про правовичинне функціонування будь-якого суб'єкта підприємницької діяльності лише після державної реєстрації на підставі певних документів, які проходять перевірку. Реєстрацію здійснюють за місцезнаходженням юридичної особи або місцем проживання фізичної особи-підприємця. Відомості про юридичну особу чи фізичну особу-підприємця вносять в Єдиний державний реєстр.

Потребує уваги закон України **“Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування”**. Згідно з цим законом, будь-який суб'єкт підприємницької діяльності (наприклад туристична фірма) є платником єдиного внеску, який призначений для соціального страхування, зокрема в разі тимчасової непрацездатності та для пенсійного забезпечення. Єдиний внесок нараховується на заробітну плату і сплачується підприємством.

Відповідно до **Податкового кодексу України** (до речі, дуже великого за обсягом документа), суб'єкти підприємницької діяльності мають сплачувати податки залежно від виду діяльності. Для малих підприємств (фізична особа-підприємець) передбачено спрощене оподаткування через сплату єдиного податку, який

буває трьох груп. Перші дві передбачають найменші платежі, але мають обмеження щодо річного доходу.

Сплата кількох податків, які є досить великими, визначає те, що багато підприємців прагнуть приховати свої прибутки, а інші навіть відмовляються від підприємницької діяльності. Поширеною є практика обслуговування туристів, так би мовити, у вільний час. Протягом робочого часу працівники туристичних фірм чи екскурсійних бюро сумлінно виконують свою роботу, а потім пропонують туристам ще якусь послугу, наприклад похід у вільний для них час.

Доволі часто малі підприємства виконують свої бухгалтерські зобов'язання, користуючись послугами найманих бухгалтерів, які, буває, працюють на кількох підприємствах.

Запитання для самоперевірки

- *Які Вам відомі нормативно-правові акти у сфері туризму?*
- *У чому полягає відмінність природних заповідників від національних (регіональних) природних парків у сфері їх використання?*
- *Які види туризму згадані в законі “Про туризм”.*

Домашнє завдання

Законспектувати основні положення закону “Про туризм”.

1.6. ВИМОГИ ДО ЕКОТУРИЗМУ

Головними вимогами до екотуризму є безпека туристів і мінімізація негативного впливу на природу. Цього досягають багатьма засобами, перелік найважливіших з них наведено нижче.

- Відповідна організація турів та інфраструктури, за яких мінімізується ризик для учасників туру.
- Мінімальний вплив туристів на довкілля. Ще на початку туру його учасників інформують про необхідність бережливого ставлення до природи. Сміття слід забирати з собою. Мінімальним є використання одноразового пластикового посуду або від нього повністю відмовляються. Крики і галас є недоречними. Туристів ведуть стежками (їх ще називають екостежками), які прокладені не лише для зручності і безпеки пересування, а й для мінімізації тиску на природу. Коли є стежка, туристи не йдуть як кому заманеться. Цю вимогу – триматися стежки – формулює гід на початку маршруту. Зупинки на відпочинок організовують

у чітко відведених місцях, зокрема, з мінімальною небезпекою як для туристів, так і природи.

- Об'єкти, зведені для обслуговування екотуристів, мають перебувати в гармонії з навколишньою природою. Так, готелі не повинні мати яскравих архітектурних рішень, вони мають добре вписуватися в ландшафт. Інколи дахи будинків, в яких розміщені туристи, перекривають очеретом або іншим подібним матеріалом. Водночас прагнуть використовувати і деякі сучасні природоохоронні технології, зокрема, сонячні батареї. Зовнішнє освітлення має бути лише на рівні, необхідному для орієнтації та безпеки. У ванних кімнатах інколи вішають таблички, де йдеться про можливість швидкої заміни рушника за першої вимоги клієнта, а також про те, що миючі засоби забруднюють довкілля. Отже, клієнт має сам визначитися.

- Простота і природне походження їжі, пропонованої туристам. До її складу мають входити місцеві продукти. Досить часто пропонують фрукти, овочі, чай із трав. Можливим є частування гостей парним молоком. У цілому кількість пропонованих страв є обмеженою.

- Мінімальний вплив на довкілля транспортних засобів, передусім таких, що чинять значні викиди і шум. Зокрема, над цінними об'єктами природи обмежується рух літаків і вертольотів на невеликій висоті. Одним із способів пересування є коні. Інколи їх використовують для їзди верхи, інколи запрягають у вози. Останнє, зокрема, практикують у біосферному заповіднику "Асканія-Нова".

- Належне інформаційне забезпечення, в якому головну увагу приділяють природі. Це наявність відповідних стендів, плакатів та ін. Тури проводять фахівці-природознавці.

- Розробка заходів, завдяки яким частина отриманих коштів залишається в місцях проведення екотурів. Для цього передбачені платність перебування, екскурсійного обслуговування, продаж друкованої продукції, сувенірів, а також харчування туристів.

- Час проведення подорожей має враховувати особливості життєдіяльності живих організмів. З цією метою обмежують, зокрема, проведення подорожей у період гніздування птахів і нересту риби.

Водночас потрібно сказати і про те, що туристам дозволяється. Можливим, зокрема, є торкання окремих рослин і тварин, взяття їх на руки, фотографування. Більше того, у межах національних і регіональних природних парків дозволено розводити

вогнища, щоправда, у чітко визначених місцях, аби вони не були розкидані на всій території.

Запитання для самоперевірки

- *Які висуваються вимоги до екотуризму?*
- *Чи існують якісь часові обмеження в екотуризмі і коли?*

1.7. ФОРМУВАННЯ ЕКОТУРУ

Загалом туристичним продуктом є попередньо розроблений комплекс туристичних послуг, який складається щонайменше з двох таких послуг. Найчастіше такими послугами є перевезення туристів та їх розміщення. Поширені також послуги з харчування та екскурсійного обслуговування. Крім того, можливі за додаткову плату анімаційні послуги, продаж сувенірів тощо. Інколи діяльність з формування туристичного продукту та його просування називають “туроперейтинг”. Автор цього терміну – Катерина Ільїна, яка в 2001 р. стала автором однойменної книги.

Туристичний продукт має кілька особливостей, які вирізняють його від багатьох інших продуктів, якими користується людина. Однією з найважливіших є нематеріальність основної частини туристичного продукту. Продавцю послуг доводиться пропонувати клієнту те, що неможливо помацати і досить важко побачити. Разом з тим значну роль можуть відігравати слова та наочні засоби: фотографії, відеофільми та ін.

Ще одна особливість туристичного продукту полягає в його невіддільності від виробника. Звичайна річ (книга, автомобіль) існує і задовольняє чийсь попит ізольовано від виробника. Туристичний же продукт не віддільний від його створювачів.

Для того щоб бути спожитим, турпродукт проходить чотири етапи створення: проектування (ідея, задум); формування; просування; реалізація. Перші два етапи звичайно виконують туроператори, до двох останніх залучаються турагенти (рис. 1.2).

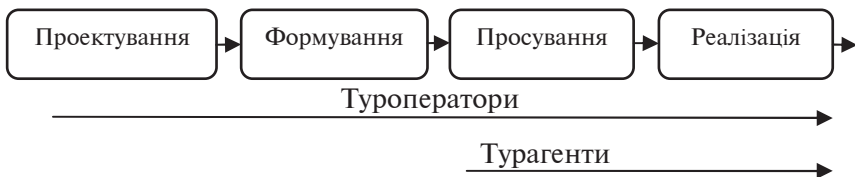

Рис. 1.2. Етапи створення туристичного продукту

Розглянемо названі етапи детальніше, причому акцентуючи увагу на екотуризмі.

Проектування туру. Екотуристична діяльність, як і будь-яка інша, розпочинається з ідеї, а саме ідеї, що якийсь об'єкт може бути цікавим і привабити туристів. Важливу роль тут відіграє природний ресурс, здатний привернути увагу. Нині для об'єкта, який використовують у туризмі, часто застосовують термін “дестинація”. Звичайно дестинацією називають об'єкт, для якого властиві якісь особливості, що і робить його цікавим для туристів.

Будь-яка ідея може виникнути сама по собі. Однак існують і певні технології. Однією з них є метод “мозкового штурму”. Інколи ідея нового бізнесу з'являється в результаті ознайомлення з чийось досвідом і думки про можливість організації подібного, спираючись на місцевий ресурс. Ідею можна обговорити з колегами і близькими. Уже на цьому етапі можна з'ясувати, наскільки вона реальна для втілення.

Так, людина, що живе поряд з річкою, може здогадатися організувати подорож на човні або катамарані. Такий тур можна виконати протягом одного чи двох-трьох днів. Можливості для подібних подорожей існують майже в усіх регіонах України: від Карпат до Луганщини. Щоправда, річок для сплаву не так багато: більшість замалі, на інших споруджено греблі. Гірські річки придатні для сплаву лише для досвідчених туристів. Тим не менш в Україні функціонує кілька туристичних фірм, які надають послуги з пересування туристів водними шляхами.

Коли ідея усвідомлена, аналізують можливість її втілення. Розглядають власні можливості, а також шукають того, хто може допомогти, тобто партнера. Далі вивчають ринок, іншими словами, оцінюють попит та пропозиції. Здійснюють аналіз можливих постачальників послуг, зокрема транспортних.

Звичайно, що простіше організовувати новий вид діяльності, спираючись на наявну організаційну базу. Втім можливим є започаткування суто екотуристичного бізнесу. Для успіху потрібні ентузіазм, фахові знання, навички і, звісно, якесь капіталовкладення. Вкотре повторімося, що дуже велику роль відіграє туристичний ресурс. Його потрібно знайти і вміло використати. У разі успіху відповідна діяльність змістовно та географічно розширюється.

Формування турпродукту. З'ясувавши факт потенційної можливості екотуристичної діяльності, потрібно перейти до другого етапу, а саме створення (формування) екотуристичного продукту.

Головна його складова – маршрут. Ним є заздалегідь спрямований шлях пересування туристів, на якому їх забезпечують замовленими послугами.

Загалом маршрути поділяють за кількома ознаками (особливостями): метою, просторовим видом, тривалістю, способом пересування, складністю перебування в тих чи інших місцях (рис. 1.3).

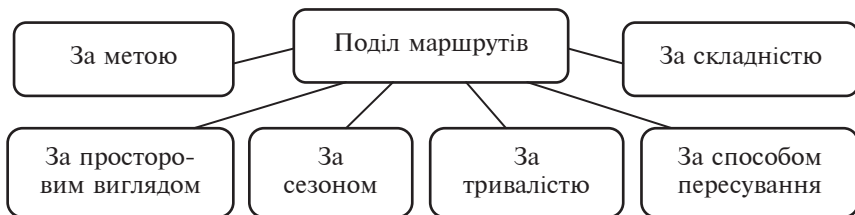

Рис. 1.3. Поділ маршрутів за ознаками

Першою ознакою є мета. В екологічному туризмі можна виділити подорожі з метою пізнання, відпочинку на природі, а також з певним фізичним навантаженням. Звісно, що можливі тури з усіма названими складовими.

Друга ознака маршруту – його просторовий вигляд. Вирізняють лінійний, кільцевий та радіальний маршрути. Лінійний маршрут має ту особливість, що його початок і кінець не збігаються, поїздка чи похід відбуваються від якогось одного відомого і добре досяжного місця до іншого. Так, можливі поїздка або піший перехід від однієї залізничної станції до іншої, від одного міста до іншого. Кільцевий маршрут зручний тим, що початок і кінець збігаються. При цьому прагнуть уникати поїздки чи походу одним шляхом – навіть на окремих ділянках. Сутність радіальних маршрутів полягає у базуванні в якомусь місці та поїздках або переходах звідти і назад. В останньому разі маршрути ніби нагадують промені з якогось центра. Можливими є й комбіновані маршрути.

Зазначимо, що маршрут долається у часі. За тривалістю подорожі можуть бути короткочасними та багатоденними. Останні, як правило, мають тривалість до 7 діб. Довші тури попитом не користуються через втому туристів, яким бракує комфорту. Крім того, сучасний світ, що стає все динамічнішим, не дає змоги багатьом людям надовго відірватися від звичних справ.

Екотури можна здійснювати на природоохоронних територіях і за їх межами. У першому випадку існує можливість викорис-

тання створеної при об'єктах ПЗФ інфраструктури. Водночас потрібно враховувати і певні обмеження, передусім у природних заповідниках. У більшості об'єктів ПЗФ (заповідні урочища, пам'ятки природи) адміністрація відсутня. У будь-якому випадку сам факт існування об'єктів ПЗФ можна розглядати як підказку того, куди відправитися у подорож і на що звернути увагу.

За видами об'єктів відвідування екотури можуть бути поділені на гірські, ботанічні, зоологічні, водні тощо.

Можливий поділ екотурів і за активністю учасників: тут виділяють пасивні, активні та комбіновані. Особливість екотуризму полягає у великій складовій активного пересування.

Для створення турпродукту використовують ресурси Інтернету. Так, у розробці маршруту допомагають космічні зображення Землі, які дають можливість роздивитися, як виглядає місцевість згори. Ще однією важливою особливістю супутникових знімків є те, що на них показана сучасна обстановка, принаймні за кілька місяців до сьогодні.

До найвідоміших Інтернет-ресурсів, які можна використати під час планування подорожі, належить Google Earth. Найбільшою цінністю цього ресурсу є те, що він дає змогу детально роздивитися вигляд земної поверхні. При цьому існує можливість повороту зображення та його нахилу. Можна визначити координати будь-якого об'єкта та його висотне положення. Крім того, існує можливість виміру довжини маршруту та побудови його вертикального профілю. Останнє дає змогу встановити перепад висот, похил місцевості, що є цінним для оцінки складності подолання маршруту. Ресурс дає змогу завантажити фотографії, зроблені на місцевості та ще й з їх назвою (сервіс Panoramio). Крім того, є змога завантажити об'ємне зображення будівель. Набравши будь-яку назву у віконці Search, можна швидко знайти розташування шуканого міста, села і навіть готелю. При цьому картинка зміниться так, що потрібний об'єкт опиниться у центрі екрана. Ресурс містить також опцію, що показує розташування природних парків і місць відпочинку. Вочевидь, усе це дає змогу краще уявити обстановку на місцевості.

Дуже корисним при плануванні майбутньої подорожі є також Інтернет-ресурс SAS.Planet. У цьому разі на додаток до можливостей ресурсу Google Earth є змога завантаження додаткової кількості супутникових знімків, а також великої кількості карт. Так, відкривши карту "Україна (luxena.com)", можна знайти розміщення

наявних в Україні природних заповідників і національних природних парків. Цей ресурс дає змогу з високою точністю з'ясувати географічні координати місцевості, ставити мітки, вимірювати відстані. Існує можливість підтримки сервісу Wikimapia, за допомогою якого можна з'ясувати розташування об'єктів та їх назви. Подібно до ресурсу Google Earth, у ресурсі SAS.Planet є сервіс Panoramio. Крім того, існує можливість визначення висоти місцевості. За допомогою Інтернет-ресурсу SAS.Planet можна накладувати на вибране зображення додатковий шар (наприклад, маршрут подорожі) та редагувати його. Цю можливість можна використати для картографування створюваного маршруту.

Зрештою, за допомогою сучасних інформаційних технологій можна, не виходячи з дому, сформувати досить добре уявлення про те, яким буде маршрут подорожі.

За цим необхідно розробити пакет послуг, які передбачається надавати. Їх поділяють на основні та додаткові. Як уже зазначалося, до основних належить перевезення, розміщення, харчування. Можливим є також варіант поділу послуг відповідно до участі в їх формуванні самих туристів. Можна запропонувати туристам різні за якістю та ціною послуги з транспортування, розміщення, харчування, супроводу, анімації. Після їх вибору розраховують сумарну ціну.

Іншим варіантом пакета послуг є так званий пекідж-тур, який ще називають інклюзив-туром. У цьому разі клієнту пропонується придбати тур із заздалегідь вибраним маршрутом, розміщенням, харчуванням, екскурсійним обслуговуванням. Найпоширенішим видом пекідж-турів є маршрутний тур. Наприклад, таким може бути автобусний тур по кількох природних заповідниках і національних природних парках із зупинкою в готелі з повним або частковим харчуванням.

Кожен вид пакета послуг має свої переваги і недоліки. Під час комплектування послуг за вибором клієнта працівнику турфірми доводиться постійно домовлятися з тими, хто надає послуги. Це додаткова робота і вона має додатково оплачуватися. Недоліком пекідж-туру є наявність у ньому складових, які когось не цікавлять. Детальніше про це можна прочитати у книзі “Організація туризму” [Писаревський, 2008] та в інших джерелах.

Якщо згадати історію туризму, можна зробити висновок, що від перших пекідж-турів, створених Томасом Куком, сучасні тури вирізняються більшою складністю. Нині турфірмам доводиться усе частіше розробляти замовлені тури. Іншими словами, пос-

тупово відбувається перехід від конвеєрного обслуговування туристів до індивідуального.

Інтереси окремих туристів часто враховують у формі спрощення пекідж-туру. Як правило, пекідж-тур містить лише послуги з трансферу, розміщення, одноразового харчування. Така діяльність поширилася ще й тому, що базова вартість туру, яку потрібно сплатити наперед, порівняно невелика. Більше того, у деякого з'являється враження про невелику вартість взагалі. Насправді, дуже часто учасникам туру потрібно сплатити додаткові послуги у тому самому обсязі, що й за придбання пекідж-туру.

Хоча описані процеси очевидні, потрібно враховувати, що екологічний туризм — явище порівняно молоде. Для багатьох турфірм, які тільки розпочинають свою діяльність в екотуризмі, основним видом діяльності є формування саме пекідж-турів.

Зрештою, підготовка екотуру завершується формуванням його програми. Складові цієї програми:

- маршрут подорожі;
- щоденна програма;
- склад екскурсій;
- задіяні виконавці, які надають послуги.

Особливу увагу приділяють активній частині подорожі, якщо вона передбачена. Щоб уникнути несподіванок, гід має пройти (проїхати) цією частиною маршруту не один раз за різних умов. При цьому потрібно оцінити складність маршруту для різних потенційних учасників.

Увесь маршрут вкрай доцільно нанести на схему або карту. Це можна зробити з використанням певних Інтернет-ресурсів і програмних пакетів. До речі, відсутність відповідних карт є однією з поширених помилок більшості туристичних фірм. Замість них звичайно використовують словесний опис маршруту. Очевидність цієї помилки полягає хоча б у тому, що більшість інформації людина отримує завдяки зору. Отже, відсутність карт з нанесеним маршрутом пояснюється або недостатнім професіоналізмом, або ігноруванням потреб клієнтів.

На карті туристичного маршруту мають бути нанесені всі найважливіші місця, що потребують уваги. Як уже вказано вище, такі місця називають дестинаціями. Шлях до цих місць має бути безпечним. Доцільно також, щоб дестинації були більш-менш рівномірно розміщені за довжиною маршруту.

У цілому існує таке правило: чим складніші умови подорожей, тим менша чисельність тих, кому цікаво в них опинитися.

Отже, в більшості випадків потрібно орієнтуватися на помірне навантаження та відсутність надмірного “екстриму”.

Потрібно враховувати і те, що швидкість руху групи обернено пропорційна її чисельності. Як не дивно, це стосується навіть подорожей, які повністю здійснюють на транспорті. Отже, велика група, хоч і видається економічно доцільнішою, ніж мала, з нею зазвичай і більше проблем. Водночас, якщо група мала (менш як 7–8 осіб), зникає прибутковість.

Доволі поширеним в екотуризмі є поняття екологічної стежки (екостежки), або, як її ще називають, еколого-пізнавальної стежки. Екостежки, зокрема, дуже поширені у заповідниках і національних природних парках. Екостежка — це наповнений цікавими природними об’єктами маршрут, зручний для пересування пішки. Звичайна довжина стежки 3–4 км, хоча буває менше і набагато більше. Бажано для кожної стежки придумати якусь влучну назву, що відповідає місцевості. Наприклад, вона може відповідати назві струмка, озера, панівній рослинності (“Букова”). Загалом в Україні розроблено кількасот екостежок, а може і більше тисячі.

Для того, щоб туристи не сходили з маршруту, на деревах, скелях через кілька десятків метрів наносять позначки фарбою чи прив’язують якісь стрічки. Зустрівши хоча б якусь, ідуть стежкою, не надто побоюючись негативних наслідків.

Не зайвим є доповнення турпродукту якоюсь цікавою історією чи навіть міфом.

Просування турпродукту. Коли турпродукт підготовлений, постає проблема його популяризації (просування). За будь-яких обставин тут не обійтися без реклами, насамперед на початковому етапі.

Для популяризації своєї діяльності використовують велику низку заходів. Останнім часом дуже важливою є реклама в Інтернеті, яка найчастіше подається при відвідуванні сайтів турфірм. Отже, дуже важливо, аби сайт був привабливим і водночас зручним щодо отримання з нього потрібної інформації.

Не останню роль відіграє спілкування в соціальних мережах, де є змога безкоштовно розмішувати фото та описувати враження. Маючи багатьох друзів у соціальних мережах, можна досягти того, що зовсім незнайомі люди звернуть увагу на подану інформацію.

Засобами своєї популяризації є участь у туристичних виставках, які відвідують не лише туристичні фірми, а й потенційні покупці турів.

Іншими засобами реклами є виступи у засобах масової інформації, щоправда, за них звичайно потрібно платити. Не зайве користуватися й прихованою рекламою. Вона хоч і менш ефективна, але безкоштовна.

Важливою є й зовнішня реклама з використанням бігбордів, банерів, сітілайтів, які розміщують на зупинках, інших місцях скупчення людей.

Чимало фірм рекламують себе, виготовляючи і поширюючи дрібні сувеніри і поліграфічну продукцію. До останньої належать, зокрема, календарі.

Невід’ємний елемент реклами — вивіска поряд з офісом (гостьовою садибою), яка має привертати увагу і добре читатися. Так, достатньо лише в’їхати в м. Вилкове, як на очі потрапить бігборд з інформацією про місцевого туроператора “Вилкове-пелікантур”. Такі бігборди зі стрілкою, що показує напрямок руху, розміщено на всіх перехрестях на шляху до гостьової садиби.

Дуже важливим є й те, аби пропонований турпродукт мав би якісь особливості, які ще не набули поширення. Звісно, що це має бути правдивим. Отже, за формулюванням “лише ми надаємо Вам змогу ...” має бути правда. Бажано щоб турфірма мала свій оригінальний бренд, іншими словами, вирізнялася від інших. Велика роль належить керівнику фірми, як фактичному, так і номінальному. В останньому разі це може бути знана людина, позитивно згадувана в засобах масової інформації, але водночас така, що лише частково задіяна у туристичному бізнесі.

Існує низка факторів, які впливають на можливість і бажання людей брати участь у турах. Ці фактори необхідно вивчати і враховувати. До можливостей людей належить їх фізична здатність подолати маршрут, а також спроможність оплатити вартість туру. Бажання взяти участь у турі значною мірою залежить від вражень, які можна отримати (та ще й за мінімальну вартість).

Проблем у цій діяльності кілька. Однією з найважливіших для всієї України є сезонність. Хоч клімат України вважається досить теплим, але це у порівнянні з кліматом колишнього СРСР, насамперед Росії. Насправді клімат України помітно прохолодніший, ніж у цілому в світі. Це стосується навіть Південного берега Криму. Для більшості людей подорожі є привабливими лише влітку. Недарма літо часто відповідає поняттю “відпускний період”. Значною мірою воно відповідає шкільним і студентсь-

ким канікулам. Лише на півдні країни достатньо комфортно подорожувати у травні та вересні. Однак комфортність умов нівелюється зайнятістю, зокрема, в освітній сфері.

Додамо, що у теплий період року природа, як правило, перебуває в усій своїй красі. До того ж кращими є умови її сприйняття. Так, з настанням тепла в Україну прилітає багато птахів, зокрема, екзотичних. Влітку найтриваліший і світловий день — до 15–16 год.

Зрозуміло, що порівняно невеликий за часом теплий період, що найкращий для подорожей, обмежує екотуризм у часі, а також збільшує вартість туристичних послуг.

Можна організувати подорожі й у святкові дні. Разом з вихідними вони створюють можливість кількаденної подорожі. Це передусім стосується травневих свят.

На кожен зі зручних періодів бажано розробити свою програму, яка враховує кліматичні умови і стан живого світу. Так, водоспад Учан-Су можна побачити лише навесні, коли тане сніг у Кримських горах. Помилуватися квітучими нарцисами у Карпатському біосферному заповіднику можна саме на травневі свята.

Про серйозність туристичної фірми, зокрема тієї, що спеціалізується в екотуризмі, свідчить наявність офісного приміщення, нехай навіть зовсім невеликого, з одним чи двома працівниками. Відвідувачі офісу мають отримати тут якомога повнішу інформацію про майбутню подорож. Тому на стінах офісного приміщення бажано повішати та фотографії.

Дуже добре, коли крім офісного приміщення на шляху подорожі створено візит-центр. Доцільність його існування викликана кількома чинниками. Насамперед у візит-центрі можна провести якийсь час у разі погіршення погоди. Тут можна розсадити гостей і донести їм найважливішу інформацію про об'єкт подорожі. У візит-центрі цілком природно запропонувати туристам придбати сувеніри, книги, буклети, CD-диски. Важливо й те, що у візит-центрах можна організувати харчування і відвідання туалету.

Хоча все це ніби є очевидним, але, на жаль, через брак коштів офісних приміщень і візит-центрів, куди можна запросити туристів, немає навіть у деяких природних заповідниках України.

Відвідання природи передбачає перебування на відкритому повітрі з мінливим станом погоди. У зв'язку з цим, готуючись до проведення туру, необхідно передбачити різні погодні умови.

Про це потрібно проінформувати туристів, зокрема, розповісти, як одягтися та які взяти речі. Обов'язково у гіда має бути хоча б маленька аптечка.

Заключним етапом просування туру є його експериментальна перевірка, яку виконують, залучивши близьких людей, тур-агентів, журналістів. У цьому разі всім учасникам надається значна знижка.

Як видно, існує чимало варіантів створення туристичних послуг і спеціалізації туроператорів. Їх можна поділити за географічними та змістовними ознаками. Як і в інших видах туризму, послуги можуть бути надані як всередині країни, так і за її межами.

Останній етап створення турпродукту — його **реалізація**. Звичайно його реалізують в офісах, але інколи і поза їх межами. Так, у багатьох курортних містах і містечках у літній період можна побачити людей, що сидять просто неба чи під парасолею і пропонують взяти участь у різноманітних екскурсіях. Багато з цих екскурсій проводять у місцях, що цінні своєю природою.

Бізнесовий зиск в екотуризмі забезпечується тим, що власні витрати турфірм є меншими за отримані від туристів кошти. Завдяки чому це досягається? Насамперед туроператор звичайно виступає як оптовий покупець послуг: з розміщення, транспортного обслуговування, харчування та організації дозвілля. У цьому разі тарифи на одного туриста звичайно є меншими, ніж у випадку їх індивідуального придбання. Іншим джерелом прибутку є продаж послуг, які туроператорам дістаються безкоштовно. Це забезпечується відвіданням об'єктів, де немає сплати. Щоправда, останніми роками знайти безкоштовні ресурси стає усе важче — поступово місця, які відзначаються своєю привабливістю та відвідуваністю, стають платними. Для прикладу, стало платним відвідування г. Ай-Петрі, Великого каньйону Криму та ін. Платними є в'їзд у національні природні парки та перебування в них. Плата збирається за автомашину, встановлення намету та ін. Втім у цілому вартість послуг є помірною. Останнім часом відомості про вартість цих послуг почали розмішувати на офіційних сайтах природних заповідників і національних природних парків. Ще одно джерело прибутку — надання послуг з використанням власних засобів: автобуса, катера, готелю та ін.

Специфічною в туризмі і, зокрема, в екотуризмі є роль конкуренції, яка неодмінно з'являється. Конкурентна боротьба, з одного боку, потребує заходів щодо удосконалення туристичної діяльності, з іншого — обмежує ресурси для їх досягнення. Часто бо-

ротьба на ринку послуг призводить до припинення діяльності слабшого або його поглинання сильнішим. Разом з тим для самих туристів конкурентна боротьба у цілому є позитивним явищем, оскільки дає змогу отримати кращі послуги за меншу вартість.

Запитання для самоперевірки

- *Завдяки чому отримує прибуток фірма, яка спеціалізується на екотуризмі?*
- *Які ознаки можна виділити в туристичних маршрутах?*
- *Які Інтернет-ресурси доцільно використовувати при розробці туристичного маршруту?*
- *Як просувається туристичний продукт?*

Домашнє завдання

- *Написати короткий реферат про будь-яку екологічну стежку України.*
- *Придумати варіант екостежки або маршрут якогось екологічного туру.*
- *Придумати назву туру екологічного спрямування.*

1.8. ПРОВЕДЕННЯ ЕКОТУРУ

Проведення екотуру істотно залежить від його особливостей: тривалості, способу пересування, складу учасників та ін. Тим не менш в усіх випадках доцільно дотримуватися певних правил. До них насамперед належать правила поведінки гіда. Перед групою гід має поводитися так, щоб увага людей зосереджувалася на ньому. Цього легше досягти у тихому місці, а також коли група не дуже велика. Часто використовують мікрофон, адже, якщо чути погано, люди відволікаються. Крім того, бажаним є те, щоб одяг гідів мав би якісь особливості, наприклад виділявся кольором.

Коли група зібрана, гиду необхідно привітатися, назвати себе, з'ясувати склад групи (звідки, професія та ін.). У подальшому це дасть змогу цілеспрямованіше подавати інформацію. Ще на початку туру гід розказує про те, якою буде подорож: її довжина, тривалість проходження, умови пересування тощо.

Оскільки в екотуризмі найважливіша складова полягає у перебуванні на маршруті просто неба, саме їй приділяють найбільшу увагу. Доцільним буває ще на початку маршруту когось зі старших учасників призначити приглядати за іншими та їм допомагати. Якщо складовою туру є піший перехід, потрібно розраховувати на

добовий перехід завдовжки щонайбільше 20 км і тривалість ходи щонайбільше 8 годин. Маса рюкзака у звичайних умовах має не перевищувати 12 кг. Долаючи цей шлях, потрібно давати туристам можливість відпочити. Протягом усієї подорожі гід наповнює її зміст, звертаючи увагу на різні цікавинки і розповідаючи про них. Для того щоб розповідь була ґрунтовнішою, доцільно використовувати допоміжні засоби, зокрема ламіновані фотографії об'єктів, зняті за інших умов. Останнім часом те саме можна зробити з використанням смартфона чи планшета.

Гіду бажано виявляти увагу до всіх учасників подорожі, з кимось заприятелювати, знайти спільні інтереси.

Темп руху на маршруті має бути таким, щоб його міг виконувати найслабший учасник туру. Для того щоб цей учасник рухався швидше, можна взяти частину його речей та йти поряд, намагаючись розмовою, прикладом відволікти від слабкості. Має бути врахований і варіант того, що комусь проходження маршруту виявиться не під силу. У цьому разі потрібно передбачити можливість скорочення і спрощення маршруту.

По закінченні подорожі її організатор (чи організатори) обов'язково має висловити всім подяку за спільно пережите.

Бажано, аби в організатора туру залишилася можливість зворотного зв'язку з його учасниками. Для цього обмінюються візитівками або записами електронної адреси. Це робиться не лише для обміну фото, зробленими під час подорожі, а й для подальших контактів. Лист, надісланий протягом кількох наступних днів, дає можливість працівнику турфірми в майбутньому зробити нову пропозицію. У будь-якому разі це дає підставу для подальших взаємовідносин.

1.9. РОЗМІЩЕННЯ І ХАРЧУВАННЯ ЕКОТУРИСТІВ

Існує багато видів закладів розміщення туристів. Найпоширенішим закладом є готель. Водночас готелі, орієнтовані на обслуговування екотуристів, мають деякі особливості. Звичайно це невеликі заклади, що добре вписуються у наколишній ландшафт. Розміру готелів відповідає невеликий набір послуг. Звичайно спеціалізації готелю відповідає його назва.

Іншими засобами розміщення екотуристів є туристичні бази. Як правило, це кілька невеличких будинків, що не мають опалення.

Стоянка – місце розміщення туристів для нічлігу. Звичайно це зручне і безпечне місце, де є вода і дрова. На стоянці може бути кілька споруд (як правило, дерев'яних), які переважно захищають від вітру та дощу. Крім того, на стоянці є місце (якийсь контейнер) для збору сміття.

Певну специфіку в екотуризмі має й харчування. Перша особливість полягає у більшій кількості та калорійності, оскільки фізичні навантаження в подорожах природознавчого спрямування більші, ніж у звичайних туристичних поїздках. Іншими особливостями є спрощеність приготування, невелика кількість або навіть повна відсутність консервів. Як уже зазначалося, частину раціону складають місцеві продукти – фрукти, овочі, ягоди, молоко, мед.

Для приготування їжі використовують дрова або взяті із собою спеціальні засоби: примус, сухе пальне. Зрозуміло, що під час розведення вогнища дотримуються протипожежних правил безпеки. Розводити вогонь можна лише на віддалі від рослинності, що може зайнятися.

1.10. ЕКОЛОГІЧНИЙ СТАН МІСЦЕВОСТІ ТА ЙОГО ВРАХУВАННЯ В ТУРИСТИЧНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

Одним із важливих факторів, який беруть до уваги багато туристів, є екологічний стан району подорожі та відпочинку. Близьким за змістом є питання про те, де природне середовище перебуває у кращому стані, де меншим є забруднення повітря та води. Відповідь звичайно є такою: там, де господарська діяльність мінімальна. Оскільки головним суб'єктом господарської діяльності є людина, відповідь можна трансформувати так: цим територіям властиві невелика густота населення, відсутність великих міст, підприємств гірничодобувної, хімічної та інших видів екологічно-небезпечних галузей. Водночас можливі й винятки. Відомо, зокрема, що у деяких малолюдних місцях у минулому випробували ядерну зброю. У колишньому СРСР це відбувалося в Казахстані (полігон біля м. Семіпалатинськ) та на островах Нова Земля. Крім того, в окремих місцях Землі траплялися екологічні катастрофи: нафтове забруднення моря, лісові пожежі тощо. Отже, організаторам подорожей, а також їх учасникам потрібно мати хоча б міні-

мальні знання про фактори, які впливають на екологічний стан місцевості і, власне, про те, яким він насправді є.

У першому наближенні екологічний стан якоїсь території оцінюють, використовуючи карти або космічні знімки. Останні порівняно з картами мають кілька переваг. Насамперед вони незрівнянно сучасніші. Окрім того, на космознімках можна розглядати деталі, які на картах показати неможливо. Зокрема, на супутникових знімках можна побачити дим від промислових підприємств і місця скидів у річку або море стічних вод.

Загалом чистота води в місцях перебування туристів має дуже важливе значення, адже в забрудненій воді ніхто не купатиметься. Те саме стосується можливості використання води для приготування їжі.

Якщо йдеться про річкову воду, то загальні правила оцінювання її чистоти такі:

- у гірських річках вона чистіша, ніж у рівнинних;
- вище населених пунктів вона чистіша, ніж нижче за течією;
- у добре зволжених районах вона чистіша, ніж у посушливих;
- у слабо населених районах вона чистіша, ніж у густонаселених.

Певні особливості має й якість води в морях:

- біля безлюдних берегів вода чистіша, ніж поблизу населених пунктів і гирл річок;
- біля мисів вона чистіша, ніж у глибині бухт;
- у відкритому морі якість вища, ніж біля берега;
- при згінному вітрі якість вища, ніж при нагінному;
- до дощу якість води біля берега звичайно краща, ніж після дощу.

Зупинимося на останній закономірності, яка, на перший погляд, може здатися парадоксальною. Поясненням є те, що по закінченні дощу з прибережної території у море збігають струмки, які несуть не лише ґрунт, а й побутове сміття.

Плануючи відпочинок на морі (немає значення свій чи для когось) варто взяти до уваги і наявність у морі течій. Часто вони мають панівний напрямок. Так, у Чорному морі існує так звана Основна чорноморська течія (ОЧТ), рух в якій спрямований проти годинникової стрілки. Біля берегів Криму вода рухається переважно зі сходу на захід — тут проходить так звана Кримська течія — складова ОЧТ. Отже, у східній частині Південного берега Криму якість води звичайно краща, ніж на захід від Ялти. Ще західніше — біля берегів Румунії — проходить Ру-

мелійська течія, яка відносить прісну дунайську воду на південь. Це один із головних чинників того, що морські береги Румунії майже не використовують для відпочинку. Тут немає жодного відомого курорту.

Розібратися в тому, в якій частині моря вода чистіша, інколи дає змогу аналіз супутникових знімків. Спробуємо з їх використанням оцінити стан морської води біля найбільшого болгарського курорту Сонячний Берег. З Інтернету можна з'ясувати, що цей курорт розташований у порівняно невеликій морській

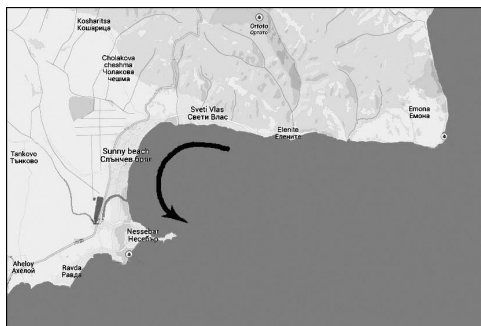

Рис. 1.4. Район болгарського курорту Сонячний Берег. Стрілкою показано напрямок течії: вгорі — у північній частині затоки, внизу — у цілому

затоці. Разом з тим довжина місцевого пляжу сягає 10 км, а ширина — 100 м. Тут одночасно можуть відпочивати десятки тисяч людей. Звісно, що це не може не впливати на чистоту води у прибережній смузі (рис. 1.4).

На супутникових знімках видно, що на південному боці півострова, який вдається в море, є кілька хвильорізів. Зі східної їх частини накопичені пісок і галька, яких немає із західної. Отже, в затоці панує рух води проти годинникової стрілки. Оскільки у відкритому морі якість води краща, ніж біля берега, можна

дійти висновку, що в північній частині затоки якість води краща, ніж у південній. Додамо, що на якість води в затоці впливає також невеличка річка, що впадає у море в південній частині затоки. Якість води в ній, поза сумнівом, є гіршою ніж у морі.

Останнім часом увага до екологічних проблем простежується не лише в екологічному туризмі, а й у туризмі в цілому. Про це, зокрема, свідчить поширення екологізації туристичних фірм і місць відпочинку. Тут існує сила-силенна різноманітних захо-

дів: від звичайного прибирання до переходу готелів на відновлювані джерела енергії та обмеження використання пакувальних матеріалів.

Особливої уваги потребує сертифікація пляжів, яку називають “Блакитний прапор”. Існує близько 30 вимог, яким має відповідати пляж. Зокрема, такі пляжі потрібно прибирати, тут не допускається купання тварин. Крім того, вода має відповідати санітарним стандартам. Зрозуміло, що наявність сертифіката “Блакитний прапор” є чинником, який багато туристів беруть до уваги під час планування своєї відпустки.

Нині сертифікат “Блакитний прапор” мають понад 4 тис. пляжів майже в 50 країнах світу. В Європі лідерами за кількістю відповідного сертифіката є Іспанія та Греція. До речі, його має й згаданий вище курорт Сонячний Берег. Водночас можна погодитися з тим, що надмірної чистоти не буває.

Запитання для самоперевірки

- *Якими є засоби з’ясування екологічного стану місцевості?*
- *Як впливають морські течії на якість води?*

1.11. БЕЗПЕКА В ЕКОТУРИЗМІ

Питання безпеки важливе в усіх видах туризму, проте в еко-туризмі воно відіграє особливо велику роль. Це пояснюється тим, що екотури звичайно проводять у місцях з відносно незайманою природою. До того ж у разі необхідної допомоги вона зазвичай досить віддалена у просторі та в часі. Останнє свідчить про те, що туристу значною мірою доводиться покладатися на себе: на власні сили та навички.

Про необхідність серйозного ставлення безпеки свідчить і статистика, як вітчизняна, так і зарубіжна. Кількість людей, загинувших у подорожах, дуже велика. Про це, зокрема, можна довідатися із сайту Державної служби України з надзвичайних ситуацій, а також ЗМІ. Усе це вказує на важливість питання безпеки, що особливо стосується організаторів подорожей. Саме вони несуть відповідальність за життя і здоров’я туристів у разі виникнення небажаних подій.

Щоб мінімізувати негативні наслідки будь-яких несподіваностей під час подорожей, життя і здоров’я людей прийнято страхувати. Проте страхування дає можливість отримати певні

кошти, але не дає змоги повернути здоров'я і навіть життя, які можна втратити.

Таким чином, в усіх екотурах, незалежно від того застрахований учасник чи ні, доцільно дбати про безпеку. Відповідно про неї потрібно дещо знати.

Загалом безпекою вважають стан захищеності людини та суспільства. Це поняття є протилежним поняттю “небезпека”, під яким розуміють потенційне джерело негативного впливу.

Почнемо із загальних порад.

Вирушаючи в подорож, доцільно детально вивчити маршрут. Для цього годяться всі можливі засоби, зокрема, згадані вище Інтернет-ресурси. Дуже зручними для туристів, які подорожують у Карпатах і Гірському Криму, є карти масштабу 1 : 75 000 (в 1 см – 750 м), укладені Державним науково-виробничим підприємством “Картографія”. На цих картах різним кольором показано основні туристичні маршрути. На місцевості їм відповідають зручні стежки. Багато з цих стежок проходять гребнями гір, і саме цими стежками варто пересуватися. Додамо, що на картах подано номери телефонів загонів аварійно-рятувальної служби, а також місцевих готелів.

Плануючи подорож, дуже важливо з'ясувати очікувану погоду. Таку можливість надає Український гідрометцентр (сайт – www.meteo.com.ua), а також відповідні установи інших країн. Звичайно погоду прогнозують на 5 діб наперед, що для екотурів у цілому достатньо. У разі несприятливого прогнозу подорож або відмінюють, або переносять. Доцільно цікавитися прогнозом погоди і під час подорожі використовуючи мобільний зв'язок та радіозв'язок.

Напередодні подорожі важливо скласти список необхідних речей, до яких обов'язково входить хоч маленька аптечка. До її складу мають бути включені перексид водню, йод, бінт, лейкопластир, а також ліки, якими звичайно користується турист. Аптечку розмішують так, щоб її можна було швидко знайти і скористатися.

До найважливіших речей у подорожах належать сірники (разом із сухим паливом – у поліетиленовому пакеті), ніж, голка з нитками. Вони важать мало, а користь від них може бути значною.

Взуття не повинно бути абсолютно новим. Бажано взяти додаткову пару, принаймні тому, що взуття може намокнути. Одяг має бути зручним і теплим. Майже в усіх походах можливий

дощ, отже, потрібна поліетиленова накидка (плащ) чи куртка з капюшоном.

У будь-якій подорожі, навіть короткій, не можна залишати-ся зовсім без документів. Їх перелік визначається умовами, зокрема подорожжю у власній країні чи за кордоном. Бажано, аби документів було щонайменше два. Хоча б один із документів має бути постійно із собою. Документи для кращого збереження доцільно покласти у поліетиленовий пакет. Це особливо важливо у подорожах на воді та у дощових умовах. Корисно, насамперед у подорожах за кордоном, мати в мобільному телефоні фотознімки власних документів, зокрема закордонного паспорта.

Гроші беруть із певним надлишком і кладуть щонайменше у 2 місця.

Їжа має бути калорійною і такою, що швидко готується, наприклад, вівсяні пластівці.

Дуже ризиковано вирушати наодинці. У будь-якому разі хтось має бути проінформованим про наміри подорожі – принаймні одна близька людина.

Під час самої подорожі не варто без потреби ризикувати. “Зрізання” маршруту збільшує ймовірність небезпеки. Передусім це загрожує падінням, втратою орієнтира, пошкодженням шкіри та одягу гілками дерев і кущів.

Якщо починається дощ, його бажано перечекати. Це дає змогу не лише залишитися сухим, а й уникнути падіння і травмування.

До ночівлі потрібно готуватися принаймні за годину до настання темряви. Головні вимоги до відповідного місця: безпека, наявність води і дров.

Розглянемо детальніше небезпеки, які можуть трапитися під час подорожі. Загалом їх безліч, але в екотуризмі до них насамперед належать небезпеки природного походження. Їх прийнято поділяти на літосферні, атмосферні, гідросферні та біосферні – відповідно до того, які сфери існують на Землі. До речі, якщо йдеться про небезпеки загалом, то крім природних виділяють ще техногенні, соціально-політичні та комбіновані.

Літосферні небезпеки пов’язані з проявами сил надр, а також з рельєфом. Це землетруси, зсуви, обвали, осипи, каменепад. Можна згадати і виверження вулканів, проте на території України вони не спостерігаються.

Отже, чимало небезпек пов’язано з горами та сходженнями на них. У горах, зокрема, можливий каменепад. Причиною падіння каменю може бути і сам турист. Якщо каміння почало падати, пот-

рібно щонайменше простежити його рух, а в разі небезпеки для когось попередити про загрозу криком — “камінь”. Члени групи, що піднімається, не повинні сильно віддалятися один від одного, оскільки падаючий камінь з відстанню набуває більшої швидкості.

Досить небезпечними є й осипи — скупчення каміння, яке має малу стійкість. Коли людина потрапляє на осип, каміння може прийти в рух, і це загрожує травмою. Небезпеку перебування на осипі можна оцінити за кольором каміння. Світле є небезпечнішим — свідчить про наявність свіжих відламів і подряпин.

В Україні найвищу висоту має г. Говерла (2061 м). Як показує досвід, сходження на цю гору являє певну загрозу для життя і здоров'я. На Говерлі сталося чимало травм, бували й смертельні випадки.

Отже, слід мати на увазі, що сходження в гори супроводжується великими втратами енергії. До того ж у горах діють щонайменше три чинники, які призводять до переохолодження:

- зі збільшенням висоти на 1 км температура в середньому знижується на 6 °C;
- підвищується вологість повітря;
- зростає швидкість вітру.

Крім того, у горах порівняно з рівниною кількість опадів істотно більша. Під час дощу ймовірність травм, зокрема забиттів і вивихів, істотно зростає.

Доцільно мати на увазі, що при сходженнях така загалом потрібна річ, як парасолька, великої цінності не має. Насамперед вона досить важка. Коли її тримаєш, одна рука зайнята. Це особливо незручно, коли доводиться йти крутосхилом і через чагарник. Поривом вітру парасольку може вивернути. За таких умов (насамперед улітку) доречніше взяти накидку (плащ) з поліетиленової плівки, який і краще захищає, і менше важить. До речі, цю річ продають у багатьох місцях на риночку біля підніжжя Говерли.

Отже, плануючи сходження в гори, слід подумати про одяг з урахуванням помітного зниження температури повітря і збільшення швидкості вітру.

Для того, аби зменшити негативні наслідки для туристів, у горах налагоджено роботу аварійно-рятувальної служби (скорочено — АРС), в якій створено пошуково-рятувальні групи. За кожною групою закріплена якась ділянка гір. Прізвища рятувальників і номери їх мобільних телефонів можна знайти на сайті організації “Карпатські стежки” (www.stezhky.org.ua). Про всяк випадок, ці телефони потрібно записати.

Окремої уваги потребують атмосферні небезпеки. Практично в усіх турах, які здійснюють на природі, важливу роль відіграють погодні умови, а отже, і їх передбачення.

Щоденна ймовірність опадів в Україні становить 25–50 %. Це означає, що протягом подорожі тривалістю в 4 доби і більше майже гарантовано буде дощ.

Бувають випадки, коли формулювання у прогнозах погоди не зовсім чіткі. До того ж Гідрометслужба не дає прогноз на кілька годин наперед і на кожен клаптик Землі. Особливо складним є прогнозування погоди в горах, де на відстані у кількасот метрів погодні умови можуть бути істотно різними.

Отже, тут потрібні відповідні знання. Наведемо кілька прикмет, які характеризують погоду на найближчий час. Так, ознакою холодної ночі є відсутність хмар на вечірньому небі. За цим на ранок улітку слід чекати на рясну росу. Якщо сонце сідає у суцільні хмари, потрібно чекати на опади наступного дня. Вітряну погоду на завтра віщує багряне небо, наближення шторму на морі — низьке літання ластівок, наближення дощу — потемніння неба.

Особливу увагу слід приділяти небезпечним атмосферним явищам: грозі, пиловій бурі, хуртовині, високій та дуже низькій температурі. Під час злив, які супроводжуються блискавками, необхідно уникати перебування на відкритих місцях. Знаходячись у лісі, не слід стояти під найвищими деревами. Особливо небезпечним є перебуванням під дубами і тополями. При низькій температурі можливе обмороження. Для його уникнення потрібен не лише теплий одяг, а й деякі допоміжні заходи: розтирання відкритих частин тіла, рухливість. При високій температурі загрозою є тепловий удар. Для його уникнення потрібно найбільшу увагу приділити захисту голови. Обов'язковим є головний убір, а за його відсутності — будь-який інший захист, навіть носова хустинка. Слід подбати і про воду (бажано холодну), якою доцільно зволожувати голову. Знаючи, що подорож відбуватиметься у спеку, можна заздалегідь покласти у морозильник пляшку води і, виходячи з дому, взяти її із собою. Слід пам'ятати, що в спекотну погоду потреба у воді зростає, а в їжі зменшується.

Чимало небезпек пов'язано і з водою. Про гідросферні небезпеки красномовно свідчить статистика: кількість утоплених в Україні становить близько 4 тис. щороку. До небезпечних явищ, пов'язаних з водою, належать повені, затори, селі, снігові лавини. Окремо потрібно сказати і про перебування на воді, під водою та на кризі.

Повінню називають значні (інколи до 10 м) підйоми рівня води і затоплення великої території. Формування повені триває від кількох діб до місяця. Лише у гірських районах вона може сформуватися протягом доби.

Якщо рівень води істотно підвищився і цей процес продовжується, потрібно передбачити можливість затоплення житла і можливість евакуації. Залишаючи житло, слід взяти цінні речі, теплий одяг, продукти харчування. За будь-яких обставин необхідно уникати низинних ділянок, особливо віддалених від людей.

Сель — бурхливий потік, що складається з води і великої кількості гірської породи. Утворюється у гірських районах. В Україні селі трапляються в Карпатах і Кримських горах під час злив. Про наближення селю свідчить гуркіт.

Снігові лавини поширені у горах у холодний період року. Спостерігаються тоді, коли стає значною товщина снігу або під час відлиг. У разі виникнення лавини потрібно відійти убік або сховатися за навислою скелею.

В екологічному туризмі практикують перехід річки вброд. Рухатися потрібно дивлячись проти течії. Тіло при цьому також має бути трохи нахилено назустріч течії. У взутті пересуватися безпечніше, ніж без нього. Тож, якщо ситуація критична, варто йти взутим.

Хоча вода і являє певну небезпеку, загубившись, можна йти уздовж річки, яка обов'язково виведе до людей.

Можливим є перебування туристів у човні, катамарані. Основні вимоги: не перевантажувати, не розхитувати. Бажано мати на собі рятувальні жилети, насамперед на дітях. Можливими є випадки швидкого виникнення сильного вітру, які здатні перевернути човен. У разі такої загрози потрібно швидко грести до берега.

З екотуризмом певною мірою пов'язаний і дайвінг — перебування під водою з використанням аквалангу. Підводний світ захоплює усе більше людей, але водночас і забирає чимало життів.

Головні правила:

- не виконувати занурень на самоті;
- мати поряд досвідченого напарника;
- перші спроби виконувати на невеликій глибині і з використанням рятувальної мотузки;
- не занурюватися у складних місцях і за умов розбурханого моря.

У разі пересування по кризі слід дотримуватися таких порад:

- надавати перевагу місцям, де є свіжі сліди інших людей;
- уникати місць, вкритих снігом;
- уникати місць, де є швидка течія (у затоках товщина криги більша, ніж на стрижні).

Обережність має бути від самого берега, де легко підсковзнутися. Ідучи по льоду, бажано не відривати ніг від нього. Якщо лід почав тріщати чи на ньому з'явилася вода, слід повертатися. За будь-яких обставин небезпечним є біг. Рухаючись по льоду, не слід тримати руки в кишені. Бажано мати палку в руці. Не можна перевіряти міцність льоду ударом ноги, це краще робити палкою. Рюкзак слід повісити на одне плече, а коли ситуація стає небезпечною, краще тягти його за собою на мотузці.

Досвідчені рибалки знають, що вибратися з ополонки допомагають металеві стрижні (цвяхи, викрутки), які тримають про всяк випадок у кожній руці — встромивши їх у кригу, можна вибратися з ополонки.

В екотуризмі існує реальна загроза від живих організмів: як від найпростіших, так і великих ссавців. Усе це об'єднано поняттям “біосферні небезпеки”. Так, мікроорганізми є збудниками низки небезпечних хвороб: малярії, холери, сибірської виразки, ботулізму, сказу. Успіхи медицини сприяли тому, що деякі з цих хвороб практично подолано. Разом з тим інші набувають нових форм і завдають людству суттєвих втрат. Небезпечними для відвідування вважають Індію, африканські країни, де є ризик захворіти на малярію, холеру та інші інфекційні хвороби. Особливо обережним потрібно бути із вживанням води, навіть із крана. Один ковток може стати причиною хвороби, а інколи і смерті. Вважають, що відомий російський мандрівник Микола Пржевальський помер від черевного тифу, випивши води безпосередно з річки.

У сусідній Росії дуже поширений кліщовий енцефаліт, насамперед у тайзі на сході країни. Туристам, що планують там подорож, потрібно зробити щеплення. Там же — в Росії — влітку часто дошкуляють комарі та мошка. Останнє стосується й України. Зменшують напади комарів за допомогою диму, для отримання якого можна підпалити у металевій бляшанці кілька шишок. Існують і більш сучасні засоби.

У разі укусу бджоли уражене місце треба охолодити. Допомагає також примочка із солі або соди. Доцільно випити таблетку глюконату кальцію. Особливо небезпечно, якщо бджола вжалить всередині горла.

У Криму, хоч і рідко, зустрічається павук каракурт, якого ще називають “чорна вдова”. Реальний, але болісний спосіб зменшення ураження — підняти температуру в місці укусу, наприклад приклавши запалений сірник. Діяти у цьому разі потрібно дуже швидко — упродовж двох хвилин. Після цього можна прийняти уже згаданий глюконат кальцію.

Небезпечним для людей є вживання грибів — передусім у промислово розвинутих та уражених аварією на ЧАЕС регіонах. Симптомами отруєння є нудота, блювота, біль у животі, посилене потовиділення, судоми. Особливо небезпечно це для дітей і вагітних жінок. У випадку отруєння бажано звернутися за медичною допомогою. За будь-яких обставин слід промити шлунок. Після цього доцільно випити активоване вугілля (4–6 пігулок).

Небезпечними для людини є й тварини. Вони можуть укусити чи скалічити, і до того ж є збудниками багатьох хвороб. Зокрема, це стосується уже згаданого сказу, на який хворіють не лише собаки (що добре відомо), а й лисиці. Коли в організм людини потраплять мікроорганізми хворих тварин (а вони практично всі хворі), фізичний стан значно погіршується. Отже, слід уникати диких тварин. Більше того, не можна вживати в їжу продукти, що ними пошкоджені, навіть звичайними мишами. В останньому випадку існує загроза захворіти на туляремію. Ця хвороба супроводжується сильною температурою. Лікують її антибіотиками, зокрема стрептоміцином. До речі, антибіотиками є органічні речовини, які утворюють мікроорганізми для свого захисту від інших мікроорганізмів.

Щоб убезпечити себе, продукти харчування кладуть у жорстку тару. На ніч продукти ховають у намет, аби їх не пошкодили тварини.

Слід мати на увазі, що хижі тварини мають чутливі органи нюху, і цим у разі небезпеки можна скористатися, розкидавши сильно пахучі речовини, зокрема, червоний перець.

Реальною небезпекою для людини є собака. Щоб зменшити ризик укусу, слід увесь час бути обернутим обличчям до нього.

Певну небезпеку здоров’ю і життю становлять отруйні змії. В Україні отруйними є гадюки, найпоширеніші з них гадюка звичайна (по всій території), степова і Нікольського. У разі укусу бажано видалити частину отрути. Крім того, доцільно вживати багато рідини, яка зменшує концентрацію отрути і водночас посилює її виділення з організму. Ще одна порада полягає у мінімізації руху ураженої частини тіла. За будь-яких обставин необхідно звернутися до лікаря.

Певну небезпеку становлять і пожежі у природному середовищі, зокрема, лісу та очерету. Щоб зменшити ризик, бажано триматися ближче до води. У крайньому разі можна використати метод зустрічного вогню.

В екотуризмі важливим є вміння орієнтуватися на місцевості. Нині доступним і водночас точним способом цього є мобільний телефон, в якому вмикають режим GPS. Завантаживши опцію “карти”, на екрані телефона можна побачити місце свого розташування. Фотографування з увімкненим режимом GPS дає змогу встановити свої координати з точністю до десятої частки секунди, або кількох метрів. Знаючи їх, можна телефоном повідомити про своє місцезнаходження і за потреби просити про допомогу.

Відомим, але дещо менш точним є спосіб орієнтування за компасом. Велику точність має спосіб орієнтування за Полярною зіркою, яку шукають, спочатку знайшовши сузір'я Великої Ведмедиці (Великого Возу). Удень досить точним є спосіб орієнтування за Сонцем. У цьому разі потрібно враховувати те, що Сонце досягає своєї найбільшої висоти, коли знаходиться на півдні. У теплу пору року, а точніше протягом дії “літнього часу” це відбувається близько 13-00, у холодну пору року — близько 12-00. До зазначеного часу Сонце перебуває на схід від півдня, за цим — на захід.

Інші способи орієнтування — за місцевими предметами та їх особливостями: мурашниками, мохом. Варто знати, що соняшник не обертається за Сонцем, як вважає більшість людей, а повернутий на схід.

На закінчення наведемо такий вислів: “Бійся небезпеки, коли її немає, а коли з'являється — її долай”.

Запитання для самоперевірки

- Чому в екологічному туризмі слід приділяти велику увагу безпеці?
- Які види небезпек Ви знаєте?
- Які Вам відомі способи орієнтування на місцевості?

Домашнє завдання

Ознайомитись із сайтом Державної служби України з надзвичайних ситуацій.

2. ОБ'ЄКТИ ЕКОТУРИЗМУ

2.1. ПРИРОДА ЯК СЕРЕДОВИЩЕ ЕКОТУРИЗМУ

Передусім спробуємо розібратися в тому, що являє собою природа. Під цим поняттям у широкому сенсі розуміють органічний і неорганічний матеріальний світ, іншими словами Всесвіт. У вужчому розумінні природою вважають все те, що не створено людиною.

У природному середовищі виділяють кілька сфер: літосферу, атмосферу, гідросферу та біосферу, сутність яких вивчають у середній школі. Кожна з цих сфер дуже різноманітна, і ще різноманітнішим є їх поєднання. Зокрема, дуже різноманітною є літосфера, яку ще називають твердою оболонкою Землі: від найвищих гір до урвищ і печер. Значні відмінності має й клімат, який залежить від географічної широти, висоти місцевості, віддаленості від Світового океану та інших чинників. Зрештою, це і дало змогу виділити на Землі кілька кліматичних поясів і висотних зон. Звичайно виділяють сім основних і шість перехідних поясів: поблизу екватора — екваторіальний, а з віддаленням і по обидва боки від нього ще тропічний, помірний та полярний. Між основними поясами є два субекваторіальні, два субтропічні, а також субарктичний та субантарктичний пояси. Ще різноманітнішими є природні зони: від арктичних пустель до саван і вологих тропічних лісів.

І хоча діяльність людини істотно змінила природне середовище на Землі, значна частина планети залишилася майже незайманою. Насамперед це стосується регіонів з несприятливими природними умовами: полярні широти, високогір'я та ін. Навіть у густонаселеній Європі близько третини її площі займають ліси.

У цілому на Землі досить просто знайти місце для подорожей у природному середовищі. Те саме стосується й України, де на порівняно невеликій за світовими мірками території природа дуже різноманітна. Зокрема істотно різняться за природою Карпати і Степ, Полісся і Південний берег Криму.

Найвищим місцем України, як уже зазначалося, є г. Говерла, найнижчим — Куяльницький лиман. Рівень води в останньому становить мінус 5,0–6,0 м. Останніми роками через

зменшення надходження води його розміри зменшилися, а рівень знизився. Щоб уникнути подальшого погіршення стану лиману наприкінці 2014 р. було збудовано трубопровід, який з'єднав його з морем. Пуск води відбувся в грудні 2014 р.

Найтеплішим місцем в Україні є Південний берег Криму. Про це свідчать матеріали спостережень Гідрометслужби, які узагальнюють у Центральній геофізичній обсерваторії. Найвищою є температура повітря на метеостанції Ялта, де за даними багаторічних спостережень вона у середньому становить 12,9 °С. Можна припустити, що південніше – біля Алупки – температура ще на кілька десятих градуса вища. Найнижча температура повітря спостерігається в Карпатах. На найвищих метеостанціях Плай (Закарпатська область) і Пожежевська (Івано-Франківська область) вона становить лише плюс 2,6–2,7 °С. На найвищих вершинах ще холодніше, але наскільки, сказати важко, тому що довготривалі спостереження там не проводять.

Найвища температура повітря, зафіксована в Україні, становить 42,0 °С. Її було виміряно на метеостанції Луганськ 12 серпня 2010 р. Там же – у Луганську – зафіксовано найнижчу температуру повітря – мінус 41,9 °С (8 січня 1935 р). Найвологішим місцем, за даними спостережень, є метеостанція Плай – тут у середньому випадає 1650 мм опадів на рік. Водночас на метеостанції Стрілкове (Херсонська область) норма опадів становить лише 368 мм. Цікавим є той факт, що максимальну добову кількість опадів зафіксовано в Криму на метеостанції Карадаг. За одну добу 2 вересня 1991 р. тут випало 278 мм опадів.

Додамо, що протягом останніх 100 років на території України спостерігаються певні зміни клімату. Насамперед підвищилася температура повітря – приблизно на 1,5 °С. Певною мірою це торкнулося й інших складових довкілля, зокрема, вплинуло на рослинний і тваринний світ.

З рельєфом і кліматом країни пов'язані водні об'єкти країни, кількість яких неможливо перелічити. Крім десятків тисяч річок дуже багато й озер. Найбільшою рікою можна вважати Дніпро, який перетинає всю країну з півночі на південь. Ще більший Дунай, по якому проходить кордон з Румунією. Доволі великими є Дністер і Південний Буг. Усі ці річки широко використовують у туризмі. Те саме стосується озер, яких є дуже багато.

Різноманітний та цікавий рослинний і тваринний світ України. Загалом в її біоті налічують понад 72 тис. видів: понад 27 тис. видів у флорі та понад 45 тис. – у фауні. Фауна хребетних

має 117 видів ссавців, майже 400 видів птахів, 21 вид плазунів, 17 видів земноводних, 182 види і підвиди риб (загалом понад 700 видів). Представники деяких видів стають рідкісними і зникають. Натомість з'являються нові види. Зокрема, внаслідок потепління клімату на територію країни поширилися деякі теплолюбні види рослин і тварин, яких не було раніше. Так, на півдні почав траплятися шакал.

З огляду на те що природа у світі підпорядкована закону географічної зональності, розглянемо, що потребує основної уваги у межах природних зон, в яких розміщена Україна.

Згідно із сучасним фізико-географічним районуванням, на території країни виділяють чотири природні зони:

- мішаних лісів (Полісся);
- широколистих лісів;
- Лісостепу;
- Степу.

Раніше зону широколистих лісів у межах України окремо не виділяли — вважали цю територію частиною Лісостепу.

У межах України виділяють ще два надзвичайно цінні для туризму природні регіони (фізико-географічні краї): Українські Карпати і Гірський Крим.

Південна межа **Полісся** проходить поблизу Луцька, Рівного, Житомира, Києва, Ніжина, Глухова. Хоч цю зону називають Поліссям, але внаслідок господарської діяльності лісистість тут не така й велика — у цілому менш як 30 %. Це пояснюється тим, що багато лісів протягом історичного періоду знищено. Нині значні території на Поліссі зайняті сільськогосподарськими угіддями, населеними пунктами, шляхами сполучень. Найпоширенішим деревом на Поліссі є сосна звичайна. Такі ліси, в яких домінує сосна, називають борами. Ще одним характерним для Полісся деревом є дуб звичайний. Ліси, які складаються з сосни і дубу, мають назву субори. З інших порід дерев мають бути згадані береза бородавчата, вільха чорна (або вільха клейка). Остання найчастіше росте у добре зволоженій місцевості. У поліських лісах багато ягід і грибів.

Наявність лісів зумовлює те, що на Поліссі мешкає досить багато великих тварин, зокрема лось, олень благородний, козуля європейська, свиня дика (або кабан дикий). Найбільшим за розміром є зубр, популяція якого в Україні становить близько 300 особин. На Поліссі можна також побачити лисицю звичайну,

бобра європейського, видру європейську. Повсюдно поширений заєць сірий (або заєць-русак). З плазунів можлива зустріч із гадюкою звичайною та черепахою болотяною. Багато на Поліссі і вужів, зокрема, на берегах р. Уж. Отже, назва цієї річки не випадкова. У водних об'єктах досить багато риби. Важливим є те, що вода на Поліссі порівняно чиста, хоч і має коричневий відтінок.

Поширення лісів визначає те, що поліські ландшафти є закритими. Тут мало піднятих ділянок, з яких можна побачити далечінь. У зв'язку з цим основну увагу туристи зазвичай приділяють лісам, а також річкам та озерам. Зокрема, саме в межах Полісся знаходяться Шацькі озера, які нині є головною складовою Шацького національного природного парку.

На жаль, використання туристичних ресурсів Полісся дещо обмежено кліматичним фактором, а саме невеликою тривалістю періоду з комфортною температурою. Вже у вересні тут стає прохолодно; водночас восени частішають дощі і тумани. Негативну роль відіграє й радіоактивне забруднення поліських лісів. Насамперед це стосується північної частини Київської, а також Житомирської областей.

Закритість ландшафтів і малолюдність зумовлюють те, що туристам під час подорожей необхідно бути уважними щодо свого місцезнаходження, адже в лісі реально заблукати.

Позитивною стороною подорожей у межах Полісся є те, що вартість послуг з розміщення і харчування тут порівняно невеликі.

Зона широколистих лісів знаходиться на заході України. Охоплює Тернопільську і частину прилеглих областей: Львівської, Волинської та ін. Відмінності від Полісся полягають у меншій лісистості та іншому складі лісів. Домінують дуб звичайний, граб звичайний і бук європейський. Водночас ця територія помітно вища: тут є кілька височин з численними пагорбами, з яких відкриваються мальовничі краєвиди. Це, наприклад, Кременецькі гори на півночі Тернопільської області.

У цілому в зоні широколистих лісів найбільшу увагу приділяють лісам, водним об'єктам, а також їх поєднанню. У лісах реальніше побачити представників тваринного світу. Водночас велику увагу привертають підняті форми рельєфу, зокрема, численні пагорби у межах височин.

Про багатство цієї зони на природні ландшафти свідчить наявність кількох природних заповідників і національних природних парків. До останніх, зокрема, належить "Подільські Товтри".

Лісостепова зона, подібно до Полісся, перетинає всю територію України із заходу на схід. Південна межа проходить по лінії Котовськ — Кіровоград — Кременчук — Куп'янськ. Як видно, усі ці міста починаються на літеру “к”.

На відміну від Полісся, природні ландшафти тут збереглися гірше — значну їх частину змінили сільгоспугіддя. Найпоширенішою деревною породою є дуб, і такі ліси мають назву діброви. На заході зони трапляються бук і граб — останній переважно на схилах. На лівобережжі крім дуба поширені клен, липа та ясен. На піщаних ґрунтах росте сосна.

Порівняно невелике поширення природної рослинності у межах Лісостепу в туризмі компенсується різноманітністю рельєфу. Значна частина Лісостепу лежить у межах горбистих Подільської та Придніпровської височин. Так, мальовничі краєвиди відкриваються з Тарасової гори і загалом високого правого берега Дніпра. Урізноманітнюють ландшафт численні відслонення у межах Українського кристалічного щита. Зокрема, дуже багато таких місць на берегах Росі та Південного Бугу.

Сполучення наявних екотуристичних ресурсів дає змогу основну увагу в Лісостепу зосередити на річках, їх високих берегах, пагорбах, лісовій рослинності.

3-поміж усіх інших, **степова зона** в Україні є найбільшою — вона займає близько 40 % території. Порівняно з іншими зонами, Степ є найбільш теплим і сонячним. Тут найменше опадів і днів з туманом, що для туризму дуже важливо. Разом з тим негативними чинниками є велика розораність території та, відповідно, мала поширеність природних ландшафтів. Рівнинність рельєфу позначилася на тому, що в Степу переважають одноманітні ландшафти. Тут домінують відкриті простори, водночас піднятих ділянок досить мало. До останніх належать Донецький кряж і Приазовська височина. Важливо, що степова зона межує з Чорним та Азовським морями, численними їх затоками та лиманами. Прибережна смуга на значній протяжності зайнята об'єктами рекреації.

Не можна оминати увагою і степові річки. Хоч їх і порівняно небагато, але поєднання води і тепла сприяє тому, що деякі річки та створені біля них ставки і водосховища ніби магніт притягують туристів. Передусім слід згадати р. Південний Буг, у нижній течії якої створено Національний природний парк (НПП) “Бузький Гард”. З інших річок назвемо Оріль, Самару і

Сіверський Донець. На берегах останнього розташований НПП “Святі Гори”.

Отже, найбільшу цінність для туристів мають ділянки з водою. Це можуть бути узбережжя морів або береги нечисленних річок.

У цілому в Степу домінує трав’яна рослинність. Зокрема, доволі поширеною є ковила, якої налічується багато видів. Де-не-де трапляються чагарники і фрагменти лісів — передусім у низинах, зокрема, в балках та ярах. Це так звані байрачні ліси, яких найбільше на сході.

Головними лісовими породами Степу є робінія звичайна (більш відома як біла акація), гледичія, ясен і клен. Дуже поширений і лох вузьколистий — невисоке дерево з ламкими гілками. Інша його назва — маслинка вузьколиста. Крім того, на півдні є посаджені ділянки лісу — переважно із сосни звичайної та сосни кримської.

Тваринний світ Степу найбагатший у гирлах річок, насамперед Дунаю, Дністра і Дніпра. Тут доволі багато риби, а відповідно, і птахів — баклана, мартина, чаплі, пелікана, лебедя-шипуну. Ссавці переважно дрібні — полівка, ховрах. З плазунів інколи зустрічаються отруйні змії.

Українські Карпати, які вважають фізико-географічним краєм, належать до найсприятливіших регіонів для розвитку екотуризму. Це зумовлено низкою чинників. Найважливішими є добрий стан природи, велика лісистість, велика кількість водних об’єктів, зокрема річок і джерел та ще й з чистою водою! Деякі гірські річки можна використовувати і їх справді використовують для сплаву туристів — Прут, Черемош, Дністер. Сприяє туризму й доволі потужна туристична інфраструктура. Потребує згадки і гостинність місцевого населення.

Поряд з позитивними рисами, які сприяють туризму, в Українських Карпатах є й негативні. Передусім це часті дощі (інколи тривалістю кілька діб), а також порівняно невисока температура. Ці чинники обмежують сприятливий для подорожей час, а також впливають на безпеку туристів. Особливо це стосується осінньо-зимового сезону, для якого характерні тумани, а взимку ще й сильний вітер і снігові замети. За поганих погодних умов у Карпатах часто трапляються випадки травмування і загибелі людей, останнє через падіння, замерзання, ураження блискавкою, сходження снігових лавин.

З природних екотуристичних ресурсів Карпат найбільшу цінність мають ліси. У передгір’ї переважають листяні ліси, в

яких домінують дуб, граб і бук. Вище, де температура знижується, поступово більшає частка ялини, яку місцеві жителі називають смерекою. Зазначимо, що ці поняття тотожні. Рідше трапляється ялиця біла (або гребінчаста), яка вирізняється від ялини більшими голочками. Дуже поширений мох.

Хвойні ліси в Карпатах поширені до висоти 1500–1600 м. Менше значення відповідає прохолоднішому північно-східному макросхилу, більше — теплішому південно-західному. На більших висотах хвойні ліси змінюються чагарниками, які переважно складаються з ялівця звичайного. Поряд з цим до висоти 1700–1800 м росте сосна гірська (або альпійська). Інколи це невисоке дерево називають “жереп”. Висота гірської сосни обернено пропорційна висоті поширення. Отже, навіть дорослі дерева бувають нижчі за людину. Найвищі гори Карпат є безлісими — вони вкриті гірськими луками — полонинами.

Цей факт, безлісість карпатських вершин, визначає те, що вони часто привертають найбільшу увагу туристів. Буває, що лише піднявшись на вершину гір, можна побачити гарний краєвид.

Потребує згадки і підлісок, оскільки у ньому багато їстівних ягід. Загалом у цьому регіоні багато чорниці, малини, ліщини, ожини, шипшини. Багато також їстівних грибів: білих, підберезників, підосичників, маслюків, опеньків. Особливо багато чорниці, яку тут інколи називають афіною чи яфіною. З огляду на прохолоду місцевого клімату ягоди в Карпатах визрівають пізніше, ніж на рівнині. Так, чорниця стає придатною для вживання лише з липня, і цей період триває до кінця літа. Під час подорожей у Карпатах можна розраховувати на цей продукт як додатковий у харчуванні та вгамовуванні спраги.

У Карпатах досить добре зберігся і тваринний світ. Поряд зі звичними білкою і зайцем тут живуть олень благородний, лисиця звичайна, свиня дика, борсук європейський. Рідкісною твариною є ведмідь бурий. Те саме можна сказати про саламандру плямисту, яку, як і ведмеда, занесено до Червоної книги України. У карпатських лісах чимало і птахів.

Не випадковим є те, що у межах Карпат, які в цілому займають лише кілька відсотків території України, чимало природних заповідників і національних природних парків. Судячи з усього, саме в цьому регіоні України екотуризм набув найбільшого розвитку. Щороку його відвідують сотні тисяч туристів, як організованих, так і неорганізованих.

Іншим гірським регіоном (фізико-географічним краєм) є **Кримські гори**. Вкотре зауважимо, що ні Україна, ні більшість країн світу російську анексію Криму не визнали.

Кримські гори відрізняються від Карпат низкою відмінностей. З одного боку, ці гори нижчі, з іншого — крутіші і мальовничіші. Тут утворилося багато скель, урвищ, скупчень каміння та ін. Численними є карстові печери. Відмінність Кримських гір від Карпат ще й у наявності кількох каньйонів.

Помітно іншим, ніж у Карпатах, є клімат. Насамперед тут значно тепліше та сухіше. Кількість опадів у Кримських горах приблизно вдвічі менша, ніж у Карпатах. Зволоженість гір зменшується в напрямку із заходу на схід — від Севастополя до Феодосії. Річок у горах досить багато, але не стільки, скільки в Карпатах. До того ж вони незрівнянно менші. На деяких річках є мальовничі водоспади, найвідомішими з яких є Учан-Су і Джур-Джур.

Більша порівняно з прилеглою місцевістю зволоженість Кримських гір зумовила те, що тут доволі поширені ліси. На невеликих висотах домінує дуб пухнастий. У підліску багато шипшини та ожини, часто трапляються плющ і рускус. Вище по схилах гір поширені дуб скельний і сосна кримська. Вершини найвищих гір є безлісими. Ці гірські луки називають яйлами. Яйлу, зокрема, можна побачити, піднявшись на г. Ай-Петрі.

Зауважимо, що Кримські гори належать до вітряних місць. Інколи, переважно в холодну пору року, вітер навіть заважає пересуватися.

У Криму чимало видів живих організмів, які занесені до Червоної книги України. Так, можна згадати сунічник дрібноплодий — єдине вічнозелене листяне дерево на території України. Майже острівне положення Криму зумовило поширення тут багатьох ендемічних видів, тобто таких видів організмів, які зустрічаються лише тут. Антонімом цього поняття є космополіт — рослина чи тварина, що має дуже велике поширення (великий ареал).

Особливий тваринний світ гір. Значною є чисельність видів, проте кількість особин у популяціях звичайно невелика. Із ссавців можна побачити козулю європейську, оленя благородного, свиню дику. У горах мешкає кілька видів великих птахів, зокрема кілька видів орла. Багато птахів мешкають біля води, зокрема баклан великий.

На жаль, привабливість Кримських гір має і зворотний бік — досить велика ймовірність бути травмованим, а інколи навіть

скаліченим. Найбільшою є небезпека упасти і забитися. Існує небезпека травмуватися внаслідок каменепадів.

Говорячи про природу України, неможливо оминати увагою **Чорне** та **Азовське моря**, до яких має вихід Україна, а також про наявний тут рослинний і тваринний світ.

Площа Чорного моря 422 тис. км², максимальна глибина сягає 2245, середня – 1315 м.

Важлива особливість моря – його значна ізолюваність від Світового океану. Воно сполучається з океаном кількома вузькими протоками. Найвужча з них – Босфор, на берегах якої стоїть м. Стамбул. У найвужчому місці ширина Босфору лише трохи перевищує 700 м. Над протокою перекинута два мости без проміжних опор.

У Чорне море впадає багато річок, з яких найбільшою є Дунай. Крім того, у море впадають досить великі Дніпро і Дністер.

Особливістю Чорного моря є вже згадана Основна чорноморська течія, яка охоплює значну частину акваторії. Напрямок руху течії – проти годинникової стрілки, швидкість – 1–2 км/год.

Надходження значної кількості прісної води зумовлює те, що солоність води в Чорному морі становить 15–18 ‰, що вдвічі менше, ніж у Світовому океані. Доволі велика глибина та ізолюваність моря визначають те, що вертикальне перемішування в ньому обмежене. Водна товща складається з поверхневого шару завтовшки 150–200 м, та шару, що лежить нижче. Останній позбавлений кисню. Натомість тут є газ сірководень (H₂S).

Слабкий водообмін зі Світовим океаном, а також значний обсяг річкового стоку призвели до того, що Чорне море у цілому є забрудненим. Особливо це стосується північно-західної частини, до якої має вихід Україна. Це пояснюється низкою чинників. Саме в цю частину моря впадають Дунай і Дніпро, якість води в яких гірша, ніж у морі. Негативну роль відіграє і Одеса – найбільше місто на березі Чорного моря. Крім того, північно-західна частина моря є наймілкішою – тут переважають глибини до 50 м.

Викладене свідчить про те, що фактор чистоти води слід враховувати під час планування відпочинку. Чистішою в цілому є вода в місцях, віддалених від населених пунктів та місць впадіння річок. Перебуваючи на морі, доцільно з'ясувати місця скиду стічних вод і відпочивати на віддалі від них.

Представниками тваринного світу, на яких найбільше звертають увагу туристи, є дельфіни – родина, що має багато видів. У Чорному морі поширені три види: афаліна, білобочка і так

звана азовка. Найбільша за розмірами — до трьох метрів — афаліна. Білобочку справді виділяє світла черевна частина. Найменша за розмірами азовка.

Азовське море є найвіддаленішим від океану і водночас наймілкішим у світі — його максимальна глибина становить лише 13,5 м. До того ж море дуже мале за площею — лише 38 тис. км², а із затокою Сиваш — 40 тис. км². Порівняно невелика площа і мала глибина зумовлюють те, що за об'ємом води море є найменшим у світі.

Особливість Азовського моря — його порівняно невелика солоність — близько 10 ‰.

Час від часу на морі формуються згінно-нагінні явища. При цьому рівень води може змінюватися на метр і більше.

Мілководність моря визначає те, що порівняно з Чорним у ньому більші коливання температури. Улітку температура води в ньому може сягати 30 °С. Узимку ж море замерзає.

Азовське море виділяється досить великою продуктивністю, яка, на жаль, стала помітно меншою, ніж у минулому. Тим не менш декому з туристів вдається ловити тут рибу. Звичайно ловлять бичків, яких є кілька видів.

Зрозуміло, що різні частини будь-якої країни різняться за своєю природною цінністю та атрактивними особливостями. У зв'язку з цим доцільно ще раз навести перелік семи природних чудес України, які визначені в результаті всеукраїнського опитування: Асканія-Нова; Гранітно-степове Побужжя; Дністровський каньйон; Мармурова печера; Подільські Товтри; озера Світязь і Синевир.

Вкотре зауважимо, що заповідник “Асканія-Нова” створений не лише природою, а значною мірою людьми. Людьми насаджено дендропарк, створено зоопарк, здійснюється полив та ін. Детальнішу інформацію про цей заповідник наведено нижче.

Гранітно-степове Побужжя охоплює долину Південного Бугу між містами Первомайськ та Южноукраїнськ.

Дністровський каньйон являє собою долину Дністра, що врізана в гірські породи. Основна частина каньйону тягнеться на межі Тернопільської та Чернівецької областей

Мармурова печера знаходиться у Кримських горах приблизно посередині між Сімферополем та Алуштою. Довжина печери становить 2 км, її вхід має висоту 920 м.

Подільські Товтри — мальовнича територія на півдні Хмельницької області, що тягнеться до Дністра.

Озеро Світязь розташоване у північно-західному куточку України. Є найглибшим озером країни і, як уже зазначалося, головною складовою Шацького національного природного парку.

Озеро Синевир — найбільше в Українських Карпатах. Лежить на висоті 989 м у Закарпатській області біля м. Межигір'я.

Не оминула увага громадян України і такі об'єкти:

- Балаклавську бухту (АР Крим);
- Олешківські піски (Херсонська обл.);
- печеру Оптимістичну (Тернопільська обл.);
- Базальтові стовпи (Рівненська обл.);
- г. Говерлу;
- Кам'яні могили (Запорізька обл.).

Можна припустити, що увага до Балаклавської бухти зумовлена не лише її красою, а й умовами цю красу побачити. Найкраще бухту видно з невеличкої фортеці Чембало, що височить над входом у бухту. Наведемо ще й такий факт: печера Оптимістична за довжиною (понад 240 км) є другою в світі і першою в Європі.

Більшість названих об'єктів належать до природно-заповідного фонду: заповідників, національних природних парків та ін.

Наведемо й такий цікавий факт: територія України становить 6 % площі Європи, але їй належить 35 % європейського біорізноманіття. Біота країни налічує понад 72 тис. видів, з них флора — 27 тис., фауна — понад 45 тис. видів.

Домашнє завдання

- *Нанести на карту межі природних зон України.*
- *Підписати на карті види рослин і тварин, що характерні для різних природних зон.*
- *Написати реферат про відмінності Карпат і Кримських гір.*

2.2. МОРСЬКЕ УЗБЕРЕЖЖЯ УКРАЇНИ

Добре відомо, що Україна має вихід до двох морів. Протяжність морського узбережжя без закритих заток (Дністровського та Дніпровського лиманів, Сивашу) сягає 2,1 тис. км. Приблизно 1300 км припадає на чорноморські береги і 800 км — на береги Азовського моря. Насправді, навіть без берегів затоки Сиваш протяжність морських берегів істотно більша — близько 3,0 тис. км. Зокрема, довжина морських берегів стає більшою, якщо враховувати довжину берегів островів. Так, довжина о. Джарилгач

становить 42 км, а його берегів — близько 90 км. Ще більшою є довжина о. Тендрівська Коса.

Величезна роль морського узбережжя в туризмі полягає в тому, що тут сконцентровані чи не найбільші туристичні і, зокрема, екотуристичні ресурси.

Дамо коротку характеристику узбережжя Чорного та Азовського морів починаючи від дельти Дунаю.

На перших кілометрах берег нестійкий, адже дельта Дунаю щороку просувається в напрямку моря внаслідок осідання тут річкових наносів. Чимало тут й островів, як великих, так і зовсім малих. Значна частина дельти є складовою Дунайського біосферного заповідника. З місць, які потребують згадки і відвідання, є так званий “Нульовий кілометр” — знак, установлений у гирлі рукава Полуденний. Дістатися сюди можна лише водою — на човні або катері.

Північніше гирла Дунаю утворилася невелика затока (Жебріанська бухта), причому саме завдяки Дунайській дельті. Тут біля берега лежить досить велике с. Приморське — місце відпочинку на морі. За кілька кілометрів від цього села берег являє собою дамбу, створену в 70-х роках ХХ ст. Її побудовано для того, аби відгородити затоку (її назва — Сасик) від моря та перетворити на прісноводну водойму. Потім передбачалося використовувати цю водойму як джерело прісної води для зрошення прилеглих земель.

Далі берег переходить у піщану косу, яка є межею між морем і мілководними лиманами. Перші з них невеликі — Джантшейський і Малий Сасик. Наступні лимани значно більші — Шагани, Алібей і Бурнас. Під час штормів коса, що відокремлює лимани від моря, може переливатися хвилями. Тут утворюються протоки, деякі існують майже постійно. Згадані лимани належать до Рамсарських угідь, а порівняно недавно — з 1 січня 2010 р. — стали головною складовою Національного природного парку “Тузовські лимани”.

Загалом ця територія досить приваблива для екотуристів. Тут чисте повітря, цікавий і різноманітний рослинний і тваринний світ. У цих місцях реально усамітнитися, на певний час забути про людський гамір і вихлопні гази. Разом з тим бажаючих сюди поїхати не так багато. Певною мірою це й добре.

Далі, від с. Лебедівка до с. Курортне, берег Чорного моря стає корінним — високим та урвистим. Як видно із самої назви с. Курортне, воно є місцем відпочинку. Зазначимо, що в кінці

високого берега на околиці цього села є дуже зручний майданчик для милування краєвидом Будацького лиману та його фотографування. Подібно до інших лиманів, він відокремлений піщаною косою. На ній приблизно за 20 км північніше розташоване селище Затока – відоме місце відпочинку.

Далі на північний схід, за Цареградським гирлом, тягнеться коса, що відокремлює Дністровський лиман від Чорного моря. Тут також багато відпочиваючих.

Ще далі на північ і північний схід берег знову стає корінним. Тут поряд з колишнім Сухим лиманом стоїть м. Іллічівськ – нині великий морський порт.

За кілька кілометрів у напрямку на північний схід починається міська забудова Одеси. Берег у цьому місті переважно високий та урвистий. Тут є кілька чудових місць, з яких відкриваються мальовничі краєвиди. Численними є й пляжі. Водночас якості води біля міста не завжди є ідеальною.

Ділянка берега за Одесою переважно має широтний напрямок. Тут у берег вдається Мала Аджалицька затока, яка нині є акваторією порту Південний. На краєчку с. Григорівка, що на березі затоки, є місце, з якого відкривається чудовий краєвид.

За кілька кілометрів Одеська область закінчується і починаються землі Миколаївської. Межею між ними є Тилігульський лиман з невеличкою протокою, яка з'єднує його з морем. На узвишші за цією протокою лежить с. Коблеве, поряд з яким на березі моря створено однойменну зону відпочинку.

За с. Коблеве берег тягнеться до с. Рибаківка і Березансько-го лиману, що протокою з'єднаний з морем. За цим лиманом на виступі берега стоїть м. Очаків. Місто розташовано там, де Кінбурнська протока сполучає Дніпровсько-Бузький лиман і Чорне море. Через те що лиман майже прісний і часто “цвіте”, для відпочинку його використовують мало. Водночас Кінбурнська коса, що відокремлює лиман від моря, є знахідкою для любителів природи. На ній створено Національний природний парк “Білобережжя Святослава” та регіональний ландшафтний парк “Кінбурнська коса”.

Східна частина Кінбурнської коси, що омивається з півдня Ягорлицькою затокою, входить до складу Херсонської області. Тут переважають низинні береги, які частково належать до Чорноморського біосферного заповідника. Поряд з ним лежить селище Залізний Порт. За м. Лазурне берег Чорного моря водночас є берегом Каркінітської затоки – доволі великої і водночас мілководної.

Поблизу м. Скадовськ у широтному напрямку тягнеться о. Джарилгач — найбільший на Чорному морі. Колись цей острів у своїй західній частині сполучався з берегом вузькою смугою піску, по якій можна було не лише пройти, а навіть проїхати. Щоб острів не став “паркувальним майданчиком”, у піщаній косі зробили канал, яка під дією течій і хвиль розширилася. Нині її ширина сягає 100 м. Отже, потрапити на острів цим шляхом стало проблемним. Це дещо обмежує кількість людей на острові. Водночас утворення протоки сприяло поліпшенню водообміну з морем і позитивно вплинуло на якість води у Джарилгацькій затоці.

Ще далі на схід на невеличкому півострові розташоване с. Хорли. Море тут дуже мілководне. Уже на краю села, де глибини зовсім малі, берег стає майже безлюдним. Натомість у цій частині затоки зустрічається багато птахів, зокрема лебедів.

Від Перекопського перешийку починаються береги Криму. Спочатку вони досить низькі та мало відвідувані, адже море тут залишається мілким. Неподалік розташовані так звані Лебедячі острови, сама назва яких не потребує коментарів. З місць, що привертають увагу відпочиваючих в цій частині Криму, можна виділити Бакальську косу біля с. Стерегуше. Наступне місце — с. Міжводне. Назва досить влучна, оскільки село лежить між морем і солоним озером. Далі на південний захід, насамперед за м. Чорноморське, береги поступово стають крутішими. На Тарханкутському півострові особливу увагу туристів привертають ділянки, що мають назву Джангуль та Атлеш. Найкрасивішими є скельні береги Джангулю. Можна вважати, що ця територія має добрі перспективи для екотуризму, щоправда за умови належної культури людей, що сюди приїжджають. Не випадково, що тут створено Національний природний парк “Чарівна Гавань”.

За мисом Тарханкут берег моря тягнеться переважно в широтному напрямку — до оз. Донузлав. Хоч ця водойма і має у своїй назві слово “озеро”, насправді вона є затокою моря.

Наступна ділянка — від оз. Донузлав до м. Євпаторія. Згадане місто вважають дитячим курортом — значною мірою за пологі піщані пляжі та досить добре прогрівання води.

За Євпаторією до м. Саки тягнеться коса, по якій проходять автошлях і залізниця.

З населених пунктів на західному узбережжі Криму можна виділити с. Миколаївка. Сюди легко діставатися мешканцям Сімферополя — відстань до моря тут найменша — близько 40 км.

На крайньому південному заході Криму стоїть м. Севастополь. Своєму розвитку воно має дякувати дуже зручній бухті, яку звичайно називають Севастопольською. Водночас у ній самій виділяється ще кілька бухт, найбільша з яких — Південна. На жаль, обмежений водообмін та надходження в Севастопольську бухту забруднювальних речовин, зокрема від військових суден, призвели до того, що купатися тут або не можна, або небажано. У бухті є лише один пляж неподалік відкритого моря.

Крайня західна частина Кримського півострова, що адміністративно належить до Севастополя, також має кілька бухт, які на відміну від Севастополької, відкриті на північ. Саме тут свого часу існувало стародавнє місто Херсонес. Залишки міста добре збереглися і привертають увагу багатьох туристів.

Від Севастопольського мису — найзахіднішої частини Криму — берег півострова змінює свій напрямок і тягнеться на південний схід. Тут у море видається мис Фіолент. Наявність високих пагорбів зумовлює те, що берег на цій ділянці набуває великої привабливості. Мис Фіолент — одне з улюблених місць відпочинку севастопольців — сюди курсує міський автобус.

Ще за кілька кілометрів у берег Криму вдається дуже мальовнича Балаклавська бухта. На схід від неї є два популярні пляжі (Срібний та Золотий), куди можна дістатися катером або пішки.

За кілька кілометрів у море видається мис Айя, який вважають західною межею Південного берега Криму. Передати кількома реченнями те, що собою являє цей берег, дуже складно нереально. Про нього написано багато книг і видано безліч путівників. Назвемо лише кілька найвідоміших місць: Воронцовський палац з прилеглим парком, Нікітський ботанічний сад, селище Новий Світ з реліктовим ялівцевим гаєм, потухлий вулкан Карадаг. Масив Карадаг вважають східною межею Південного берега Криму.

На Південному березі є велика кількість екостежок. Так, біля Лівадії є Сонячна, або Царська екостежка. Існують екостежки і в Новому Світі, і в Карадазькому природному заповіднику.

Від Феодосії у напрямку на схід береги Криму порівняно безлюдні — певною мірою через відсутність прісної води та малу родючість землі. На цій ділянці створено Опускський природний заповідник.

Крайньою східною частиною Криму є Керченська протока, яку звичайно відносять до Азовського моря. На значній своїй довжині вона зайнята міськими спорудами Керчі, зокрема портовими.

У самій протоці є невеличкий о. Тузла. Ще кілька десятиліть тому тут було село, яке нині являє собою дачне поселення. На острові функціонує база відпочинку Керченського морського торговельного флоту. Дістатися острова можна катером, який влітку курсує кілька разів на день. Узимку острів майже знелюднює.

Мальовничими і цікавими є північні береги Керченського півострова, які омиваються Азовським морем. Увагу туристів привертає тут с. Курортне, а поряд з ним Чокрацьке озеро. Воно відокремлене від моря вузькою піщаною косою. Вода в озері така солона, що на її поверхні можна лежати, читаючи книгу. Додамо, що дно озера вкрито лікувальними багнами. Неподалік — на невеличкому півострові — створено Казантипський природний заповідник.

Від Керченського півострова у північно-західному напрямку тягнеться коса Арабатська Стрілка завдовжки 112 км. Південна частина коси належить Криму, північна — Херсонській області. На північній частині у межах Херсонщини лежать три села: Генгорка, Щасливцеве і Стрілкове. Улітку тут багато відпочиваючих, зокрема з дітьми. Останнє пояснюється сприятливими умовами відпочинку: тут невеликі глибини і пологий пляж, а температура води влітку навіть вища, ніж на Південному березі Криму.

Біля Генічеська знаходиться Тонка протока, що з'єднує затоку Сиваш із морем. Певною мірою Сиваш нагадує славнозвісне Мертве море. Тут дуже багато солі, що часто залягає на поверхні.

Північно-східні береги Азовського моря переважно низинні. Разом з тим трапляються ділянки, що піддаються розмиву і є джерелом наносів, які переносяться хвилями і течіями. Як наслідок, морська вода тут буває каламутною.

Цікавою природною особливістю північно-західних берегів Азовського моря, які належать Україні, є п'ять піщаних півостровів — кіс. Їх розмір збільшується в напрямку з північного сходу на південний захід. Причиною є переважаючий східний вітер, під дією якого формується вздовжбереговий потік наносів. Найменша з кіс — Крива біля селища Седове, трохи більша — Білосарайська, ще більша — Бердянська і ще більша — Обитічна. Найбільшою ж є Федотова коса, яка складає одне ціле з Бірючим островом. Останній являє собою частину Азово-Сиваського національного природного парку.

Як видно, морське узбережжя України велике за протяжністю і дуже різноманітне. Недарма воно приваблює мільйони від-

почиваючих. Разом з тим тут часто спостерігаються надмірне антропогенне навантаження, втрата природних ландшафтів.

Домашнє завдання

Описати на вибір будь-яку ділянку узбережжя Чорного та Азовського морів. Зосередити увагу на можливості використання цієї ділянки в екотуризмі.

2.3. ЧЕРВОНА КНИГА УКРАЇНИ

Червона книга України (ЧКУ) – це офіційне видання, що містить відомості про рідкісні, зникаючі та невизначені види рослин і тварин, які потребують особливої охорони. Загалом уже побачили світ три видання Червоної книги України. Перше вийшло друком у 1980 р., друге – у 1994 (тваринний світ) і 1996 рр. (рослинний світ). Наприкінці 2009 р. після тривалої перерви надруковано третє видання.

Третє видання, як і друге, складається з двох великих томів, які є справді червоного кольору. Перший том містить відомості про 542 види тварин, другий – про 826 видів рослин. Основну роль у підготовці книги відіграли установи Національної академії наук України, а саме Інститут ботаніки та Інститут зоології. Головними редакторами томів стали директори цих установ.

Усі види живих організмів занесено до ЧКУ за кількома статусами, або категоріями (табл. 2.1).

Зміст Червоної книги викладено так, що опис кожного виду подано на окремій сторінці. Тут подано фото або рисунок представника виду, показано ареал його поширення, висвітлено біологічні особливості виду, чинники негативного впливу. Зі змістом книги можна ознайомитися, не лише взявши її в руки, а й з Інтернету.

Том “Тваринний світ” починається з опису представників класу гідроїдів і п’явок, а завершується ссавцями. Остання стаття має назву “Кінь дикий”.

Ознайомлення зі змістом книги вкотре показує, наскільки багата і різноманітна природа. Так, в описі представників класу ракоподібних можна знайти статтю про прісноводного краба, який мешкає в гірських річках Криму. Втім, як уже було зазначено вище, основну увагу туристи звичайно звертають на великих тварин, зокрема представників хордових: на рибу, птахів, земноводних, плазунів і ссавців.

**Статуси, за якими види живих організмів занесено
до Червоної книги України**

№	Статус	Опис
1	Зниклі	Види, які після неодноразових пошуків не знайдені у типовій для них місцевості; відсутня будь-яка інформація про наявність їх у природі чи спеціально створених умовах
2	Зниклі в природі	Види, які зникли в природі, але збереглися у спеціально створених умовах
3	Зникаючі	Види, яким загрожує зникнення через дію негативних факторів
4	Вразливі	Види, які у майбутньому можуть бути віднесені до категорії зникаючих, якщо триватиме дія негативних факторів
5	Рідкісні	Види, популяції яких невеликі
6	Неоцінені	Види, про які відомо, що вони можуть належати до зникаючих, вразливих чи рідкісних, але ще не віднесені до них
7	Недостатньо відомі	Види, які не можна віднести до жодної із зазначених категорій через відсутність необхідної повної і достовірної інформації

Зокрема, до Червоної книги України занесено всі види родини осетрових, що зустрічаються в межах України. Можна уточнити: зустрічалися і продовжують зустрічатися. Так, уже зник осетер атлантичний, але ще трапляється осетер російський. Різке зниження його чисельності, крім вилову, спричинено погіршенням умов нересту. Коротко ці умови для осетрових є такими — швидка течія і кам'янисте (галькове) дно. Зарегулювання стоку річок, насамперед Дніпра, призвело до того, що умови для відтворення осетрових дуже погіршилися. Ще один негативний чинник — вилучення, зокрема, бракон'єрськими методами. Найгіршою виявилася доля білуги, яка стає статевозрілою у віці 16–17 років. Маса цієї риби може перевищувати 1 т, при цьому частка ікри може сягати 10–12 %.

У Дніпрі, зокрема біля Києва, зрідка зустрічається стерлядь прісноводна. Проте, розмір цієї риби незрівнянно менший, ніж білуги, — маса до 16 кг, довжина до 1,2 м.

Згадуючи осетрових, можна додати, що на півдні України у гирлі Дніпра діє своєрідне підприємство — Херсонський рибоводний завод. Особливість цього заводу в тому, що його “продук-

цією” є молодь осетрових видів риб, яку випускають у природні умови. Цей завод цілком може бути об’єктом екотуризму.

У Червону книгу потрапила і морська голка – вид, який немає промислового значення, але є об’єктом сувенірного лову. Те саме стосується морського коника.

З класу земноводних до Червоної книги занесено саламандру плямисту – вид, який поширений у Карпатах, а також (значно рідше) на лівобережжі верхньої течії Дністра. Там же зустрічаються близькі родичі саламандри: тритон альпійський та карпатський.

До ЧКУ занесено 10 видів плазунів, з яких 2 – гадюка степова і гадюка лісостепова (Нікольського) – належать до отруйних. Більше поширена гадюка степова. Найчастіше її можна побачити на півдні країни. У книзі дослівно написано: “Отруйна, але загрози життю людини не становить”. Зауважимо, що професійний інтерес авторів відповідних статей до змій зумовив те, що в них можна прочитати: “має велике наукове значення”.

У статті про мідянку звичайну сказано, що для людини вона не отруйна. До ЧКУ занесено і найбільшу змію України – полоз лісовий ескулапів, який поширений у Карпатах. Його довжина сягає 2,8 м. Неотруйний.

Найбільшу увагу екотуристів, звісно, привертають птахи і ссавці.

Згадаємо відомих красивих і великих птахів. Це, зокрема, 2 види пеліканів: рожевий і кучерявий, яких можна спостерігати на півдні України – найбільше в літній період. З інших видів можна виділити такі: косар (колпиця), чапля жовта, коровайка, орлан-білохвіст, гриф чорний. Розмах крил орлана-білохвоста сягає 2 м, а грифу – навіть 3 м. Орлан-білохвост, хоч і рідкісний птах, але його ареал досить великий. Інколи його можна побачити навіть у межах Києва, а саме над дніпровськими островами. Щодо грифу, то у відповідній статті можна прочитати, що він зустрічається лише у Криму. Його популяція не перевищує 50 особин, з яких гнездиться 5–11 пар. До Червоної книги занесено і дрохву – птаха, якого виділяють великі розміри і насамперед маса. У чоловічих особин вона сягає 17–18 кг. Статус цього виду – зникаючий. З видів птахів, що поширені на Поліссі, згадані тетерук та глушень (глухар).

До ссавців, яких занесено до ЧКУ, належать зубр, ведмідь бурий, корсак, їжак вухатий, кіт лісовий, заєць білий, видра річкова, рись, усі види дельфінів (афаліна, білобочка та азовка).

Чисельність особин цих видів варіює від кількох десятків до багатьох тисяч. Так, популяція ведмеда налічує близько 200 особин і практично повністю зосереджена в Карпатах. Трохи більшою є популяція рисі, яка також переважно зосереджена в Карпатах. Статус цього виду – рідкісний. У Карпатах зустрічається і кіт лісовий; його статус – вразливий. Заєць білий поширений на крайній півночі країни, найбільше – на півночі Чернігівської та Сумської областей. У Червоній книзі вказано, що його чисельність не перевищує 70 особин. Слід звернути увагу на те, що близький родич зайця білого – заєць сірий – навпаки має дуже велику чисельність, що сягає 2 млн. Чисельність корсака (лисиця степова) не перевищує 20 особин. Його ареалом є східні райони України. Існують популяції тварин, які складаються навіть з кількох особин.

Варто сказати і про деякі помилкові уявлення щодо наявності у Червоній книзі окремих видів тварин. Так, у ЗМІ інколи трапляються відомості щодо занесення до книги бобра. Насправді, цього виду в книзі немає; його існування не викликає занепокоєнь. Те саме стосується вовка, лося та багатьох інших тварин.

З представників рослинного світу, зокрема судинних голонасінних рослин, можуть бути згадані тис ягідний, сосна крейдяна, сосна Станкевича. Не можна обійти увагою і сунічник дрібноплодий. Його можна побачити лише на Південному березі Криму – у північній частині ареалу поширення цього виду. Тут налічують лише кількасот його дорослих особин. Надає краси кримській місцевості й ялівець високий – представник родини кипарисових. Це дерево, зокрема, характерне для ботанічного заказника “Новий Світ”. Крім того, воно росте на місі Март'яна. Додамо, що ялівець високий виділяється великою тривалістю життя – його вік може сягати 2 тис. років. Вважають, що одне дерево такого віку росте на Південному березі Криму біля мису Сарич.

З покритонасінних можуть бути згадані сон великий і сон лучний – види квітів, які було прийнято дарувати дівчатам ще кілька десятиліть тому. Чимало у Червоній книзі і ковил, зокрема українська, дніпровська, Лессінга.

Зазначимо, що деякі з видів, які занесені до ЧКУ, назвати рідкісними чи зникаючим важко. Наприклад, досить поширеною рослиною останнім часом став водяний горіх – особливо багато його в Київському і Канівському водосховищах. Певною мірою ця рослина навіть ускладнює господарську діяльність, принаймні

риболовство. Разом з тим факт наявності горіху в ЧКУ свідчить про неможливість боротьби з цією рослиною. У Червону книгу потрапила і черемша (інша назва — цибуля ведмежа) — рослина, яку масово збирають і реалізують навесні як джерело вітамінів.

Запитання для самоперевірки

- *Як називають єдиний вид вічнозеленого листяного дерева, який зустрічається на території України?*
- *Який вид риб, що занесений до Червоної книги України, є найбільшим за розміром?*

Домашнє завдання

- *Нанести на карту ареали поширення кількох видів рослин, птахів і ссавців, яких занесено до Червоної книги України.*
- *Написати реферат про п'ять видів рослин, занесених до Червоної книги України.*
- *Написати реферат про п'ять видів риб (а), птахів (б) і ссавців (в), занесених до Червоної книги України (на вибір).*

2.4. ОБ'ЄКТИ ПРИРОДНО-ЗАПОВІДНОГО ФОНДУ

2.4.1. Загальна характеристика

Знання про об'єкти ПЗФ потрібні з кількох причин. Насамперед вони справді становлять великий інтерес, оскільки природа тут особливо багата. Крім того, на деяких об'єктах ПЗФ (але далеко не всіх) надають певні послуги, зокрема екскурсійні. Існування об'єктів ПЗФ є підказкою того, що саме потрібно відвідати в тому чи іншому регіоні.

Як уже зазначалося, до ПЗФ належать природні території та об'єкти, а також штучно створені об'єкти.

Заповідними територіями та об'єктами природного походження є природні заповідники, біосферні заповідники, національні природні парки, регіональні ландшафтні парки, заказники, пам'ятки природи, заповідні урочища. Штучно створені об'єкти — ботанічні сади, дендрологічні парки, зоологічні парки, парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва. Загалом виділяють 11 категорій об'єктів ПЗФ.

Нині в Україні налічують понад 8,0 тис. об'єктів ПЗФ загальною площею майже 40 тис. км². Це відповідає 6 % території

держави. Кількість і площа заповідних територій поступово збільшується, проте ще залишається меншою, ніж у сусідніх країнах і в цілому у світі.

Об'єкти ПЗФ залежно від їх екологічної та наукової цінності поділяють на дві групи: загальнодержавного і місцевого значення. Перших помітно менше, ніж других – їх близько 650. Загальнодержавне значення мають природні та біосферні заповідники, національні природні парки, а також регіональні ландшафтні парки (РЛП). До складу таких об'єктів належать також деякі зоопарки, дендропарки, заказники, пам'ятки природи, парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва. Окремі об'єкти ПЗФ можуть бути складовою об'єктів вищого рангу.

Найбільшу площу в Україні займають заказники, національні природні парки та регіональні ландшафтні парки. Насамперед це пояснюється їх доволі великою кількістю, а також м'якістю вимог щодо господарської діяльності.

Наявні об'єкти ПЗФ підпорядковані різним відомствам і установам. Найбільше об'єктів загальнодержавного значення підпорядковано Міністерству екології та природних ресурсів України: Карпатський біосферний заповідник, природні заповідники “Єланецький степ”, “Горгани”, “Казантипський”, національні природні парки “Карпатський”, “Яворівський”, “Святі Гори”, “Нижньодністровський”, “Голосіївський” та ін. Крім того, існує підпорядкування Національній академії наук України (Чорноморський і Дунайський біосферні заповідники), Національній академії аграрних наук (біосферний заповідник “Асканія-Нова”, Нікітський ботанічний сад), Державному агентству лісових ресурсів (Шацький НПП), Державному управлінню справами (Азово-Сиваський НПП).

Об'єкти ПЗФ використовують лише у природоохоронних, науково-дослідних, оздоровчих і рекреаційних, освітньо-виховних цілях і для потреб моніторингу. Головна відмінність заповідників від інших об'єктів (зокрема, національних природних парків) полягає в тому, що у заповідниках не передбачений відпочинок відвідувачів. Їх перебування погоджують з керівництвом заповідника, і звичайно воно відбувається в супроводі працівника заповідника. Інколи виконати це досить складно, адже деякі заповідники великі за розмірами і не мають огорожі. Те саме стосується багатьох інших об'єктів ПЗФ.

Доволі часто місцеве населення виступає проти утворення об'єктів ПЗФ, оскільки це обмежує їх звичну діяльність. Так, у

межах цих об'єктів заборонено вирубку лісу, зокрема на дрова. Водночас цінні об'єкти природи привертають увагу туристів, що привносить певні кошти, які для деякого стають основним джерелом прибутків. Цей прибуток може бути отриманий з кількох джерел. Насамперед у багатьох об'єктах ПЗФ є певний штат, більшість якого набирають з місцевих жителів. Крім того, тут виникають і нові можливості: надання житла в оренду, транспортне обслуговування туристів, робота гідами. Разом зі збільшенням туристів зростає відвідування магазинів, ринків, закладів харчування.

За даними Державної служби статистики України, щороку об'єкти ПЗФ відвідують мільйони туристів та екскурсантів. Водночас точні відомості про це відсутні, оскільки відвідання більшості таких об'єктів не потребує будь-яких погоджень і є безкоштовним. До найбільш відвідуваних належать національні природні парки “Голосіївський”, “Карпатський”, “Шацький”, “Святі Гори” та ін. Щоправда, в останньому разі більшість відвідувачів є паломниками Святогірської лаври. Великою є кількість відвідувачів дендрологічних парків “Софіївка” та “Олександрія”, деяких ботанічних садів.

Кількість штатних працівників в установах ПЗФ України приблизно становить 4,5 тис. осіб.

2.4.2. Біосферні заповідники

Відповідно до Закону України “Про природно-заповідний фонд”, біосферні заповідники є природоохоронними, науководослідними установами міжнародного значення, що створюються з метою збереження в природному стані найтипівіших природних комплексів. Крім збереження природи біосферні заповідники створюють для проведення в них наукових досліджень, виконання так званого фонових моніторингу. У межах біосферних заповідників виділяють кілька зон: заповідну, регульованого заповідного режиму, буферну, антропогенних ландшафтів. Хоча в законі не говориться про використання цих заповідників у туризмі, насправді ця сфера існує і приносить певні кошти, необхідні для виконання покладених на заповідники функцій.

Нині в Україні створено чотири біосферні заповідники, кожен з яких є чарівним куточком природи (табл. 2.2, рис. 2.1).

Таблиця 2.2

Найважливіші відомості про біосферні заповідники України

Назва	Площа, тис. га	Розташування	Підпорядкування
Асканія-Нова	33,3	Херсонська обл., Чаплинський р-н, смт Асканія-Нова	НААН України
Чорноморський	109,2	Херсонська обл., Голопристанський р-н, м. Гола Пристань	НАН України
Карпатський	57,9	Закарпатська обл., м. Рахів	Мінприроди
Дунайський	50,2	Одеська обл., Кілійський р-н, м. Вилкове	НАН України

Найвідомішим і найвідвідуванішим в Україні є **Біосферний заповідник “Асканія-Нова” імені Ф.Е. Фальц-Фейна**. Як уже зазначалося, він зайняв першу сходинку в конкурсі “7 чудес України”. У 1984 р. рішенням ЮНЕСКО заповідник включено до світової мережі біосферних резерватів.

Заповідник заснований Фрідріхом Едуардовичем Фальц-Фейном (1863–1920 рр.) — нащадком німецьких колоністів. Першим кроком у створенні заповідника стало відкриття на початку 80-х років XIX ст. зоопарку. За кілька років з ініціативи Ф.Е. Фальц-Фейна з використанням штучного поливу було закладено дендрологічний парк. У 1898 р. заповідною стає ділянка степу площею понад 500 га. Вважається, що саме в 1898 р. було створено заповідник і закладено основні засади його діяльності.

Різноманітні події, що сталися в країні в наступні десятиліття, на щастя, не зруйнували того, що було зроблено наприкінці XIX ст.

Рис. 2.1. Розташування біосферних заповідників: 1 – Асканія-Нова, 2 – Чорноморський, 3 – Дунайський, 4 – Карпатський

Нині заповідник підпорядковано Національній академії наук України, і це сприяє проведенню тут наукових досліджень.

Заповідник знаходиться майже в центрі Херсонської області. Загальна площа становить 33,3 тис. га, з яких 11 054 га є абсолютно заповідними. На частині території дозволено виконувати господарську діяльність, що має обмежений вплив на довкілля.

Умовно в заповіднику можна виділити чотири частини: дендропарк, зоопарк, ділянку напіввільного утримання копитних тварин і ділянку заповідного степу. Останні дві частини є абсолютно заповідними.

Асканійський дендропарк досить великий — 167 га. Його можна вважати дивом хоча б тому, що навколо лежить посушливий степ. Утім для цього дива усе ж є пояснення. Створити дендропарк вдалося завдяки штучному поливу з використанням підземної води. За допомогою свердловин вода піднімається на поверхню, а потім маленькими струмочками її подають у кожен куточок дендропарку. Завдяки тривалому та розумно організованому догляду парк є справжньою оазою з віковими деревами. Найбільш поширені ясен звичайний, дуб звичайний, сосна кримська, гледичія звичайна, робінія звичайна, липа серцелиста, софора японська. Насправді наявні тут види дерев важко перелічити, адже їх у парку кількасот. З-поміж них чимало рідкісних — метасеквойя китайська, тюльпанове дерево, тис ягідний. У парку є й кілька залитих сонцем галявин.

Поряд із дендропарком розташований зоопарк. Його площа 77,5 га. Зоопарк здатен здивувати тим, що багато птахів походжають у ньому поза вольєрами. Тут є штучно створений ставок, на якому збирається чимало видів водоплавних птахів.

Ділянка напіввільного утримання копитних тварин займає 2376 га. Хоч ця територія й огорожена парканом, тварини тут почуваються майже так, як у природному стані. Насправді їм навіть краще, адже за скрутних умов їх підгодовують, забезпечують водою, захищають від сильного вітру. На цій ділянці утримують десятки, а деяких видів навіть сотні особин: ланей, оленів, антилоп, куланів, коней Пржевальського, бізонів, буйволів.

Зазначимо, що вказана територія лежить у межах так званого Великого Чапельського поду — замкненої улоговини, на дні якої збирається вода. Для того щоб її вистачало для водопою у посушливі роки, сюди прокладено канал із зоопарку. Інколи — після багатосніжних зим — наявна тут водойма перетворюється на досить велике озеро. Згодом воно помітно зменшується, але напос-

ний водою степ ще довго залишається зеленим. Це, зокрема, спостерігалось в 2010 р. Водойма в центрі Великого Чапельського поду привертає також увагу великої кількості мігруючих птахів — інколи до сотень тисяч.

З огляду на велику площу території, екскурсантів тут возять на автомобілях або на запряжених кіньми возах.

Добрі умови утримання тварин у заповіднику сприяють тому, що їх чисельність, навіть екзотичних, зростає. Це дає змогу реалізовувати частину особин, чисельність яких стає надмірною. Тому деяких тварин з “Асканії-Нова” продають, деяких на певних умовах передають в інші об’єкти ПЗФ для збагачення фауни.

Четверта складова заповідника — ділянка заповідного степу. Її площа 8678 га. Переважну частину ділянки (7522 га) ніколи не орали. Власне, і решту 1156 га в останнє орали понад 50 років тому — у 1961 р. Отже, степ тут справді перебуває у природному стані. Побачити заповідний степ можна зі штучного пагорба, що виник з того ґрунту, який вийнято під час створення ставків. Окрім того, його відвідують у супроводі працівника заповідника.

Директором заповідника з 1990 р. є заслужений природоохоронець України, кандидат біологічних наук В.С. Гавриленко. Відвідувачам пощастить, якщо саме Віктор Семенович проведе екскурсію.

Хоча заповідник “Асканія-Нова” дуже відомий, відвідувачів тут менше, ніж могло би бути — близько 90 тис. осіб щороку. Це пояснюється особливостями транспортної інфраструктури Херсонської області: заповідник знаходиться на віддалі від залізниці і важливих автошляхів. До того ж розклад руху поїздів та автобусів не враховує інтереси туристів. Приїхати поїздом в Херсон, відвідати заповідник і того самого дня вирушити додому — проблематично.

На жаль, у 2014 р. кількість відвідувачів “Асканії-Нова” помітно зменшилася. Основною причиною стала російська анексія Криму, адже раніше чимало людей відвідувало заповідник, їдучи у Крим або у зворотному напрямку. Нині таких відвідувачів стало небагато.

Чорноморський біосферний заповідник розташований на південному заході Херсонської та частково у межах Миколаївської областей. Його створено в 1927 р. Біосферний статус надано в 1985 р.

Це найбільший з-поміж інших біосферних заповідників України — його площа 109,2 тис. га. Щоправда, переважну частину складає акваторія моря — передусім Ягорлицька та Тендрівська

затоки. Сухопутна частина охоплює шість материкових ділянок і кілька островів. Три материкові ділянки розташовані на Кінбурнському півострові. До складу заповідника належать острови Тендрівська Коса (її включено в 2009 р.), Довгий, Круглий та ін.

У межах суходолу поширені піски, солончаки, луки. Трапляються також озера та ділянки лісів.

Найбільшою цінністю заповідника є орнітофауна — тут зустрічається понад 300 видів птахів, з-поміж яких чимало занесено до Червоної книги України. Понад 100 видів птахів гніздяться у заповіднику. Великим є не лише біорізноманіття, а й чисельність птахів — тут зимує понад 100 тис. особин. Вони злітаються сюди не лише з усієї України, а й Росії, Білорусі та інших країн. На заповідній території налічують також понад 50 видів ссавців. Поміж них — тушканчик великий, якого занесено до ЧКУ. З представників рослинного світу поширені ковили. На берегах можна побачити рослину, трохи подібну до капусти, — катран морський, якого занесено до ЧКУ.

Дуже цінними є лісові ділянки заповідника, насамперед “Волижин ліс”. Ця ділянка лежить приблизно посередині Кінбурнського півострова і примикає до Дніпровсько-Бузького лиману. Тут ростуть віковічні дуби з діаметром стовбура до 2 м. Їх може охопити лише кілька людей.

Адміністративний будинок заповідника розташований у м. Гола Пристань — фактично на березі Дніпра. Це досить далеко від заповідної території. Загалом через віддаленість її відвідати досить проблематично. Разом з тим за бажання цю проблему можна розв’язати.

Дунайський біосферний заповідник створено в дельті Дунаю біля м. Вилкове. Спочатку він був філіалом Чорноморського заповідника, на основі якого було створено заповідник “Дунайські плавні”. У 1999 р. рішенням ЮНЕСКО заповідник включено до світової мережі біосферних резерватів. Він транскордонний — заповідною є прилегла територія в суміжній Румунії. Румунська частина більша за українську.

Сучасна площа заповідника 50,25 тис. га. Значна його частина, насамперед заповідна, розташована на островах. Крім дельти Дунаю до складу заповідника належать Жебріянські плавні, які перерізані каналом Дунай—Сасик. Заповідною є також невеличка приморська ділянка на східному березі оз. Сасик.

Найбільшу площу в заповіднику займає повітряно-водна рослинність, зокрема очерет звичайний.

З хребетних тварин найчисленішими є птахи — їх нараховують понад 250 видів. Відомими і помітними є пелікани. З інших птахів, зокрема, занесених до Червоної книги України, можуть бути згадані косар і коровайка. Крім того, в заповіднику налічують понад 100 видів риб.

Характеризуючи заповідник, не можна обійти увагою той факт, що місцеві мешканці з давніх-давен ловлять у дельті рибу, косять очерет та випасають на луках худобу. У цій сфері існують певні традиції, на які потрібно зважати.

З людської діяльності можна згадати також будівництво та експлуатацію судноплавного каналу, що проритий на виході з рукава Бистрий. Акваторію цього рукава Дунаю напередодні виконання робіт відповідним указом президента було вилучено зі складу заповідника.

Офісний будинок збудовано у м. Вилкове. Звідси можна на катері вийти в Дунай, а за потреби і в Чорне море. Очолює заповідник кандидат біологічних наук Волошкевич Олександр Миколайович.

Опинившись у цій місцевості, доцільно приділити увагу м. Вилкове, яке відоме як “Українська Венеція”. Таку назву місто отримало через те, що чимало вулиць у ньому є каналами, якими пересуваються на човні. Цікавою є й історія міста. Воно було засновано на березі моря в середині XVIII ст. так званими старообрядцями — людьми, які не прийняли церковної реформи 1650—1660 рр. Монументальним свідченням прибуття сюди переселенців є пам’ятник засновникам міста, встановлений на березі Дунаю. Після розформування в 1775 р. Запорізької Січі сюди прибули і запоріжці.

Хоча Дунайський біосферний заповідник і м. Вилкове дуже привабливі для туристів, їх тут порівняно небагато. Як і в багатьох інших випадках, їх відвіданню заважають віддаленість від великих міст і далеко не найкраща транспортна інфраструктура. Особливо це стосується ділянки автошляху біля м. Вилкове.

Карпатський біосферний заповідник розташований на сході Закарпатської області, здебільшого в горах. Його створено в 1968 р., а в 1992 р. занесено до мережі біосферних резерватів ЮНЕСКО.

Сучасна площа заповідника 57,9 тис. га. Його особливістю є наявність восьми окремих ділянок, які відображують усю різноманітність природи Карпат. Найвищим є Чорногорський масив, який межує з г. Говерла. Найнижча місцевість відповідає рівню води в Тисі біля м. Виноградів; висота цієї місцевості — 180 м.

Більша частина заповідної території вкрита ялиновим лісом, який переважає на гірських ділянках. Вік деревостану сягає тут 100 років і більше. У передгір'ї дуже поширений бук, який вважають візитівкою заповіднику. Одну з його ділянок у 2007 р., разом з подібною в Німеччині, занесено до переліку об'єктів Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО. Її назва – “Букові праліси Карпат”. Досить значним є й поширення тису ягідного – представника ЧКУ. Поблизу м. Хуст є добре відома ділянка, що має назву “Долина нарцисів”.

З огляду на велику площу і різноманітність природних умов, Карпатський біосферний заповідник виділяється найбільшою чисельністю видів, занесених до ЧКУ: рослинний світ – 183, тваринний світ – 84.

Однак заповідник привертає увагу туристів не лише багатим рослинним і тваринним світом. Неподалік від Рахова – приблизно за 15 км на південь від міста – встановлено стелу “Центр Європи”. До послуг туристів тут є музей-колиба. На південній околиці Рахова функціонує “Музей екології гір та історії природокористування в Українських Карпатах”. І справді, експозиція музею складається з двох основних розділів: перший характеризує природу Карпат, другий – історію використання місцевих природних ресурсів. Поряд з музеєм розміщені адміністративні будівлі заповідника.

Загалом в його межах розроблено близько 20 туристичних маршрутів: з Рахова, Ясіні, Лазещини та ін. Для туристів збудовано міні-готелі та кімнати для приїжджих. Є й зовсім прості дерев'яні прихистки, які захищають подорожніх від вітру і дощу.

Насамкінець зазначимо, що в біосферному заповіднику склалася добра традиція проведення міжнародних конференцій, які є місцем зустрічі природознавців з усього світу.

Відвіданню заповідника почав сприяти той факт, що з 2014 р. став курсувати поїзд за новим маршрутом Київ – Рахів.

2.4.3. Природні заповідники

Відповідно до Закону України “Про природно-заповідний фонд”, природні заповідники – це природоохоронні, науково-дослідні установи загальнодержавного значення, які створюють насамперед для збереження типових або унікальних природних комплексів і вивчення процесів, що тут відбуваються. Отже, за-

повідники передусім слугують для збереження типової для країни природи або збереження унікальних природних об'єктів.

Хоча природні заповідники ніби і не призначені для туризму, але насправді він тут існує. Інша річ, що головна мета їх створення – збереження природи – накладає на туристичну сферу певні обмеження. Зокрема, у заповідниках обмежено вільне відвідування, строго регламентується поведінка відвідувачів – вони мають поводитися так, аби не страждала природа. Звичайно заповідники відвідують разом з його працівниками, які проводять екскурсії.

Нині в Україні налічують 19 природних заповідників, які більш-менш рівномірно розміщені на території (табл. 2.3, рис. 2.2).

Таблиця 2.3

Природні заповідники України (на 01.01.2014)

№	Назва	Площа, тис. га	Розташування
1	Черемський	3,0	Волинська область
2	Рівненський	42,3	Рівненська
3	Поліський	20,1	Житомирська
4	Древлянський	30,8	Житомирська
5	Медобори	10,5	Тернопільська
6	Розточчя	2,1	Львівська
7	Горгани	5,3	Івано-Франківська
8	Канівський	2,0	Черкаська
9	Михайлівська цілина	0,88	Сумська
10	Дніпровсько-Орільський	3,8	Дніпропетровська
11	Єланецький степ	1,7	Миколаївська
12	Український степовий	3,3	Донецька, Запорізька
13	Луганський	2,1	Луганська
14	Кримський	44,2	АР Крим
15	Ялтинський гірсько-лісовий	14,5	АР Крим
16	Мис Март'ян	0,24	АР Крим
17	Казантипський	0,45	АР Крим
18	Карадазький	2,9	АР Крим
19	Опукський	1,6	АР Крим

Наведені в таблиці дані свідчать про те, що наявні заповідники дуже різняться за розміром. Зрозуміло, що вони дуже різняться і за своєю природою. Можна додати й те, що їх суспільна роль різна: деякі є відомими і добре відвідуваними, в інших туристи є рідкістю. Тим не менш саме існування заповідників є поштовхом для їх відвідання.

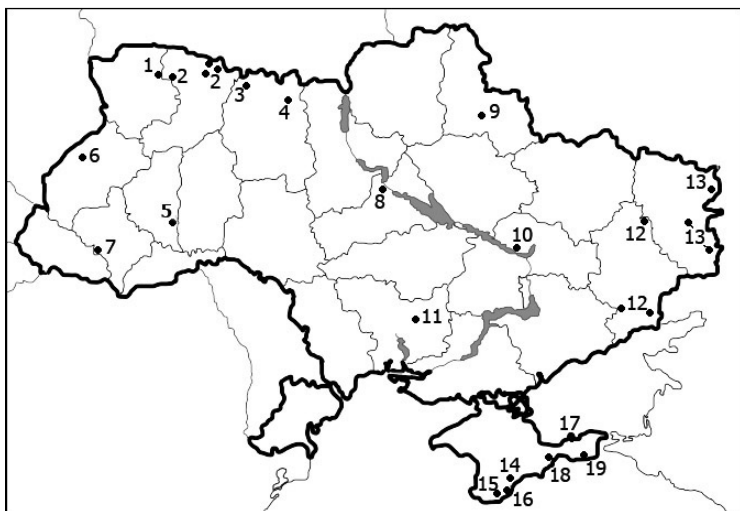

Рис. 2.2. Розташування природних заповідників:

1 – Черемський, 2 – Рівненський, 3 – Поліський, 4 – Древянський, 5 – Медобори, 6 – Розточчя, 7 – Горгани, 8 – Канівський, 9 – Михайлівська цілина, 10 – Дніпровсько-Орільський, 11 – Єланецький степ, 12 – Український степовий, 13 – Луганський, 14 – Кримський, 15 – Ялтинський гірсько-лісовий, 16 – Мис Март'ян, 17 – Казантипський, 18 – Карадазький, 19 – Опуцький

У цілому природні заповідники досить добре репрезентують природу України. Як видно з табл. 2.3 і рис. 2.2, найбільше їх (шість) у Криму. Це пояснюється унікальністю природи півострова. Кілька заповідників створено на Поліссі (зоні мішаних лісів) біля кордону з Білоруссю. Збереженню природи тут сприяли доволі складні умови для господарювання, зокрема надмірна зволоженість та обмаль корисних копалин.

Черемський природний заповідник створено на заході Українського Полісся – у Маневицькому районі Волинської області. З чотирьох “поліських” заповідників є найменшим. Характерні лісові та болотні ландшафти. Домінує сосна звичайна, менш поширена вільха чорна. Є кілька озер. Заповідник розташований достатньо далеко від транспортних потоків, і тому туристів тут небагато.

Рівненський природний заповідник створено на півночі однієї області, на межі з Білоруссю. Це один із найбільших в Україні, а з так званих поліських – найбільший. Складається з чотирьох ділянок загальною площею 42,3 тис. га.

Найбільшу площу в заповіднику займають соснові ліси. Поширена також береза.

У межах заповідника є кілька глибоких озер карстового походження: Біле, Сомине та ін. Значну площу займають і болота. Найвідомішим є болотний масив Переброди, що належить до Рамсарських угідь. Місцеві річки течуть у північному напрямку – до Прип'яті.

Важкодоступність цієї території сприяла тому, що тут збереглося чимало рідкісних видів рослин і тварин, що занесені до ЧКУ. Серед ссавців зустрічаються борсук європейський, видра річкова, бобер європейський, горностаї, рись звичайна, зубр.

Офіс заповідника розміщений у м. Сарни.

Поліський природний заповідник, подібно до Черемського та Рівненського, розташований на Поліссі, а саме на півночі Житомирської області. Найближче місто – Овруч. Заповідні території вкриті лісами (вони поширені на площі понад 80 %), а також болотами. Серед деревних порід найбільше сосни, помітно менше – берези. Частина лісів є посадженою. Із ссавців поширені заєць сірий, свиня дика, бобер, лисиця, вовк. З рідкісних тварин тут мешкає рись звичайна. Трапляється і занесений до ЧКУ заєць білий – вид, що властивий для північних широт.

Древлянський природний заповідник створено в 2009 р. у Народицькому районі Житомирської області. Певною мірою це пов'язане з аварією на ЧАЕС, наслідки якої призвели до істотного зменшення тут господарської діяльності. Радіоактивне забруднення території простежується і нині. Це, зокрема, стосується грибів, вживання яких є недоцільним.

Заповідник розташований на правому березі р. Уж. Поширення лісів сприяло тому, що тут добре почуваються такі тварини, як лось і рись. Зустрічаються також вовки. Адміністрація заповідника працює в селищі Народичі, яке також зазнало радіоактивного забруднення.

Природний заповідник “Медобори” створено в Тернопільській області, а саме на південний схід від обласного центру. На сході територія обмежена р. Збруч.

Віссю і водночас основою заповідника є так звані Подільські Товтри – пасмо пагорбів, відносна висота яких над прилеглою місцевістю становить 50–100 м. Абсолютна висота цих пагорбів подекуди перевищує 400 м. Вважають, що Подільські Товтри сформувалися багато мільйонів років тому з рештків морських

організмів. Існує думка, що назва “Медобори” походить від багатства цієї місцевості на медоносні рослини.

Офісне приміщення заповідника розміщено в селищі Гримайлів.

Природний заповідник “Розточчя” створено у Львівській області, приблизно посередині між державним кордоном та обласним центром. Загалом же Розточчя являє собою пасмо пагорбів, що тягнеться з території Польщі до околиці Львова. Абсолютна висота цих пагорбів сягає 380–400 м. Додамо, що Розточчя не даремно набуло такої назви – звідси беруть початок багато річок, які течуть не лише в різні боки, а в напрямку різних морів – Чорного та Балтійського.

Велика частина заповідника, як і самого Розточчя, зайнята лісами. Домінують дуб, бук і граб. Звичайно вищі місця займає бук, нижче ростуть дуб і граб, унизу – сосна. Через заповідну територію тече р. Верещиця – притока Дністра.

Заповідника легко дістатися зі Львова: сюди веде автошлях у напрямку пункту перетину кордону “Краковець”. Офісне приміщення розміщено в с. Івано-Франкове.

Природний заповідник “Горгани” створено в Карпатах, а саме у Надвірнянському районі Івано-Франківської області. Своєї назви набув за поширення каменів, які тут називають “горгани”, або “греготи”.

На північному заході заповідник прилягає до р. Бистриця Надвірнянська, що тече через Івано-Франківськ і є правою притокою Дністра.

Заповідник порівняно невеликий (5,3 тис. га), як і гірський хребет, який дав заповіднику свою назву. Водночас природні умови тут дуже різноманітні, зокрема через відмінності у висоті місцевості – перепад висот сягає 1000 м. Найнижча ділянка має висоту 710, найвища – 1755 м (г. Довбушанка). Тож у межах заповідника виділяють три рослинні пояси: широколистих лісів, хвойних лісів і субальпійської рослинності.

Загалом лісова рослинність займає близько 85 % заповідної площі. Найбільш поширена ялина. Вважається, що тут вона сягає найвищої в Українських Карпатах висоти – 40 м. Ростуть також ялівець звичайний і бук. Проте символом заповідника є сосна кедрова європейська – тут налічують понад 2000 дерев цього виду. На значних висотах (вище 1000 м) поширена сосна гірська. Представниками тваринного світу є олень благородний, ведмідь бурий.

Адміністративний центр заповідника розміщений у м. Надвірна – поряд з його територією.

Канівський природний заповідник є одним із найстаріших в Україні — його створили в 1923 р. Розташований поблизу м. Канів — трохи на південь від нього. Заповідник загальною площею 2,0 тис. га охоплює ділянку на правому березі Дніпра, а також прилеглі острови (Круглик, Шелестів). Хоча заповідник знаходиться у зоні Лісостепу, більша його частина зайнята лісом: домінують граб, дуб, липа.

У межах заповідника функціонує навчальна база Київського національного університету імені Тараса Шевченка, де частина студентів, зокрема біологічного факультету, проходить практику. Університету заповідник і підпорядкований.

Природний заповідник “Михайлівська цілина” свого часу був філією Українського степового. Цікаво, що заповідник, хоч і знаходиться в Сумській області, але справді має степову ділянку. Тут, зокрема, зустрічається ковила. Самостійний статус отримав в 2009 р., при цьому його територію було розширено.

Дніпровсько-Орільський природний заповідник набув такої назви тому, що розташований на лівому березі Дніпра у місці впадіння в нього р. Оріль. Особливість заповідника полягає в тому, що він знаходиться дуже близько до двох великих міст — Дніпропетровська і Дніпродзержинська. Отже, заповідник можна побачити з деяких міських будинків, адже його територія межує з Дніпром.

Більшу частину заповідника займають ліси (осокір, сосна, верба); у понижених місцях поширені водна і повітряно-водна рослинність. Багатим є й тваринний світ, зокрема орнітофауна.

Природний заповідник “Єланецький степ” створено в Єланецькому районі Миколаївської області. Його невеличка територія (лише 1676 га) знаходиться біля с. Антонівка, між Кіровоградом і Миколаєвим. Заповідник організований насамперед для збереження найбільшої у Правобережній Україні ділянки цілинного степу.

На сході України створено **Український степовий природний заповідник**. Складається з кількох ділянок (відділень) та ще й досить віддалених. Більша частина території розташована в Донецькій області; водночас є одна ділянка, що лежить на межі із сусідньою Запорізькою. Раніше до його складу належала ділянка “Михайлівська цілина”, яка нині має самостійний статус.

Сама назва заповідника свідчить про його природу: панування степу з характерною для нього степовою рослинністю.

Ймовірно, найцікавішою для туристів є ділянка “Кам’яні Могили” на межі Донецької та Запорізької областей біля с. На-

зарівка. Саме тут знаходиться найвища частина Приазовської височини з високими пагорбами, що мають назву “могили”. Найвищі з них: Токмак-Могила, Бельмак-Могила. Тут численні відслонення кристалічних порід.

Ще одна цікава ділянка — “Крейдяна флора”, що біля р. Сіверський Донець, нижче впадіння в неї р. Казенний Торець.

На сході України створено **Луганський природний заповідник**. Охороняти природу тут розпочали ще в 20-х роках минулого століття, коли було створено заповідних “Стрілецький степ”. Нині це одне з чотирьох відділень, що розкидані на досить великій відстані одне від одного. Символом заповідника є бабак (або ж байбак), якого люблять фотографувати туристи. Офісне приміщення розташоване у селищі Станично-Луганське.

У Гірському Криму створено **Кримський природний заповідник**. Його територія з північного боку прилягає до м. Ялта. Один із найстаріших в Україні: охороняти природу тут почали ще наприкінці XIX ст., що було пов’язано з імператорською родиною: спочатку Олександра III, а потім Миколи II. У 1913 р. тут було створено імператорський заказник, а в 1923 р. — природний заповідник.

У 1913 р. цією територією прокладено Романівську дорогу, що сполучає Алушту та Ялту гірським шляхом. Це найвища заасфальтована дорога України — висота Никітського перевалу (він тягнеться до Массандри) 1448 м. У межах заповідника довжина дороги становить 45 км із 77 км загальної. Поряд із дорогою на краєчку гірського плато збудовано Альтанку вітрів, з якої відкриваються чудові краєвиди Південного берега Криму.

На заповідній території знаходяться найвищі вершини Криму: Роман-Кош і Чатир-Даг, а також одне із семи природних чудес України — Мармурова печера. Остання розташована в північній частині заповідника.

Домінантною рослинністю є ліси, які складаються з ялівця, дуба пухнастого і скельного. Зустрічається також сосна кримська.

До складу заповідника належать і Лебедачі острови в Каркінітській затоці — приблизно за 150 км від основної ділянки. Заповідною є й частина затоки, що їх оточує.

Адміністрація Кримського заповідника функціонує в Алушті. Там створено музей природи.

Ялтинський гірсько-лісовий природний заповідник являє собою досить вузьку смугу, що тягнеться від Фороса до Гурзуфа. Його територія з півночі прилягає до найвідвідуванішої частини

Криму з населеними пунктами Форос, Берегове, Понізовка, Алупка, Ялта.

У межах заповідника височить г. Ай-Петрі — ймовірно, найвідвідуваніша гора України. Її висота 1234 м. Неподалік від неї і водночас поблизу дороги, що прокладена від Ялти до Ай-Петрі, знаходиться водоспад Учан-Су.

Більша частина заповідника вкрита лісом, який складається з дуба пухнастого і скельного, ялівця високого. Ростає також сосна кримська. Де-не-де тут можна побачити і згадані вище червонкнижні види, зокрема сунічник дрібноплідий. З представників фауни зустрічаються олень благородний, козуля європейська, кабан дикий, лисиця. На заповідній території влаштовано понад 20 екологічних стежок.

Адміністрація заповідника розміщена в Ялті.

Найменшим природним заповідником Криму та України є **“Мис Мартъян”**, розташований у межах Нікітського ботанічного саду, що біля Ялти. Його площа — лише 240 га, з яких половина є акваторією моря, а половина суходолом. Отже, площа суходупної частини лише трохи більша за 1 км².

Додамо, що заповідник **“Мис Мартъян”** — найтепліший в Україні. Тут поширені численні середземноморські види рослин: сунічник дрібноплідий, ялівець високий, дуб пухнастий, рускус понтійський. Хоч заповідна територія і невелика, але відзначається багатством видів, занесених до ЧКУ.

Казантипський природний заповідник створено на півночі Керченського півострова — на однойменному півострові. Слово “казантип” з тюрської мови означає дно казана. І, справді, певний сенс у цій назві є, адже півострів має форму, близьку до круглої, а його середня частина опущена. Що ж до заповідника, то він має вигляд розірваного кільця. Це пояснюється тим, що заповідною є прибережна частина півострова, за винятком центральної частини, де видобувають нафту. Сюди прокладено два автошляхи.

Місцеву природу коротко можна схарактеризувати так: горби, що складені вапняком і вкриті сухостеповою рослинністю. Щоправда, де-не-де є деревна і чагарникова рослинність: лох вузьколистий, шипшина, тамариск. З представників тваринного світу зустрічаються коловодні птахи, ховрахи та лисиці. У межах заповідника є й залишки невеличкого античного міста.

Крім суходільної ділянки заповідною є прилегла частина Азовського моря. Тим не менш заповідник дуже маленький — загальна його площа 450 га, з них на суходільну частину припадає 394 га.

Офісне приміщення заповідника знаходиться в м. Щолкине.

Карадазький природний заповідник створено на Південному березі Криму між селищами Курортне та Коктебель. Гірський масив Карадаг — це потухлий вулкан, що діяв близько 150 млн років тому. Назва заповідника походить від слів “кара: — чорний, і “даг” — гора. Заповідання цієї території започатковано ще в 1914 р. Із загальної площі в 2874 га на сушу припадає 2065, на прибережну ділянку — 809 га. Найвищою точкою вулканічного масиву є гора Свята (576 м).

Гірський масив Карадаг представлений великою різноманітністю форм: урвищами, скелями, крутосхилами. Зовсім близько від берега з води постає скеля-острівець Золоті ворота, яка є одним із символів Криму.

На схилах Карадагу та в його прибережній частині трапляються напівдорогоцінні мінерали: аметист, сердолик, агат та ін.

Різноманітність природних умов та південне розташування заповідника зумовлюють те, що в його межах надзвичайно багатий рослинний і тваринний світ. Тут дуже багато видів, занесених до Червоної книги України: понад 100 видів рослин і понад 200 видів тварин. Цікавим є той факт, що на південних схилах гірського масиву ростуть кактуси, а саме опунція. Наприкінці літа вона вкривається червоними плодами. Деревної рослинності порівняно небагато — домінують дуб скельний, сосна кримська. Де-не-де трапляється шипшина. Представники тваринного світу, яких можуть побачити туристи, — кабани і козулі.

Адміністрація заповідника розташована в селищі Курортне. Тут створено невеличкий музей.

У Карадазькому заповіднику налагоджено добре екскурсійне обслуговування. Довжина екологічної стежки 7,2 км, подолання якої розраховано на 3,5—4 год. Починається стежка на околиці селища Курортне. Після проходження більшої частини маршруту екскурсанти, за бажанням, можуть повернутися в Курортне або піти в м. Коктебель.

Популярними для приїзжих є морські прогулянки уздовж заповідника, які здійснюють на певній відстані від берега. Велику увагу туристів під час екскурсій привертає вже згадана скеля Золоті ворота.

Опукський природний заповідник створено у Криму, на півдні Керченського півострова, приблизно посередині між Керчу та Феодосією. Назва походить від гори Опук, яку можна вважати пагорбом, оскільки її абсолютна висота становить лише 185 м.

Це приблизно відповідає висоті печерських пагорбів у Києві. Гора являє собою більшу частину заповідника, зовсім невеликого за площею — 1,6 тис. га.

Природа Опукського заповідника певною мірою подібна до природи сусіднього Казантипського заповідника. Це безводна і до того ж майже безлюдна частина півострова, в якій домінує степова рослинність. Щоправда, слово “безводна” стосується прісної води. Що ж до солоної, то її тут більш ніж удосталь — у Чорному морі та в Кояшському солоному озері.

Заповідник має відокремлену від суходолу частину — так звані Скелі-кораблі. Вони височать за 4 км від берега на південний захід від гори Опук. Висота найвищої скелі сягає 20 м.

Ще одна особливість заповідника — близькість кількох військових об’єктів. З’являлися повідомлення, що біля берегів Опукка поселився сірий тюлень.

2.4.4. Національні природні парки

Відповідно до Закону України “Про природно-заповідний фонд”, національні природні парки є природоохоронними, рекреаційними, культурно-освітніми, науково-дослідними установами загальнодержавного значення, що створюються з метою збереження, відтворення та ефективного використання природних комплексів, які мають особливу природоохоронну, оздоровчу, історико-культурну, наукову, освітню та естетичну цінність.

Як видно, важливою відмінністю національних природних парків від природних заповідників є те, що в перших передбачена рекреація, а в інших — ні. Більше того, рекреація, а також культурно-освітня діяльність належать до найголовніших завдань, задля яких НПП створюють. Важливо додати, що перебування тут туристів не потребує будь-яких дозволів. Разом з тим тут усе ж потрібно виконувати певні природоохоронні вимоги.

Перебування у національних природних парках звичайно платне, але сума сплати прийнятна. Так, за вхід на територію Карпатського НПП в 2013 р. потрібно було сплатити по 20 грн з людини.

Створення та подальше існування НПП супроводжується кількома проблемами. Перша — необхідність фінансування (отримані з гостей кошти не покривають усіх витрат), друга — супротив місцевої влади, а часто і місцевої громади. Інколи НПП створюють з уже наявних об’єктів ПЗФ, наприклад НПП

“Бузький Гард” — на базі уже наявного регіонального ландшафтного парку “Гранітно-степове Побужжя”.

Ще порівняно недавно в Україні було близько 15 НПП. Їх кількість значно збільшилася, згідно з указами Президента В.А. Ющенка наприкінці його каденції: у 2009 р. і на початку 2010 р. За цим мало існувати 47 національних парків. Проте згодом рішення про створення Сіверсько-Донецького НПП скасував Вищий адміністративний суд України. Отже, цей парк так і не створили. Разом з тим, у 2013 р. було створено інший НПП — “Мале Полісся” в Хмельницькій області. Нині це наймолодший НПП країни (табл. 2.4).

Хоча НПП існують в усіх природних зонах України, їх розташування не зовсім рівномірне. Найбільше їх у трьох регіонах: на заході, північному сході і півдні. Особливо багато НПП у західному регіоні, зокрема в Карпатах. Так, лише в одній Івано-Франківській області є п'ять НПП. Водночас їх практично немає в центрі країни. Зокрема, немає жодного НПП в Житомирській, Кіровоградській, Дніпропетровській та Луганській областях (рис. 2.3).

Шацький НПП — один із найстаріших, найвідоміших і найбільш відвідуваних. Його створили в 1983 р. Розташований у північно-західній частині Волинської області. Найбільше місто — Шацьк. Площа НПП 49,0 тис. га.

Найважливіша складова парку — Шацькі озера, яких загалом налічують близько 20. Найбільшим за площею і найглибшим є оз. Світязь. Живиться підземною водою, атмосферними опадами і поверхневим стоком. Є проточним. На захід від оз. Світязь лежить Пулемецьке озеро (або Пульмо). Досить великі також озера Луки і Люцимер. Усі ці озера проточні. Вони належать до басейну Західного Бугу.

Навколо оз. Світязь є автошлях, яким можна проїхати на велосипеді. Цей автошлях і є екотуристичним маршрутом завдовжки 35 км. Початком і кінцем є с. Світязь, що лежить на південний схід від озера.

На території НПП переважають соснові ліси. У підліску багато ягід, передусім чорниці.

Національний парк має розвинену туристичну інфраструктуру, зокрема у сфері розміщення. Тут функціонують пансіонат “Шацькі озера”, кілька баз відпочинку. Ще більшою є кількість приватних готелів і садиб. Щороку НПП приймає сотні тисяч відвідувачів — переважно із Західної України.

Таблиця 2.4

Національні природні парки України (на 01.01.2014)

№	Назва	Розташування	№	Назва	Розташування
1	Шацький	Волинська область	25	Заліся	Київська, Чернігівська
2	Прип'ять-Стохід	Волинська	26	Ічнянський	Чернігівська
3	Думанська пуца	Волинська	27	Мезинський	Чернігівська
4	Дермансько-Острозький	Рівненська	28	Деснянсько-Старогутський	Сумська
5	Яворівський	Львівська	29	Гетьманський	Сумська
6	Північне Поділля	Львівська	30	Пирятинський	Полтавська
7	Сколівські Бескиди	Львівська	31	Нижньосулський	Черкаська, Полтавська
8	Кременецькі гори	Тернопільська	32	Слобожанський	Харківська
9	Дністровський каньйон	Тернопільська	33	Гомільшанські ліси	Харківська
10	Мале Поліся	Хмельницька	34	Дворічанський	Харківська
11	Подільські Товтри	Хмельницька	35	Святі Гори	Донецька
12	Галицький	Івано-Франківська	36	Меотида	Донецька
13	Синьогора	Івано-Франківська	37	Кармелокове Поділля	Вінницька
14	Гуцульщина	Івано-Франківська	38	Нижньодністровський	Одеська
15	Верховинський	Івано-Франківська	39	Тузловські лимани	Одеська
16	Карпатський	Івано-Франківська	40	Бузький Гард	Миколаївська
17	Ужанський	Закарпатська	41	Білобережжя Святослава	Миколаївська
18	Зачарований край	Закарпатська	42	Олешківські піски	Херсонська
19	Синевир	Закарпатська	43	Джарилгашський	Херсонська
20	Черемосий	Чернівецька	44	Азово-Сиваський	Херсонська
21	Вижницький	Чернівецька	45	Великий Луг	Запорізька
22	Хотинський	Чернівецька	46	Приазовський	Запорізька
23	Голосіївський	м. Київ	47	Чарівна Гавань	АР Крим
24	Білоозерський	Київська, Черкаська			

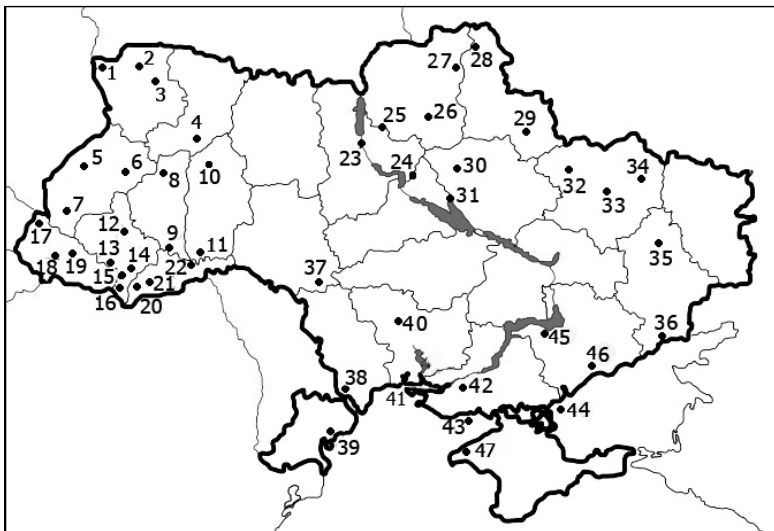

Рис. 2.3. Розташування національних природних парків:

1 – Шацький, 2 – Прип'ять-Стохід, 3 – Цуманська пуща, 4 – Дермансько-Острозький, 5 – Яворівський, 6 – Північне Поділля, 7 – Сколівські Бескиди, 8 – Кременецькі гори, 9 – Подільські Товтри, 10 – Мале Полісся, 11 – Дністровський каньйон, 12 – Галицький, 13 – Синьогора, 14 – Гуцульщина, 15 – Карпатський, 16 – Верховинський, 17 – Ужанський, 18 – Зачарований край, 19 – Синевир, 20 – Черемоський, 21 – Вишницький, 22 – Хотинський, 23 – Голосіївський, 24 – Білоозерський, 25 – Залісся, 26 – Ічнянський, 27 – Мезинський, 28 – Деснянсько-Старогутський, 29 – Гетманський, 30 – Пирятинський, 31 – Нижньосульський, 32 – Слобожанський, 33 – Гомільшанські ліси, 34 – Дворічанський, 35 – Святі Гори, 36 – Меотида, 37 – Кармелюкове Поділля, 38 – Нижньодністровський, 39 – Тузловські лимани, 40 – Бузький Гард, 41 – Білобережжя Святослава, 42 – Олешківські піски, 43 – Джарилгацький, 44 – Азово-Сиваський, 45 – Великий Луг, 46 – Приазовський, 47 – Чарівна Гавань

Адміністрація парку функціонує в с. Світазь. Науковим куратором НПП є Волинський державний університет ім. Лесі Українки. Отже, тут можна знайти знавців парку, які вже не один рік вивчають його природу.

НПП “Прип'ять-Стохід” отримав свою назву від назви двох основних річок, що тут течуть: Прип'яті та Стоходу. Розташований у Любешівському районі Волинської області; створений у 2007 р. Скласти уявлення про цей національний парк можна на-

віль за назвою р. Стохід, що свідчить про наявність у неї багатьох рукавів — ста ходів. Отже, для НПП характерні численні річки, луки, болота, а також ліси. На окремих ділянках національний парк межує з Білоруссю.

НПП “Цуманська пуща” створено у Волинській області на північний схід від Луцька в 2010 р. Охоплює найбільший лісовий масив, що зберігся біля обласного центру. Виділяється найбільшим поголів'ям зубрів в Україні. У парку розроблено кілька екотуристичних маршрутів — кінних, водних, велосипедних.

Дермансько-Острозький НПП розташований у південній частині Рівненської області у межах так званого Малого Полісся. Найближче відоме місто — Острог, в якому розмістилася адміністрація НПП. Проте парк розташований дещо на захід — біля великого с. Буша. Рівнинні ділянки тут поєднані з високими пагорбами, де трапляються великі валуни з пісковика. Більша частина НПП вкрита лісом: домінують дуб, граб, бук. Відвідувачі парку мають змогу пройти екологічною стежкою “Від Волині до Поділля”.

Яворівський НПП створено у Львівській області на захід від обласного центра. Більша частина території є узвишшям, яке називають Розточчям. Ця назва означає, що з цієї місцини річки течуть у напрямку двох морів — Балтійського та Чорного. Особливість НПП в тому, що місцева природа увібрала в себе риси Карпат, Полісся і Поділля. Поширені переважно дубово-грабові ліси. На півдні парк межує з природним заповідником “Розточчя”.

НПП “Північне Поділля” розташований у північно-східній частині Львівської області. Ця територія досить висока і належить до пасм пагорбів, що мають назву Вороняки і Гологори. Значно поширені буково-грабові ліси. Тут бере початок р. Західний Буг — притока Вісли. У межах парку — в с. Підгірці — знаходиться одна з найвідоміших в Україні історико-архітектурних пам'яток — Підгорецький замок.

НПП “Сколівські Бескиди” створено в гірській частині Львівської області біля м. Сколе. Тут же у місті знаходиться адміністративний центр парку. Більша частина НПП вкрита смерековими лісами. З листяних порід найбільше буку. Вздовж річок росте вільха. На численних річках є кілька водоспадів. Селище Східниця відомо джерелами мінеральних вод типу “Нафтуся”.

НПП “Кременецькі гори” розташований на півночі Тернопільської області і водночас на захід від м. Кременець. До 2010 р. національний парк був складовою заповідника “Поділь-

ські Товтри”. На багатьох картах національний парк ще й досі показано як його складову.

НПП “Кременецькі гори” вирізняє низка доволі високих пагорбів, абсолютна висота яких сягає 408,5 м. До найвідоміших належить так звана Замкова гора (або Бона), на якій збереглися залишки фортеці. Значна частина парку вкрита лісами. Тут можна оглянути печеру, що має назву “Студентська”.

У м. Кременець є ботанічний сад, створений ще в 1807 р. Пізніше частину його колекції перевезли в Київ, і вона стала основою Ботанічного саду ім. академіка О.В. Фоміна.

НПП “Подільські Товтри” — найбільший в Україні і водночас один із найбільших НПП Європи — його площа сягає 2,6 тис. км². Парк займає південно-західну частину Хмельницької області. Найвідомішим містом є Кам’янець-Подільський. Нагадаємо, що парк увійшов до списку “7 природних чудес України”.

Товтри — це довге пасмо пагорбів, що простяглися з півночі на південь. Цікавими є як самі Товтри, так і каньйон р. Дністер, численні карстові утворення, печери. Рослинність переважно представлена дубовими і грабово-дубовими лісами. Тут багато родовищ мінеральних вод (зокрема типу “Нафтуся” і “Миргородська”), які широко використовують для лікування та оздоровлення. На цій території функціонує близько 70 санаторіїв, профілакторіїв і баз відпочинку. У межах НПП є кілька екологічних стежок, зокрема “Смотрицький каньйон”.

Крім природних принад у національному природному парку багато історико-архітектурних пам’яток. Зокрема, тут знаходиться Національний історико-культурний заповідник “Кам’янець”, головною прикрасою якого, у свою чергу, є Кам’янець-Подільська фортеця. На півночі НПП стоїть м. Сатанів, в якому збереглися руїни замку.

Дирекція НПП функціонує в м. Кам’янець-Подільський. Науковий куратор парку — Інститут ботаніки ім. М.Г. Холодного НАН України.

НПП “Мале Полісся” є останнім за часом створення національним природним парком — відповідний указ було підписано в серпні 2013 р. Площа парку — близько 6,0 тис. га. НПП знаходиться на півночі Хмельницької області на межі Ізяславського та Славутського районів. Сама назва парку свідчить про те, що ця територія багата на ліс. Подібно до самого Полісся, найбільш поширена сосна, значно менше — дуб.

НПП “Дністровський каньйон” створений на початку 2010 р. Розташований на півдні Тернопільської області, яка межує з Дністром. Найважливіша складова парку — Дністровський каньйон, який і дав назву парку. Цей каньйон — найбільший в Україні: його довжина перевищує 200 км, глибина сягає 100 м. Причина виникнення каньйону — висхідні рухи місцевості, в яку вимушена була врізатися р. Дністер. Існує чимало місць, з яких каньйон зручно фотографувати. Адміністративний центр НПП створено в м. Заліщики, яке розмістилося на звивині Дністра.

Галицький НПП знаходиться у Галицькому районі Івано-Франківської області. Через парк тече р. Дністер та кілька її приток. Частина НПП вкрита дубово-грабовими та дубово-буковими лісами. Адміністративний центр функціонує у м. Галич.

НПП “Синьогора” створено в гірській частині Івано-Франківської області, точніше — у Богородчанському районі біля с. Гута. Тут же розмістилася державна резиденція, яка має таку саму назву, що й НПП. Більша частина парку вкрита ялиновим лісом.

НПП “Гуцульщина” знаходиться в Івано-Франківській області частково в Карпатах, частково — у Прикарпатті. Найвища точка парку — гора Грегит, висота якої сягає майже 1500 м. Схили гори вкриті кам'яними розсипами, які місцеві жителі називають греготами. Адміністративний центр НПП розміщений у м. Косів. Особливістю парку є не лише його природа, а й етнічна складова.

Карпатський НПП — один із найбільших (його площа 51,6 тис. га) і найвідвідуваніших в Україні. До того ж є першим — його створили в 1980 р. Розташований у південно-західній частині Івано-Франківської області і водночас на північно-східному макросхилі Карпат, зокрема у межах гірського масиву Чорногора. Популярності парку надає те, що саме через нього пролягає найзручніший шлях до г. Говерла. Крім того, через національний парк пролягає шлях на Буковель — найвідоміший гірськолижний курорт України.

Найбільшу територію в парку займають ліси. Домінантним видом є смерека, менш поширені бук та ялиця. Смерековий ліс сягає висоти 1500 м. Вище лежить пояс з криволісся із сосни гірської та ялівця звичайного, ще вище — пояс альпійських луків.

У парку зустрічаються козулі, олені, ведмеді, рисі.

Більшість туристів, які прямують на Говерлу, їдуть до Івано-Франківська, а потім до Яремчі чи Ворохти. Яремче — найвище місто України, його висота — близько 500 м на рівнем моря.

Рухаючись на Говерлу, туристи потрапляють у межі НПП, де їм потрібно сплатити за своє перебування. Автомашиною можна дістатися турбази “Заросляк”, яку вирізняє яскраво-червоний дах. Висота цієї території — близько 1300 м. Щоб звідси потрапити на Говерлу, потрібно піднятися приблизно на 800 м, оскільки висота гори, як відомо, становить 2061 м. На Говерлі встановлено кілька державних символів України. Улітку за гарної погоди сюди щодня піднімається кілька тисяч людей. З гори відкриваються чудові краєвиди, зокрема можна побачити ще кілька гірських вершин. Поміж них — г. Піп-Іван, на якій видніються залишки польської астрономічної обсерваторії “Білий Слон”. Тут доречно нагадати той факт, що по г. Говерла і прилеглим вершинам Карпат до 1939 р. пролягав державний кордон між Польщею та Словаччиною. Про останнє нагадують сірі стовпчики, що де-не-де стирчать із землі: на одному їх боці викарбовано літеру “Р”, на іншому — “S”.

Серед інших об’єктів природи в межах національного парку увагу привертає р. Прут, витік якої знаходиться в улоговині між горами Брескул і Говерла. Приблизно за 1 км від витoku на річці є невеличкий водоспад. Значно більш відомим і відвідуваним є водоспад Пробій на околиці м. Яремче. Тут на річкою перекинуто бетонний місток.

Додамо, що в межах НПП, поряд з горою Туркул, знаходиться високогірне озеро Несамовите. Його висота над рівнем моря становить 1750 м. За формою воно нагадує Антарктиду.

У межах парку є сотні джерел води. У деяких випадках воду можна пити безпосередньо з річок.

Окрім природних принад, парк цікавий місцевою культурою. Тут зрозуміли, що національний колорит може приносити гроші. Тому його прагнуть зберегти і показувати.

Для того щоб туристи не ходили аби де, для них розроблено кілька десятків маршрутів (екологічних стежок). Для більшої зручності та безпеки стежки марковано фарбою на деревах і каміннях. Популярним екскурсійним маршрутом у парку є “Стежка Довбуша”.

Усе перелічене зумовлює те, що парк є дуже відвідуваним. Щороку його відвідують сотні тисяч людей. Для цього створено потужну інфраструктуру. Тут налічується безліч приватних готелів, діють спортивні бази і літні оздоровчі комплекси. Функціонує близько 10 баз відпочинку і стільки ж санаторіїв.

НПП підпорядкований Міністерству екології та природних ресурсів України. Адміністрація функціонує в м. Яремче, яке вважають неофіційною столицею Карпат.

НПП “Верховинський” створено на початку 2010 р. Територія знаходиться у південній частині Івано-Франківської області, а саме у верхів'ях річок Білий і Чорний Черемош. Порівняно з Карпатським НПП це більш віддалена частина Карпат. Панівними у парку є ялинові ліси. НПП має й етнічну особливість — тут мешкають гуцули.

Ужанський НПП розташований в Закарпатській області, порівняно неподалік від обласного центру. Парк являє собою частину Міжнародного (українсько-польсько-словацького) біосферного резервату “Східні Карпати”, який за площею є найбільшим серед аналогічних резерватів Центральної Європи. Переважна частина парку — це порівняно невисокі гори, вкриті лісом. Найбільше поширені бук, ялина, граб. Цікавим є те, що в межах НПП у 1866 р. упав великий метеорит. У парку функціонують кілька баз відпочинку, гірськолижні бази, санаторій. Адреса центральної садиби — селище Великий Березний.

НПП “Зачарований край” створено наприкінці 2009 р. у центральній частині Закарпатської області біля м. Іршава. Особливістю парку є його розташування у межах Вулканічного хребта, що належить до Карпатських гір. Абсолютна висота цієї місцевості переважно становить 700–1000 м, найбільша — 1081 м. Більша частина парку вкрита буковими лісами, які в багатьох випадках справедливо назвати пралісами.

НПП “Синевир” створено у Міжгірському районі Закарпатської області. Найвідоміша частина парку — однойменне оз. Синевир. Існує легенда про походження назви озера від імен двох молодих людей, що покохали один одного. Дівчину звали Синь, юнака — Вир. Незнання цієї легенди та звичайна неухважність зумовлюють те, що інколи озеро помилково називають “Сіневир”.

Озеро Синевир — найбільше в Карпатах. Воно лежить на висоті 989 м над рівнем моря і має площу 7 га. Отже, озеро можна обійти усього за одну годину. Через доволі високе розташування тут прохолодно. Навколо озера росте смерековий ліс.

Свого часу в НПП функціонував музей лісосплаву, але в 1998 р. його було зруйновано паводком.

Улітку 2011 р. у парку було організовано реабілітаційний центр бурих ведмедів, які до цього перебували в неволі.

У межах НПП є кілька турбаз. Разом з тим відвіданню парку перешкоджає те, що шлях до озера є тупіковим. Автобуси сюди курсують не так уже й часто.

НПП “Черемоський” створено наприкінці 2009 р. у Путильському районі Чернівецької області — на південному заході від обласного центру. Цей район області є найбільш високогірним і певною мірою важкодоступним. Рельєф місцевості є чинником того, що тут переважає хвойна рослинність, а саме ялина звичайна.

Головна річка НПП — Путила, що є притокою р. Черемош. В однойменному с. Путила знаходиться офісне приміщення парку.

НПП “Вижницький” створено в 1995 р. на заході Чернівецької області. Неповдалі розташовані м. Вижниця та селище Берегомет. Цей парк територіально ближчий до р. Черемош, ніж “Черемоський”. Висота місцевості тут значно менша.

Більша частина НПП вкрита лісами, але не хвойними, а переважно листяними. Найбільше поширення мають бук і дуб.

Парк зручний для відвідування, насамперед з Чернівців. НПП підпорядкований Міністерству екології та природних ресурсів України. Науковим куратором парку є Чернівецький державний університет імені Юрія Федьковича.

НПП “Хотинський” створено на початку 2010 р. Назва парку відповідає його розташуванню — біля м. Хотин. Крім суходільної ділянки охоплює частину Дністровського водосховища. На території парку знаходиться унікальна споруда — Хотинська фортеця.

НПП “Голосіївський” виник у 2007 р. після багаторічної боротьби за його створення. Це єдиний НПП країни, що розміщується у межах великого міста. Загальна його площа 4,5 тис. га, з яких близько половини надано в постійне користування. Парк знаходиться у південній частині Києва, частково в межах долини Дніпра. До складу НПП входять Голосіївський ліс, Голосіївський парк ім. М. Рильського, урочища “Лісники”, “Теремки”, “Бичок”. Через парк течуть річка Віта, струмки Оріхуватський (Горихуватський), Голосіївський, Китаївський.

Переважає частина парку вкрита деревною рослинністю. Найпоширеніші види — граб звичайний та дуб звичайний. Трапляються також липа, ясен, вільха. Багато дерев мають вік 200—300 років.

Найбагатшою є природа в урочищі “Лісники”, яка є заказником загальнодержавного значення. Урочище відоме різноманіттю гідрофільної рослинності. Тут росте кілька видів орхідей, які занесено до Червоної книги України. У межах заказника ба-

гатий і тваринний світ — зустрічаються ласки, кабани і козулі. Численними є види птахів, зокрема, коловодних.

У межах парку і поряд з ним є кілька культових споруд, зокрема Китаївська пустинь, у межах якої є печери. З використанням кількох джерел зроблено купальні.

У 2012 р. поряд із оз. Дідорівка збудовано адміністративний будинок парку. Дістатися сюди можна з вул. Героїв Оборони. Звідси є можливість пройти уздовж Голосіївського струмка і вийти до проспекту Науки.

НПП “Білоозерський” розташований у південно-східній частині Київської області та прилеглий частині Черкаської. Межує з Канівським водосховищем. Більшу частину території займають ліси. Є кілька озер, одне з яких має назву Біле.

НПП “Залісся” знаходиться у північно-східній, найбільш лісистій частині Київської області. Зі сходу парк обмежений автодорогою Київ — Чернігів. Більша частина парку являє собою сосновий ліс. Є кілька озер, струмків і заболочених масивів. НПП створено наприкінці 2009 р. — одночасно з кількома іншими парками, зокрема НПП “Білоозерський”.

Ічнянський НПП розташований у Чернігівській області біля м. Ічня у верхів’ї р. Удай. Значне поширення мають соснові ліси, рідше — дубові і дубово-грабові. Є заплавні луки і низинні болота. До складу НПП входить дендрологічний парк загальнодержавного значення “Тростянець”, що знаходиться на схід від основної частини парку.

Мезинський НПП розміщується на сході Чернігівської області. Важлива складова парку — р. Десна. Найбільш поширені заплавні луки та ліси. На берегах трапляються відслонення крейди і мергелю. У с. Мезин на початку ХХ ст. було виявлено палеолітичну стоянку з великою кількістю кісток мамонта. Тут створено археологічний музей. На жаль, у часи, коли він був без належної охорони, його кілька разів обкрадали. Візит-центр національного природного парку збудовано в сусідньому с. Свердловка, що як і Мезин, лежить на березі р. Десна.

НПП “Деснянсько-Старогутський” створено на півночі Сумської області біля кордону з Росією. За природними особливостями у ньому можна виділити дві частини — Придеснянську і Старогутську. Перша багата на заплавні озера і болота, друга — на ліси, які складають одне ціле з лісами Брянської області (Росія), зокрема, тими, що ростуть у заповіднику “Брянський ліс”. Тут поширена найбільша в Україні популяція зайця білого.

НПП “Гетьманський”, подібно до попереднього, створений у Сумській області. Віссю парку є р. Ворскла. Через це територія НПП має видовжену форму — його протяжність перевищує 100 км. У парку поширені як заплавні ділянки, так і вкриті лісом. З лісових культур переважають сосна і дуб. Адміністративний центр парку розміщений у м. Тростянець. Інше місто, яке межує з парком, — Охтирка.

НПП “Пирятинський” розташований у західній частині Полтавської області поряд з м. Пирятин. Територія парку тягнеться до р. Удай — притоки Сули. Значна частина території являє собою широку заплаву Удаю, яка з обох боків оточена сільгоспугіддями. Відвідувачів найбільше приваблює тихоплинна річка та її зелене оточення: луки і фрагменти лісів.

НПП “Нижнясульський” створено на початку 2010 р. Охоплює нижню течію р. Сула та Сульську затоку, що утворилася з появою Кременчуцького водосховища. Більша частина території являє собою широку заплаву Сули з невеличкими старицями, луками і фрагментами лісів. Сульська затока багата на рибу і є важливим нерестовищем.

Слобожанський НПП створено у північно-західній частині Харківської області, на схід від м. Краснокутськ і водночас біля р. Мерла. Ця невеличка річка разом зі своєю притокою сприяли тому, що у цій досить посушливій місцевості створена справжня природна оаза. Велику цінність має ліс на правому березі річки.

НПП “Гомільшанські ліси” розташований майже в центрі Харківської області біля р. Сіверський Донець. Існування річки сприяло різноманітності природних умов. Крім дібров тут є чимало ділянок з гідрофільною рослинністю.

Дворічанський НПП створено наприкінці 2009 р. Знаходиться у північно-східній частині Харківської області біля р. Оскіл. Найближчим до парку є м. Куп’янськ. Особливість парку — поширення крейדיаних відслонень. Надає парку привабливості р. Оскіл — одна з найбільших приток Сіверського Дінця.

НПП “Святі Гори” створено на півночі Донецької області біля м. Слов’яногірськ. Віссю парку можна вважати р. Сіверський Донець. Правобережна частина НПП знаходиться на узвишші, що й зумовило назву парку. Численними є крейдиані відслонення. Тут росте вид сосни, занесений до ЧКУ, — сосна крейдиана. З інших видів дерев поширений дуб звичайний. У межах парку на правому березі Дінця стоїть Святогірська лавра. Тут у крейди

зроблено тунель і навіть кілька каплиць. Лівобережна частина парку являє собою заплаву Сіверського Дінця.

НПП “Меотида” створено в Донецькій області на березі Азовського моря біля м. Маріуполь. Вважають, що слово “меотида” грецького походження — ним греки називали Азовське море. Найбільш цінними ділянками парку є Крива та Білосарайська коси, де багато птахів. Зокрема, тут гніздиться мартин каспійський (реготун чорноголовий) — представник ЧКУ. Із ссавців зустрічається їжак вухатий, якого також занесено до ЧКУ.

НПП “Кармелюкове Поділля” створено наприкінці 2009 р. на півдні Вінницької області біля сіл Ободіка та Баланівка. Найбільша цінність парку — дубовий ліс.

Нижньодністровський НПП розташований в Одеській області, у дельті Дністра. Як і в багатьох інших випадках, створення парку було складним і тривалим. Основною перешкодою був супротив місцевих жителів, які боялися обмежень на вилов риби. НПП створили в 2008 р. Його підпорядковано Міністерству екології та природних ресурсів України.

Основні природні багатства парку знаходяться між рукавами Дністра, а також на березі Дністровського лиману. Парк багатий на представників флори і фауни. Тут поширена повітряно-водна та водна рослинність. З першої домінує очерет звичайний. З водної можна виділити глечики жовті, латаття біле, водяний горіх. Великим є різноманіття птахів — пелікан рожевий, коровайка, рибалочка, кілька видів чапель. Для відвідувачів розроблено кілька екскурсійних маршрутів, які починаються із с. Маяки або м. Біляївка. Є змога скористатися послугами місцевих туристичних фірм.

НПП “Тузовські лимани” створено на початку 2010 р. Його площа 27,9 тис. га. До складу НПП належать кілька солонowodних озер (лиманів), що утворилися на узбережжі Чорного моря. Найбільші з них — Шагани, Алібей, Бурнас. Ці озера відокремлені від моря вузькою піщаною косою.

Збереженню природи в цьому регіоні сприяла його віддаленість від великих міст і шляхів сполучень. Попри наявність великої кількості водойм, питної води тут обмаль. Багатством НПП є орнітофауна.

НПП “Бузький Гард” розташований у Миколаївській області, на р. Південний Буг. НПП створили в 2009 р. на базі уже існуючого регіонального ландшафтного парку “Гранітно-степове Побужжя”. Нагадаємо, що за результатами всеукраїнського опи-

тування “7 природних чудес України” парк визнано одним із номінантів. Оскільки опитування проводили в 2008 р., то номінант став відомий саме як “Гранітно-степове Побужжя”.

Парк починається біля м. Первомайськ і тягнеться до верхньої околиці селища Олександрівка. Посередині між ними стоїть м. Южноукраїнськ.

Відвідувачів НПП насамперед зачаровує краса порожистої ділянки р. Південний Буг. У північній частині парку є безліч місць, де стрімкі потоки води б'ються о скельні береги. Тут — біля с. Мигія — є ділянка річки, яку використовують для водного слалому. У південній частині парку розташовано Олександрівське водосховище, яке також переважно оточене гранітними берегами. Крім долини Південного Бугу до складу парку входять гирлові ділянки його кількох приток — Велика Корабельна, Сухий Ташлик.

У межах парку розроблено кілька екологічних стежок — переважно уздовж Південного Бугу. Популярності НПП сприяє є його зручне розташування — поряд з автошляхом Первомайськ — Миколаїв. Адміністративний центр функціонує в с. Мигія.

НПП “Білобережжя Святослава” створено в Миколаївській області наприкінці 2009 р. Охоплює віддалену частину Кінбурнського півострова, а також прилеглу акваторію Дніпровсько-Бузького лиману та Чорного моря.

Основні ландшафтні складові парку: піщані кучугури, посадки на них сосновий ліс, солоні озера, береги моря та лиману. Загалом домінує степова рослинність. На берегах часто росте лох вузьколистий — нині досить поширене дерево на півдні України. Велику цінність має орхідне поле — ділянка, на якій поширені орхідеї. Багатим є пташине царство. Тут зимує чимало видів птахів, які злітаються сюди з півночі.

Дістатися національного природного парку можна катером з Очакова або машиною підвищеної прохідності з с. Геройське.

НПП “Олешківські піски” розташований в Херсонській області. Існує думка про те, що створенню парку сприяв той факт, що в 2008 р. тут сталася лісова пожежа, у тушінні якої взяв участь тодішній Президент України Віктор Ющенко. Саме він видав відповідний указ у лютому 2010 р.

Утім сама назва НПП свідчить про те, що особливим тут є не ліс, а піски. І справді, на території України неможливо знайти такий величезний піщаний масив, як той, що утворився на схід від м. Цюрупинськ. Більше того, вважають, що він є найбі-

льшим у Європі. Додамо, що в минулому згадане місто мало назву Олешшя і ця назва походила від вілх, які тут були поширені.

Існують відомості, що цей величезний піщаний масив утворився близько 10 тис. (або навіть більше) років тому, коли танув льодовик і Дніпро був незрівнянно більший, ніж нині. Згодом опустелювання цієї місцевості певною мірою відбулося внаслідок господарської діяльності, а саме надмірного випасання овець. У першій половині ХХ ст. частину території вдалося заліснити сосною. Проте найбільша за площею ділянка піщаного масиву (її назва – “Козачелагерна арена”) залишилася безлісою. Сосновий ліс лише її оточує, певною мірою, стримуючи поширення піску. У 70-х роках минулого століття Козачелагерна арена стала військовим полігоном бомбардувальної авіації. Про це нині нагадують величезні воронки, які навіть можна розгледіти на космічних знімках.

Нині НПП “Олешківські піски” має площу 8,0 тис. га. Крім уже згаданої Козачелагерної до його складу входить ще й Виноградівська арена. У межах цих арен зберігся досить багатий рослинний і тваринний світ. Певною мірою це пов’язане з тим, що піщані пагорби досить високі. На їх вершинах і в улоговинах природні умови (насамперед зволоженість) помітно різні.

Останнім часом НПП “Олешківські піски” усе більше використовують у туризмі та екскурсійній діяльності. Існують туристичні фірми, які пропонують перехід через Козачелагерну арену, зокрема від с. Козачі Лагері до с. Раденськ. Довжина цього маршруту близько 20 км.

НПП “Джарилгацький” створено наприкінці 2009 р. До його складу входять однойменні острові і затока. Довжина о. Джарилгач сягає 42 км, найбільша ширина – 4 км. Панівною є степова рослинність. Тут акліматизовано благородних оленів, ланей, муфлонів. Зустрічаються також здичавілі коні. Острів широко використовують для відпочинку – сюди регулярно курсує катер зі Скадовська.

Азово-Сиваський НПП розташований у Херсонській області. Заповідання природи тут розпочали ще у 20-х роках ХХ ст. Певний час територія являла собою мисливське господарство. Національний парк утворено в 1993 р.

НПП є досить великим – його площа становить 52,2 тис. га, щоправда суходолом є порівняно невелика частина. Парк складається з двох ділянок: одна (більша за площею) – у межах Сивашу (з кількома островами), інша – охоплює велику піщану косу Бірючий Острів.

Зручнішим для відвідування є Бірючий Острів – сюди веде дорога із селища Кирилівка, яке належить до Запорізької області. Насправді Бірючий Острів – це півострів, з’єднаний із сушею вузькою косою. У найвужчій її частині зроблено паркан, який повністю перетинає косу – від берега Азовського моря до берега його затоки, що має назву Утлюцький лиман. На кінчику коси є оглядова вежа. Поряд з нею функціонує маяк “Бірючий”. За гарної погоди звідси видно Генічеськ – місто, в якому функціонує адміністрація парку.

На суходільній частині парку домінує степова та лучна рослинність. Поширений лох вузьколистий. Великим є поголів’я копитних тварин (олень благородний, лань) – значною мірою завдяки інтродукції. У холодні зими, коли замерзає Утлюцький лиман, деякі тварини залишають півострів. Чимало в парку і птахів. Тут, зокрема, зустрічається дрохва.

Парк підпорядкований Державному управлінню справами. Науковим куратором є Мелітопольський педінститут.

НПП “Великий Луг” розташований у Запорізькій області. Найближчі міста – Василівка і Дніпрорудне. Більша частина парку є акваторією Каховського водосховища. Крім того, до парку належать острови Великі Кучугури та прибережна смуга водосховища.

Територія НПП частково відповідає колишньому Великому Лугу, який нині майже повністю затоплений. У минулому в цьому унікальному природному утворенні домінували незліченні рукави Дніпра, озера, добре зволожені ділянки суші. Раніше ця місцевість славилася багатством на рибу, зокрема, на осетрові. Протягом двох століть належала запорізьким козакам.

Приазовський НПП створено в 2010 р. За площею є одним із найбільших в Україні. Парку належить кілька ділянок, як на суші, так і вкритих водою. Важливою його складовою є досить великий Молочний лиман. Свого часу він являв собою нерестовище, але протоку, яка його з’єднувала з Азовським морем, морські хвилі та течії занесли піском. Через те що морська вода перестала надходити, лиман почав всихати і зменшився в розмірах. Відновити зв’язок з морем вдалось у червні 2014 р., що дало змогу істотно поліпшити стан лиману. Протягом кількох місяців його розміри відновилися.

Із суходільних частин національного парку найбільшою є Обитічна коса. Її особливість – значна довжина (близько 30 км) і водночас невелика ширина. Вона вкрита переважно степовою рослинністю. Поширений лох вузьколистий.

Адміністративний центр Приазовського НПП розмістився в м. Мелітополь. Саме з цього міста найчастіше й організовують відвідання парку.

НПП “Чарівна Гавань” створено наприкінці 2009 р. Розташований у західній частині Криму – на Тарханкутському півострові. Складається з двох приблизно однакових за розміром частин, які розділені автошляхом до с. Оленівка. Північну частину часто називають Джангуль, південну – Атлеш. Відвідувачів Джангулю увагу привертають прямовисні скелі, що обриваються в море. До того ж цю частину Чорного моря вважають однією з найчистіших, принаймні вода тут чистіша, ніж в Ялті. У 2013 р. у північній частині парку створено вольєр, в який випустили сайгаків, привезених з “Асканії-Нова”.

2.4.5. Регіональні ландшафтні парки

В Україні створено близько 60 регіональних ландшафтних парків (РЛП). Природа тут часто перебуває не в гіршому стані, ніж в інших об’єктах ПЗФ, що мають вищий статус.

Регіональні ландшафтні парки створюють за рішенням обласних рад і фінансують з обласних бюджетів. Так, існує два РЛП “Тилігульський”. Один створено Одеською обласною радою, другий – Миколаївською (табл. 2.5).

Таблиця 2.5

Регіональні ландшафтні парки України

Назва	Розташування	Назва	Розташування
Мурафа	Вінницька	Розточчя	Львівська
Середнє Побужжя	Вінницька	Кінбурнська коса	Миколаївська
Дністер	Вінницька	Гранітно-степове Побужжя	Миколаївська
Придніпровський	Дніпропетровська	Тилігульський	Миколаївська
Дніпровські ліси	Дніпропетровська	Приінгульський	Миколаївська
Донецький кряж	Донецька	Тилігульський	Одеська
Клебан-Бик	Донецька	Ізмаїльські острови	Одеська
Меотида	Донецька	Диканський	Полтавська
Зуївський	Донецька	Кременчуцькі плавні	Полтавська

Краматорський	Донецька	Нижньовор- склянський	Полтавська
Слов'янський курорт	Донецька	Прип'ять-Стохід	Рівненська
Притиснянський	Закарпатська	Надслучанський	Рівненська
Дністровський	Івано- Франківська	Дермансько- Мостівський	Рівненська
Поляницький	Івано- Франківська	Сеймський	Сумська
Гуцульщина	Івано- Франківська	Дністровський каньйон	Тернопільська
Боковеньківсь- кий ім. М.Л. Давидова	Кіровоград- ська	Зарваницький	Тернопільська
Калинівський	АР Крим	Загребеля	Тернопільська
Бакальська коса	АР Крим	Чернівецький	Чернівецька
Караларський	АР Крим	Черемоський	Чернівецька
Тиха бухта	АР Крим	Партизанська Слава	м. Київ
Лисяча бухта	АР Крим	Дніпровські острови	м. Київ
Богуславль	Київська	Голосіївський	м. Київ
Трахтемирів	Київська, Черкаська	Печенізьке поле	Харківська
		Великобурлуць- кий степ	Харківська
Біловодський	Луганська	Ізюмська лука	Харківська
Знесіння	Львівська	Вільхова балка	Харківська
Надсянський	Львівська	Мальованка	Хмельницька
Верхньодністров- ські Бескиди	Львівська	Міжрічинський	Чернігівська

Дано характеристику кількох регіональних ландшафтних парків.

Порівняно неподалік від Києва на території, що вдається в Канівське водосховище, розташований РЛП **“Трахтемирів”**. Ця місцевість являє собою узвишшя, розсічене кількома балками. Це ускладнює господарську діяльність і водночас сприяє збереженню природи. Отже, частина півострова перебуває у мало зміненому стані. Тут поширена лісова рослинність (граб, липа, в'яз), що межує з невеличкими степовими ділянками. Досить багатим є й тваринний світ, властивий для Полісся: козуля європейська, кабан

дикий, заєць сірий, лисиця звичайна та ін. У північно-західній частині РЛП на березі Канівського водосховища лежить с. Трахтемирів, у південно-східній — с. Григорівка, навпроти — через Канівське водосховище — стоїть м. Переяслав-Хмельницький.

РЛП **“Кінбурнська коса”** створений відповідно до рішення Миколаївської обласної ради. Територія межує з НПП **“Білобережжя Святослава”**. Вважається, що назва Кінбурнської коси, а також півострова походить від тюркських слів **“кіл”** — волосина і **“бурун”** — мис. І, справді, півострів, принаймні його кінцева частина, має волосиноподібний вигляд. Збереження природи в парку зумовлено певною важкодоступністю цієї території. Сюди можна дістатися лише катером з Очакова або ґрунтовими дорогами із с. Геройське.

Природа в парку надзвичайно різноманітна: від піщаних барханів (їх називають кучугурами) до солоних озер. Деякі з них мають гідравлічний зв'язок із морем. На цих озерах можна побачити сотні пеліканів, лебедів, не кажучи про дрібніших птахів — мартинів, бакланів і чапель. Певним дивом природи можна вважати так звану Ковалівську сагу — заболочену місцину, в якій поширені не лише чорна вільха, а навіть папороть. Частина коси заліснена кримською сосною. Є й невеличкі безрезняки.

Адміністративний будинок парку розташований у м.Очаків.

Цікавим для відвідування є РЛП **“Тилігульський”**, який створено на межі Одеської та Миколаївської областей. Лиман досить великий — його довжина сягає 60 км, глибина — 21 м. За останнім показником лиман є найглибшим з розташованих поряд. Раніше ця водойма виділялась багатством на рибу, нині значним є різноманіття та чисельність птахів. Відвіданню цього РЛП сприяє його легкодоступність і теплий клімат.

2.4.6. Заказники

В Україні налічується понад 2 тис. заказників: геологічних, гідрологічних, орнітологічних, ботанічних.

“Базальтові стовпи” — один із цікавих геологічних заказників, що привертає увагу туристів. Знаходиться в Костопільському районі Рівненської області біля с. Базальтове. Головною особливістю заказника є родовище базальту — міцної породи майже чорного кольору. Базальт тут утворює вертикальні форми, які справді нагадують стовпи. Їх висота сягає 30 м, товщина — 1,2 м.

Базальт — цінний будівельний матеріал, який тут давно видобувають. Є діючі та затоплені кар'єри.

Геологічний заказник “Дніпровські Пороги”, розташований у межах м. Запоріжжя. Заказник являє собою кілька скелястих острівців нижче греблі Дніпрогесу. Раніше, до його створення, пороги (звичайно їх налічували 12) тяглися майже від Дніпропетровська до Запоріжжя.

Дуже відомим і відвідуваним є ландшафтний заказник **“Великий каньйон Криму”**. Знаходиться біля м. Бахчисарай, точніше — біля с. Соколине. Має глибину до 300 м, мінімальну ширину лише кілька десятків метрів. На дні тече невеличка річка, що є притокою р. Бельбек.

Досить відомим є також ландшафтний заказник **“Гора Пивиха”** — високий пагорб (168 м над рівнем моря), що височить на лівому (східному) березі Кременчуцького водосховища біля м. Градизьк. Частково вкритий лісом.

Своєю дивовижною красою відзначається ботанічний заказник **“Новий Світ”**, що знаходиться у південно-східній частині Криму біля селища Новий Світ. Велику цінність тут має ялівець високий; чимало дерев сягають тут кількасот років. Відвідувачі рухаються по заказнику так званою стежкою Голицина.

2.4.7. Ботанічні сади і дендропарки

Ботанічним садом вважають територію, де культивують рослини з різних куточків Землі. Якщо в такому закладі основну увагу приділяють деревним рослинам, його називають дендрарієм. Якщо ж такий заклад відкритий для відвідування, його називають дендропарком.

Нині в Україні створено кілька десятків ботанічних садів і дендропарків: перших — близько 30, других — приблизно 55. До найвідоміших і найбільш відвідуваних належать Ботанічний сад ім. академіка О.В. Фоміна, Національний ботанічний сад ім. М.М. Гришка НАН України (обидва в Києві), Нікітський (біля м. Ялта), Таврійського національного університету ім. В.І. Вернадського (м. Сімферополь). З дендропарків насамперед мають бути згадані “Асканія-Нова”, “Софіївка”, “Олександрія” та ін. Ці об'єкти розкидані на всій території країни. Перші такі заклади було засновано ще в XVIII ст. Це, зокрема, стосується дендропарків “Софіївка”, “Олександрія”, Нікітського ботанічного саду.

Нижче наведено характеристику деяких ботанічних садів і дендропарків, оскільки вони становлять значний інтерес в екотуризмі.

Одним із найбагатших і найбільш відвідуваних ботанічних садів є **Нікітський**. Він заснований у 1812 р., тобто понад 200 років тому. Першим директором був Х.Х. Стевен — швед за походженням. Нині Нікітський ботсад має найбагатшу колекцію флори, в якій налічують понад 15 тис. видів, сортів і форм рослин. Найбільшу увагу відвідувачів привертають пальмова алея, ділянка поширення бамбуку, колекція кактусів, а також великі за розміром екземпляри мамонтового дерева. Чимало в парку й ліванського кедра — хвойного дерева, яке у зрілому віці вирізняє плоска крона.

Національний дендрологічний парк “**Софіївка**” ймовірно найвідоміший в Україні. До того ж він має тривалу історію — вважається, що парк заснований у 1796 р. Парк названо на честь однієї з відомих жінок свого часу — Софії, яка була дружиною польського магната Станіслава Щесного Потоцького.

Дендропарк знаходиться в м. Умань, що стоїть на автошляху Київ — Одеса. Окрасою і певною мірою віссю парку є р. Кам’янка, на якій створено кілька ставків. Увагу відвідувачів привертають численні відслонення скельних порід. Додамо, що відвідання дендропарку пропонує велика кількість туристичних фірм.

Дендропарк “**Олександрія**” розташований у м. Біла Церква, на березі р. Рось. Заснований у 1793 р. (за іншими відомостями в 1788 р.) на землях польського магната Ксаверія Браницького, дружиною якого була Олександра Енгельгардт. Саме на її честь парк і названо.

Особливістю дендропарку є те, що він найбільший в Україні — його площа становить майже 406 га. До того ж це найстаріший дендропарк країни. Значний вік парку зумовив те, що тут росте чимало вікових дерев заввишки до 30 м. Дуже вдало вибрано місце для парку — на правому березі р. Рось, та експозицію на південь. Через парк тече кілька струмків, на яких створено каскади ставків. Великі зусилля, витрачені при створенні парку, зумовили те, що він багатий не лише на рослинний світ, а й на архітектурні споруди та пам’ятки. Ймовірно, найвідомішою спорудою є колонада “Відлуння”, названа так за її акустичні якості. У дендропарку встановлено пам’ятник його засновниці — Олександрі Браницькій. Крім численних аборигенних видів дерев (ясен, дуб, сосна, тополя) у парку чимало інтродукованих (дуб червоний, модрина польська та ін.).

Дендропарки “Софіївка” та “Олександрія” цікаві не лише своєю природою, а й історією. Зокрема згадані вище польські магнати (Потоцький і Браницький) жили майже в один і той самий час і були знайомі. Більше того, в силу певних обставин вони долучилися до руйнації польської держави. У 1795 р. унаслідок третього поділу ця держава припинила існування. Відновити її вдалося лише в 1918 р.

Запитання для самоперевірки

- *Який природний заповідник в Україні найбільший і який найменший?*
- *Чому деякі заповідники складаються з кількох ділянок?*
- *Які дендропарки України найвідоміші?*

Домашнє завдання

- *Нанести на карту розташування чотирьох біосферних заповідників, 10 природних заповідників і 10 національних природних парків.*
- *Написати реферат про один з відомих об’єктів ПЗФ України.*

2.5. ОБ’ЄКТИ ЕКОТУРИЗМУ В КИЄВІ

Місто Київ дуже багате на природу. До найбільших природних багатств належить р. Дніпро, широка смуга якого перетинає все місто. Велику площу займають й ліси — насамперед на його околицях. До цього можна додати численні парки і сквери, ботанічні сади, ставки, озера та ін.

Найцінніші ділянки оголошені об’єктами ПЗФ — на 01.01.2014 р. їх було 172. Загальна їх площа — 124,5 км², що відповідає 15 % міської території (за даними міської адміністрації вона дорівнює 825 км²). У центрі міста багато штучно створених об’єктів, а на околицях — природних. Багато киян навіть не підозрюють, що живуть поряд з ділянками, де природа перебуває майже в недоторканому стані.

У межах міста насамперед потрібно виділити один національний природний парк (“Голосіївський”), чотири регіональні ландшафтні парки (“Голосіївський”, “Лиса гора”, “Дніпровські острови”, “Партизанської слави”), один заказник загальнодержавного значення (“Лісники”), одну пам’ятку природи загально-

державного значення (“Романівське болото”), три ботанічні сади загальнодержавного значення (імені М.М. Гришка, ім. академіка О.В. Фоміна та Національного університету біоресурсів і природокористування). Деякі з цих об’єктів згадано вище. У місті є зоопарк, дев’ять парків-пам’яток садово-паркового мистецтва загальнодержавного значення (“Володимирська гірка”, “Маріїнський”, “Феофанія”, “Голосіївський ім. М. Рильського”, “Пуша-Водицький” та ін.). Окремо можна виділити Сирецький дендропарк. У Києві створено також кілька парків-пам’яток садово-паркового мистецтва місцевого значення: “Аскольдова могила”, “Слави”, “Хрещатий”, Національного технічного університету України (НТУУ “КПІ”), Національного університету імені Тараса Шевченка та ін. Заказники: оз. Вербне, Бобрівня, Жуків острів та ін. Існують десятки пам’яток природи. Так, парк на Замковій горі водночас є й пам’яткою природи.

Голосіївський РЛП охоплює деякі території, прилеглі до НПП “Голосіївський”. Поміж них – урочище Церковщина, що межує з автошляхом між Києвом та Обуховим.

Своєрідною є природа в межах РЛП “**Лиса гора**”. Територія являє собою узвишшя над правим берегом р. Либідь неподалік від її впадіння в Дніпро. Тут трапляються майже безлюдні ділянки, вкриті віковичними дубами. Привертають увагу залишки так званого Лисогірського форту – оборонного укріплення, зведеного в ХІХ ст.

РЛП “**Дніпровські острови**” створено згідно з рішенням Київської міської ради у 2004 р. Площа 1,2 тис. га. Охоплює більшість островів у межах Києва – Ольжин, Венеціанський, Козачий, Муромець, Дикий, Долобецький, Жуків. Усі вони слугують популярним місцем відпочинку киян. Основним землекористувачем і водночас відповідальним за стан парку є Комунальне підприємство “Плесо”.

РЛП “**Партизанської слави**” розташований у Дарницькому районі приблизно посередині між станцією метро “Червоний хутір” і залізничною станцією “Дарниця”. У цілому парк являє собою ділянку соснового лісу, яка клином врізається в міську забудову. Особливо це стосується тієї частини парку, що прилягає до станції метро. Власне парком ця територія стає з ділянки, де є кілька озер. Найбільш змінена природа в частині парку, що прилегла до вулиць Тростянецької та Славгородської. Для відвідувачів тут створено атракціони, заклади харчування. Парк – зручне місце відпочинку мешканців житлових масивів Дарниця, Харківський, Позняки.

Одним із найстаріших і добре відомих ботанічних садів України є **Ботанічний сад ім. академіка О.В. Фоміна**. Він заснований у 1839 р. — невдовзі після відкриття Університету Св. Володимира (нині — Київський університет імені Тараса Шевченка). Саме того року було здійснено перші посадки. Вибрана ділянка площею 22,5 га раніше являла собою яр з кількома відрогами. Нині завдяки поширенню тут дерев і кущів схили яру закріплені і він губиться серед рослинності.

На сьогодні флора ботсаду налічує кілька тисяч видів і різновидів рослин, деяким з яких близько 180 років — відповідно до часу заснування ботсаду. На території саду збудовано кілька оранжерей, найвища з яких має висоту 30 м. Велику увагу відвідувачів привертає сад магнолії, яка цвіте у квітні.

Національний ботанічний сад ім. М.М. Гришка НАН України розташований у правобережній частині Києва, неподалік від Дніпра. Займає частину колишнього лісового масиву, що за часів Київської Русі мав назву Звіринець. Ботанічний сад почали тут створювати у 30-х роках ХХ ст., але основні роботи припали на повоєнні роки. Порівняно з Ботанічним садом імені О.В. Фоміна цей сад незрівнянно більший — його площа сягає 130 га. Велика територія та різноманітність умов саду дали змогу відтворити різноманітні ландшафти, які нагадують не лише Українські Карпати, Крим, степи України, а й Алтай, Західний Сибір, Кавказ, Середню Азію, Далекий Схід. Крім того, тут створено кілька окремих садів — бузку, троянд, магнолій. Зазначимо, що сад бузку (сірингарій) певною мірою став візитною карткою ботсаду.

Ймовірно, найвідомішим парком-пам'яткою садово-паркового мистецтва Києва є **“Володимирська гірка”**, названа так після встановлення тут у 1853 р. пам'ятника князю Володимиру. Цей пам'ятник вважають найстарішим у Києві.

Ще один об'єкт садово-паркового мистецтва — **Маріїнський парк**. Його заклали в 70-х роках ХІХ ст. після реконструкції Маріїнського палацу, який було збудовано у середині ХVІІІ ст.

Парк-пам'ятка садово-паркового мистецтва **“Феофанія”**, на відміну від згаданих вище, розташований далеко від центру Києва — на його південно-західній околиці. Хоча історія парку налічує близько 100 років, своєї справжньої краси він набув лише на початку ХХІ ст. Окрасою парку є кілька ставків.

З багатьох заповідних урочищ Києва може бути згадана Бобрівня — вона лежить між основним руслом Дніпра і Десенкою.

Пам'яткою природи інколи може бути лише одне старе дерево. Таким, зокрема, є “Дуб Крістера”, названий за прізвищем відомого київського садівника, німця за походженням Вільгельма Крістера. Цей дуб росте біля будинку за адресою вул. Осиповського, 3. Обхват цього дубу сягає 6,0 м. Ще один дуб, щоправда меншого віку, височить біля прохідної заводу “Більшовик” і водночас шляхопроводу над проспектом Перемоги.

Домашнє завдання

- *Нанести на план м. Києва 8–10 об'єктів ПЗФ.*
- *Відвідати якийсь об'єкт ПЗФ м. Києва та, використавши зроблені там фото, створити презентацію.*

2.6. ОБ'ЄКТИ ЕКОТУРИЗМУ В СУСІДНІХ З УКРАЇНОЮ КРАЇНАХ

Україна має сухопутний державний кордон із сімома країнами, і в кожній з них багато природних об'єктів, які цікаві для туристів і ними відвідуються. Те саме стосується розташованих неподалік Болгарії і Туреччини.

Назвемо кілька об'єктів, що найбільш відомі і знаходяться недалеко від України. Зауважимо, що відвідання цих об'єктів переконливо показує популярність екологічного туризму у світі.

Ймовірно, найвідомішим об'єктом екотуризму біля України є Біловезька Пуща, що лежить на межі Польщі та Білорусі за кілька десятків кілометрів на північ від Бреста. Заповідання природи тут започаткували ще в 1409 р. Певний час ця територія була власністю російської імператорської родини, і російський імператор тут справді бував. Нині у пущі мешкає найбільша у світі популяція зубрів. У 1991 р. тут було підписано так звану Біловезьку угоду, яка зафіксувала припинення існування СРСР. У 1992 р. пущу було занесено до Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО.

Певний час Біловезька Пуща (принаймні її білоруська частина) була природним заповідником. У 1991 р. її статус змінено — нині це Національний природний парк Білорусі. Національним парком є і польська частина пущі. Площа білоруської частини майже 153 тис. га, польської — істотно менша — 10,5 тис. га.

Основне природне багатство пущі — ліси, які займають понад 80 % її території. У межах національного парку росте безліч дерев віком у кількості років і заввишки 30–35 м.

Відомим і відвідуваним у Білорусі є національний природний парк “Нарочанський” на північному заході країни. Його особливістю є група озер. Додамо, що розвиток туризму, належне фінансування об’єктів ПЗФ є важливими складовими державної політики Білорусі.

Чимало місць для екологічного туризму є в Польщі. 3-поміж них насамперед потрібно виділити згадану вище Біловезьку Пущу — точніше ту її частину, яка належить цій країні. Вона являє собою найстаріший національний парк (park narodowy) Польщі, який було створено в 1932 р. Загалом же в країні створено понад 20 національних парків.

Для громадян України найближчим і найзручнішим регіоном для відвідання є Підкарпатське воєводство, яке межує з Львівською областю і де створено два національні парки — Бешадський і Магурський. Перший з яких належить до Міжнародного біосферного резервату “Східні Карпати” і межує з Україною. Зазначимо, що Бешади (або ж Бескиди) являють собою частину Карпатських гір. Туристам пропонують тут велику кількість різноманітних маршрутів, які долаються пішки, на велосипедах або верхи. Крім того, є змога сплаву по кількох річках.

Ще один відомий район розвитку екологічного туризму Польщі — гірський масив Татри, який, як і Бешади, належить до Карпатських гір. Височить на межі Польщі та Словаччини. Є найвищим у Карпатах і водночас зовсім невеликим за площею — лише 260 км². Для масиву характерні гострі гірські вершини, які нагадують Альпи. Тож Татри інколи називають Альпами в мініатюрі.

У межах цих гір створено Татранський національний парк, який належить обом сусіднім державам: Польщі та Словаччині. Найвища гора в польській частині має назву Риси, її висота — 2499 м. Неповдалік розташований відомий центр туризму — Закопане.

У Татрах створено розгалужену туристичну інфраструктуру: тут чимало готелів, закладів харчування, підйомників, туристичних стежок.

Карконошський (Кроношський) національний парк Польщі також лежить на державному кордоні, але на цей раз із Чехією. Займає найвищу частину Судет. Тут на межі двох країн височить гора Снежка заввишки 1602 м (або 1603 м) — найвища в Чехії.

Популяризацію Польщі як країни, яку варто відвідувати, здійснює Польська туристична організація.

Значним є розвиток екологічного туризму і в іншій сусідній з Україною державі, а саме Словаччині. Певною мірою це зумовлено тим, що понад половину території цієї країни займають гори. Саме на території Словаччини височить найвища гора Карпатських гір — Герлаховські Штит. Її висота — 2654 (2655) м. Туристичними центрами тут є міста Попрад і Високі Татри (у минулому — Старий Смоковець).

Словацьку частину Татр, яка вища за польську, досить часто відвідують українські альпіністи — тут проводять тренувальні збори.

Найвідомішим заповідником Молдови є “Кодри”. Його назва відповідає назві пасма пагорбів, що тягнуться мало не через усю країну з півночі на південь. Значна частина заповідника зайнята лісом. Найбільш поширені дуб і бук.

Зовсім близько до України, у Румунії, розташований заповідник “Дельта Дунаю”, який межує з Дунайським біосферним заповідником України. За розміром румунська ділянка більша за українську. Як і в Україні, велику цінність тут має пташине царство, зокрема пелікани — рожевий та кучерявий. Румунську частину дельти, що належить до заповідника, занесено до Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО.

У Болгарії відомим є заповідник “Сребирна”, створений біля Дунаю за 120 км на північний захід від м. Варна. Найбільшим багатством тут є орнітофауна — насамперед представники коловодних видів птахів. Парк занесений до Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО. Зовсім іншими є природні умови у національному парку “Пірін” — гірському масиві у південно-західній частині країни. Втім найбільш відвідуваним туристами, ймовірно, є заповідник “Ропотамо” біля м. Бургас. Назва заповідника відповідає назві річки, що бере початок у горах Странджа. Як не дивно, ця порівняно невелика за довжиною річка у нижній течії є судноплавною. Причому судна (катамарани) обслуговують лише туристів, яких везуть до Чорного моря, а потім у зворотному напрямку.

Найвідомішим об’єктом природи і водночас об’єктом уваги туристів у Туреччині є Памуккале (з турецької мови — бавовняний замок). Являє собою плато, утворене внаслідок осідання вапняку з води, що виходить із земних надр. Ця вода тепла, а вапнякові утворення (їх називають травертинами) сніжно-білі. Не випадково Памуккале занесено до Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО, зокрема, за ознакою “природне диво”. Інколи його навіть називають “восьме диво світу”. Туристи звичайно діста-

ються Памуккале з курортних міст Анталія і Мармарис, які знаходяться приблизно за 200 км.

На східній околиці Анталії увагу туристів привертає також водоспад Дюден, особливістю якого є падіння води безпосередньо в Середземне море.

Дуже багато цікавих об'єктів природи є в Росії. Найцінніші оголошені особливо береженими природними територіями (аббревіатура російською — ООПТ). Поміж них — понад 100 природних заповідників. У деяких із них, розташованих близько до України, природа подібна до української. У деяких інших можна побачити справді неймовірні природні об'єкти, але до них дуже далеко. З-поміж заповідників, які мають помірну віддаленість і багаті на природу, можна виділити Астраханський біосферний заповідник, створений у 1919 р. Його особливість — розташування у найбільшій в Європі річковій дельті на межі ріки і моря (Волги та Каспію). Усі три заповідні ділянки лежать на островах (як і більша частина Астрахані). Найбільшої уваги в заповіднику потребує лотос каспійський, який не росте в Україні. Він квітне у другій половині літа.

З національних парків Росії ймовірно найвідомішим є Лосиний Острів, який знаходиться на північно-східній околиці Москви у межах найбільшого лісового масиву біля російської столиці.

Запитання для самоперевірки
Які об'єкти ПЗФ у сусідніх країнах Ви знаєте?

3. ЕКОТУРИСТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ

3.1. ТУРИ ЕКОЛОГІЧНОГО СПРЯМУВАННЯ

Існує безліч можливостей для турів екологічного спрямування. Вони можуть різнитися за метою, тривалістю, довжиною та формою маршруту, способом пересування, складом учасників та ін.

Щоб тур відповідав поняттю “екологічний туризм”, необхідно, аби його частина проходила у місцевості з добре збереженою природою та спрямована на ознайомлення з нею. Добре, якщо подорож хоча б частково здійснюється пішки або якимось екологічним видом транспорту — на велосипеді, плоту, конях та ін. Найкраще, коли ці складові поєднані.

Розглянемо діяльність кількох турфірм, які спеціалізуються у сфері екотуризму. Одразу зазначимо, що в Україні таких фірм порівняно небагато. Більшість фірм розглядають подорожі “на природу” лише як одну зі складових своєї діяльності. Тим самим вдається охопити ширший контингент клієнтів.

Однією із суто екотуристичних фірм можна вважати фірму “Вилкове-Пелікан-Тур”, яка працює на півдні Одеської області (сайт — www.pelican-danube-tour.com.ua). Спеціалізацією фірми є надання турпослуг в дельті Дунаю. Як і в багатьох інших випадках, фірма створена завдяки людському ентузіазму. Її створив місцевий краєзнавець, біолог за фахом, який чимало попрацював у Дунайському біосферному заповіднику.

Нині фірмі “Вилкове-Пелікан-Тур” належить земельна ділянка біля Дунаю, на якій збудовано кілька гостьових будинків, а порівняно недавно — ще й котеджне містечко з дуже вдалою назвою “Пелікан-сіті”. Звідси на човні чи катері є можливість вирушити по одному з кількох туристичних маршрутів.

Розглянемо деякі фактори, які сприяють роботі фірми, а які перешкоджають. Головним сприятливим фактором є створений самою природою туристичний ресурс: Дунайська дельта, багатство місцевості на рослинний і тваринний світ, а також теплий клімат. Певну позитивну роль відіграє і “розкрученість” м. Вилкове та його бренд “Українська Венеція”. Добре й те, що й сам Дунай є дуже великим і відомим. Верхів’я ріки знаходиться в Німеччині, і багато мешканців цієї країни хотіли би побачити те, яким стає Дунай у гирлі. І, справді, громадяни Німеччини

тут бувають. Що ж до перешкод для роботи фірми, то їх також чимало. Почнемо з того, що м. Вилкове порівняно невелике. На жаль, чисельність населення міста через економічні негаразди зменшується. Багато місцевих жителів мають човни, і прогулянкою водою їх не здивуєш. Що ж до туристів з інших регіонів, то перешкодою для них є віддаленість Вилкового і далеко не ідеальний стан автошляхів на півдні Одеської області.

Наступна фірма, що також спеціалізується у сфері екотуризму, — “Green Delta” (www.deltaibis.od.ua). Ця фірма функціонує неподалік від Одеси в дельті Дністра. Гостьовий будинок розташований в с. Маяки. Фірму створили біологи за фахом і загалом краєзнавці. Турпродукт, який пропонується, переважно є екскурсійною діяльністю, оскільки здебільшого подорожі відбуваються протягом дня. Головним транспортним засобом, на якому надається екскурсійне обслуговування, є катер. Звернімо увагу на його назву — “Каравайка”. Так зветься красивий і водночас рідкісний птах, якого можна побачити в дельті Дністра.

Як і в попередньому випадку, важливий чинник створення турфірми — наявність туристичного ресурсу у вигляді надзвичайно гарної природи в дельті Дністра. Однак, вочевидь, цього недостатньо без ентузіазму та підприємливості людей, які здогадалися цей ресурс використати. Сприятливим фактором для фірми є те, що поряд із цієї ділянкою, за 40 км від неї, розташоване м. Одеса, в якому проживає 1 млн людей. Як і жителі багатьох інших міст, вони певною мірою мешкають у “кам’яному мішку”, з якого багатьом хочеться вирватися. Отже, діяльність фірми полягає у поширенні інформації про чарівний куточок природи, в агітації його побачити, збиранні гостей, запрошенні у гостьовий будинок, читанні лекції, проведенні екскурсії, організації харчування та відправлення додому. Зрозуміло, що за час існування фірми розроблено кілька варіантів турів за маршрутом, тривалістю, сервісом і вартістю. Як і заведено в екотуризмі, у послугі з харчування наявні місцеві складові, зокрема мед, і це наголошено в рекламі турів.

Наступна турфірма (туроператор) — Activetravel (сайт — www.activetravel.com.ua). Пропоновані тури: сплав по Південному Бугу, походи Карпатами, Гірським Кримом, а також Туреччиною. Фірмою пропонується триденний тур у Карпати, в якому передбачено сходження на Говерлу. Починається подорож у м. Івано-Франківськ, звідки група їде в с. Лазещина. Наприкінці

першого дня група влаштовується на нічліг. Другого дня здійснюється сходження на Говерлу. Потім група рухається донизу, де влаштовується другий нічліг. Третього дня туристи повертаються до “цивілізації”.

Сама назва турфирми — Activetravel — красномовно свідчить про те, що туристам насамперед пропонуються рух і враження. Пізнавальна складова тут порівняно невелика. Це можна зрозуміти навіть із сайту фірми.

Чимало турів “на природу” пропонує туристична фірма “4 сторони” (www.pohod.org.ua). Фірмою, зокрема, розроблено кілька маршрутів у Карпати, де є змога здійснити сходження або навпаки, взяти участь у сплаві гірською річкою Черемош.

Ця сама фірма пропонує здійснити піший перехід Туреччиною, а саме — Лікійською стежкою (Лікія — стародавня держава на півдні Малої Азії). Привабливість туру полягає в красі ландшафтів, близькості до моря. Крім того, завдяки теплому клімату існує цілорічна можливість здійснення подорожі. Недолік туру — досить велика вартість, оскільки до витрат на самій стежці додається вартість перельоту.

Чимало турів екологічного спрямування пропонує Українська асоціація активного та екологічного туризму (<http://uaeta.org>). Наведемо назви кількох турів: “Чотири каньйони Криму”, “7 чудес України: Гранітно-степове Побужжя”, “Заповідне Полісся”, “Мезинський НПП”, “Поспілкуйся з птахами”. Як видно, пропоновані подорожі охоплюють майже всю Україну. Фірма пропонує також кілька екскурсій, зокрема, біля Києва в заказнику “Лісники”.

Не можна оминати увагою й туристичну агенцію “Терра Інкогніта” (<http://terraincognita.info>). Ця фірма пропонує низку турів, але екологічним змістом наповнена лише частина. Звичайно пропонується відвідання одного-двох цікавих об’єктів природи у складі комплексних турів. З-поміж цих пропозицій можна виділити відвідання дендропарків “Софіївка” та “Олександрія”, а також Долини нарцисів.

Цікаві подорожі, в яких поєднані активний рух і перебування на природі, пропонує туристична фірма “Веловуйки” (www.velovuyki.com.ua). З-поміж кількох пропонованих турів можна виділити тур “Заповідне Полісся”. Крім того, фірма пропонує велосипедні подорожі за кордоном — по Словаччині, Хорватії, Туреччині.

Ще однією туристичною фірмою, яка пропонує відвідання цікавих природних об’єктів, є компанія “Ukrainian Tour”

(www.ukrainiantour.com). Ось назва кількох пропозицій: “Перлини Волині”, “Весна на Закарпатті”, “Асканія-Нова + Кам’яна могила”. Різноманітною є й екскурсійна програма: в дендропарки “Софіївка”, “Олександрія” та ін.

Згадаємо також агенцію “Подорожі вихідного дня” (сайт – www.kardash.kiev.ua). Як і в діяльності більшості турфірм, тури екологічного спрямування тут є одним із напрямів діяльності. До таких турів належать “Асканія-Нова та козацький степ”, “Дунайські плавні”, “Шацькі озера” тощо. Найбільш “екологічним” з-поміж них, ймовірно, є перший. Тривалість цього туру три дні – починається вранці у суботу і закінчується пізно ввечері в понеділок. Першим на шляху є дендропарк “Веселі Боковеньки”, що в Кіровоградській області. Після цього, оглянувши деякі об’єкти в Каховці, група переїзжає в Асканію-Нова, з якої повертається до Києва.

Зазначимо, що заповідник “Асканія-Нова” настільки популярний, що його пропонують відвідати багато туристичних фірм.

У сусідній Росії велику кількість екотурів пропонує Фонд розвитку екотуризму “Дерсу Узала” (www.ecotours.ru). Фірма пропонує екзотичні тури як по Росії (Камчатка, Байкал, Алтай), так і багатьох регіонах світу: Австралії, Південній Африці та ін. Зрозуміло, що велика віддаленість району подорожей зумовлює їх досить значну тривалість (10–14 днів) і, відповідно, велику вартість – на рівні 2,0 тис. доларів США і більше.

Ще однією турфірмою Росії, яка просуває так званий тропічний екотуризм, є “Тайный меридиан” (www.exotravel.ru). У цьому разі туристам пропонують тури в Екваторіальну Африку, Центральну Америку, Південно-Східну Азію. Особливістю цих подорожей є не лише враження, а й знання. Утім вартість пропонованих турів сягає кількох тисяч доларів США.

Як видно, існує чимало фірм, які пропонують послуги у сфері екологічного туризму. Запропонуємо кілька турів і ми.

Перший пропонований тур може бути названий “Через Карпати”, адже починається у Прикарпатті, а закінчується у Закарпатті. За формою маршрут є лінійним, причому значна його частина виконується пішки. Починається маршрут в Івано-Франківську. Мешканці інших міст, зокрема Києва, дістаються сюди самостійно. Поряд із вокзалом знаходиться автостанція, звідки автобуси часто вирушають в Яремчу. На верхній околиці міста цікавим об’єктом природи є водоспад Пробій – найбільший за водністю в Україні (рис. 3.1).

З Яремчі здійснюється переїзд до турбази “Заросляк”, яку збудовано біля підніжжя Говерли. По обіді відбувається сходження на гору. Час, необхідний для цього, — близько 5 год.

Варто нагадати і про те, що Говерла височить на межі Івано-Франківської та Закарпатської областей і водночас на межі Карпатського національного природного парку та Карпатського біосферного заповідника.

Спускаючись з гори убік турбази “Заросляк”, є сенс відхилитися з основної стежки праворуч, аби подивитися на улоговину між Говерлою та сусідньою горою Брескул (її висота 1911 м). Тут із кількох струмків починається р. Прут. Приблизно за кілометр від витoku на ній є перший водоспад. Закінчується цей день ночівлею на турбазі “Заросляк”. За домовленістю, можна переночувати в будинку сніголавинної станції “Пожежевська”, що знаходиться поряд. За своїм розташуванням вона найвища в Україні — її висота над рівнем моря становить близько 1450 м. Працівники станції перебувають тут цілодобово.

Другого дня здійснюється піший перехід через Карпати, а саме через Чорногорський хребет. З огляду на досить велику протяжність пішохідної частини маршруту (близько 20 км) вирушати бажано якомога раніше. Від уже згаданої станції “Пожежевська” шлях проходить на г. Пожежевську (висота 1822 м), яка, подібно до Говерли і Брескул, належить до Чорногорського хребта. Звідси в напрямку на південь прокладено гарну стежку, яка за кілька кілометрів приведе до г. Туркул, точніше, до покажчика з напрямками руху, який встановлено на її схилі. Найближчий об’єкт, до якого лише 300 м, — оз. Несамовите. Воно лежить на досить великій висоті (1750 м), і тому вода в ньому холодна. Після відвідання озера потрібно повернутися до згаданого вище покажчика, на якому стрілкою показано шлях до с. Луги. Звідси до нього 12 км. З цього місця потрібно йти донизу. Спо-

Рис. 3.1. Схема туристичного маршруту “Через Карпати”

чатку стежка проходить через чагарник з ялівцю, а потім через ялиновий ліс. Зі зменшенням висоти місцевості до ялини додаються інші характерні для Карпат види дерев зокрема бук. На виході з гір потрібно звернути увагу на Говерлянську греблю — давно збудовану на річці споруду для поліпшення сплаву плотів. Нині з тіла греблі проросли дерева, і за призначенням її не використовують. За 1,5–2 км починається велике та подовжене с. Луги, в якому є автобусна зупинка. Звідси курсує автобус до м. Рахів, де можна переночувати в одному з готелів.

Третього дня якомога раніше слід сісти на автобус і поїхати в південному напрямку, де між селами Костилівка і Круглий встановлено знак “Центр Європи”. Поряд тече р. Тиса — одна з найбільших приток Дунаю. Якщо є час, можна відвідати Музей екології гір, який створено за 5 км на південь від Рахова. Ще ближче до цього міста — на його південній околиці в оточенні букового лісу — розташована садиба Карпатського біосферного заповідника з кількома адміністративними будівлями.

Повернення в Івано-Франківськ можливе автобусом з Рахова. З цього ж міста нині курсує поїзд Рахів–Київ, який вирушає близько полудня. Якщо орієнтуватися на нього, то вранці останнього

дня можна відвідати лише “Центр Європи”.

Територіально близьким є інший пропонований тур, щоправда, довший за часом, відстанню, а відповідно, й вартістю. Назвемо його “Смарагдове кільце Карпат”. Цей автобусний тур у цілому є кільцевим і передбачає відвідання НПП “Синевир”, кількох ділянок Карпатського біосферного заповідника (зокрема Долини нарцисів) та Карпатського НПП. Крім того, туристи відвідують ще й кілька міст і містечок (рис. 3.2).

Як і попередній, цей тур починається в Івано-

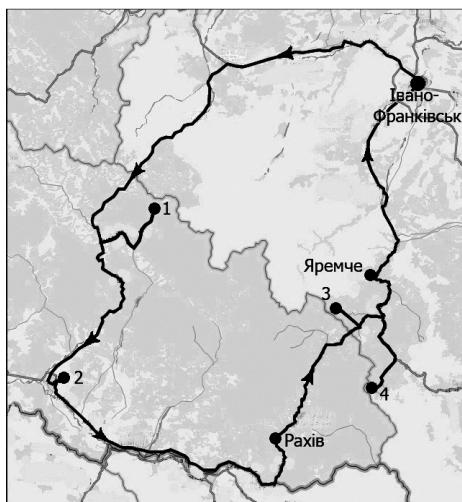

Рис. 3.2. Схема туристичного маршруту “Смарагдове кільце Карпат”:

1 — оз. Синевир, 2 — Долина нарцисів,
3 — Буковель, 4 — г. Говерла

Франківську. Звідси автобус через м. Долина прямує до селища Межигір'я, а за цим до оз. Синевир. Звідси надвечір першого дня туристи переїжджають до м. Хуст, де ночують. Другого дня відвідують Долину нарцисів, уже згаданий “Центр Європи” та другу ділянку Карпатського біосферного заповідника. Ночують туристи в м. Рахів. Третього дня – переїзд через селище Ясіня в Буковель з ночівлею там. Четвертого дня туристи здійснюють сходження на Говерлу, а потім їдуть в Івано-Франківськ.

Зовсім інші принади природи можна запропонувати туристам на Херсонщині. Пропонований тур має назву “Природні дива Херсонщини”. Ця подорож передбачає відвідання двох національних природних парків: “Олешківські піски” та “Джарилгацький”. Особливість цього туру – можливість побувати на найбільшому в Європі піщаному масиві, а також найбільшому острові Чорного моря. Більше того, відвідання острова дає змогу ще й відпочити на морі.

Пропонований тур може бути розпочатий у Києві або в Херсоні. В останньому разі його тривалість становить два дні. Починається подорож із залізничного вокзалу в Херсоні, куди поїзд із Києва прибуває близько 9-00. За годину учасники подорожі дістаються автобусом с. Раденськ, яке лежить біля “Козачелагерної арени”. Звідси відбувається піша екскурсія пісками і назад. Після повернення в село та обіду в ньому туристи їдуть у Скадовськ, де й ночують. Наступного дня відвідують о. Джарилгач (він же – НПП “Джарилгацький”) з кількогодинним перебуванням на морі. Надвечір учасники туру повертаються в Херсон. Тривалість останнього переїзду становить 2 год. Звідси у вечірній час є змога сісти на поїзд до Києва (рис. 3.3).

Можливим є триваліший, а саме триденний варіант пропонованого туру. У цьому разі туристи двічі ночують у Скадовську. Третього дня відвідують біосферний заповід-

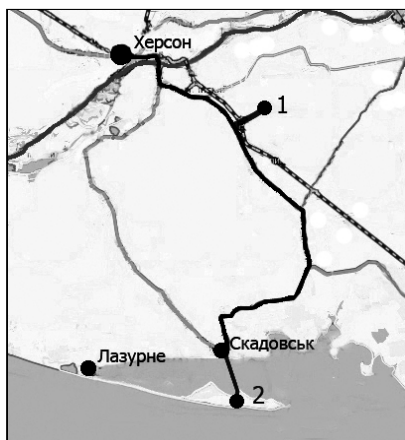

Рис. 3.3. Схема туристичного маршруту “Природні дива Херсонщини”:
1 – Козачелагерна арена,
2 – о. Джарилгач

ник “Асканія-Нова” і ввечері повертаються в Херсон.

Викладене свідчить про те, що природні умови України дуже різноманітні, і це дає змогу розробити багато туристичних маршрутів на будь-який смак. Водночас підготовка туру потребує значної роботи, зокрема, домовленості з людьми, які надають послуги.

Домашнє завдання

- *Ознайомитись із сайтами туристичних фірм, що надають послуги у сфері екологічного туризму та написати короткий реферат про зміст їх діяльності.*
- *Придумати слоган для екотуристичної фірми.*

3.2. ЕКСКУРСІЙНІ МАРШРУТИ

Екскурсія – майже неодмінна складова будь-якої туристичної подорожі. Екскурсії, в яких основна їх частина відбувається на природі, можливі у будь-якому місті. Чи не найкращі умови для їх здійснення є у м. Києві, природні багатства якого відомі навіть за межами України. Тут можливі різноманітні екскурсійні маршрути, які відбуваються на природі, і їй же привертається основна увага. При розробці цих маршрутів беруть до уваги:

- наявність цікавих об’єктів;
- проходження в екологічно чистій місцевості;
- простоту виконання;
- легкодоступність початкової та кінцевої точок;
- безпеку.

З багатьох туристичних фірм Києва, які спеціалізуються на екскурсійному обслуговуванні в місті, насамперед згадаємо “Цікавий Київ”. Сайт цієї фірми (interesniy.kiev.ua) російською та англійською мовами інформує про велику кількість можливих екскурсій по столиці і в прилеглому регіоні. Ось тематика кількох пропозицій: “Околиці Києва”, “Київські острови”, “Гори і парки Києва” тощо.

Велику кількість екскурсій по місту пропонує вже згадана вище фірма “Подорожі вихідного дня”. Про зміст екскурсій говорять самі назви: “Сирецький дендропарк”, “Парки Києва” та ін.

У Криму останнім часом набули популярності екскурсії у парк левів “Тайган”, який створено біля Білогірська. Подібне можна сказати і про страусині ферми, що з’явилися в кількох регіонах.

Запропонуємо кілька екскурсій природознавчого змісту і ми.

Однією з мало відвідуваних і досить загадкових місцин Києва є Лиса гора. Відповідно, й екскурсію можна назвати “Таємниці Лисої гори”. Довжина маршруту – 5 км, тривалість його проходження – 2 год. Схема маршруту зображена на рис. 3.4.

Особливістю цього маршруту є те, що на ньому досить складно орієнтуватися. У зв’язку з цим доцільно використовувати GPS-навігатор. Ще одна особливість маршруту полягає в тому, що окремі ділянки гори дуже круті. Тож пересування ними не завжди безпечне – насамперед у дощову погоду чи під час танення снігу.

Хоч гора і має назву “Лиса”, більша її частина вкрита грабовим лісом. Крім того, тут багато дубів – причому деяким по 200–300 років. Отже, не випадково, що ця територія належить до об’єктів ПЗФ – регіонального ландшафтного парку.

Місцем зустрічі екскурсантів може бути станція метро “Видубичі”, звідки група рухається в напрямку Лисої гори. Не доходячи до неї, доцільно відхилитися трохи ліворуч, аби побачити те місце, де з-під землі виринає річка Либідь. Поряд знаходиться єдина її ділянка, де Либідь має природне русло. Її довжина – близько 400 м. Цікаво, що хоч вода в річці забруднена, тут є риба. Інколи можна побачити і качок.

За 100–200 м від цього місця починається Лиса гора. Опинившись на ній, бажано знайти майданчик, що височить над Столичним шосе (його координати: 50°23'46" пн. ш. і 30°33'23" сх. д.). Насправді таких майданчиків навіть два, причому з обох відкривається панорама значної частини Києва. Видно навіть Трипільську ТЕС, що знаходиться за 32 км на південь або південний схід.

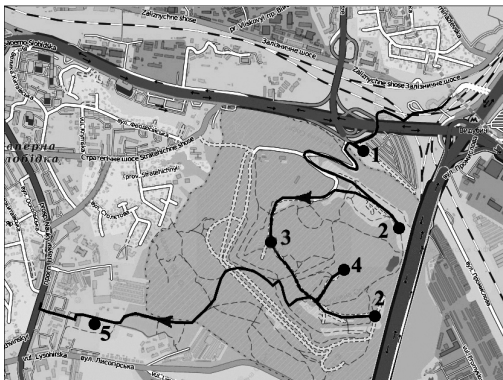

Рис. 3.4. Схема екскурсійного маршруту “Лисою горою”: 1 – місце появи Либеді на денній поверхні, 2 – оглядові майданчики, 3 – галявина з каменем, 4 – капище, 5 – метеорогічний майданчик

На шляху, що огинає глибокий яр, є велика галявина, де встановлено гранітну брилу з висіченими словами про заснування тут у 1982 р. природного парку. Наступний об'єкт на маршруті – язичницьке капище з кількома культовими спорудами.

Під час перебування на горі неодмінно впадає в око Лисогірський форт – оборонна споруда, зведена в XIX ст. Аби вийти за його межі необхідно пройти однією з потерн, наприклад № 3. Це похилений тунель крізь захисний вал форту. За кількасот метрів ліс, що панує на горі, закінчується. Останнім місцем уваги на маршруті є метеорологічний майданчик метеостанції “Київ”, де проводять спостереження за погодними умовами. Закінчення маршруту – зупинка “Гідрометеорологічна” на проспекті Науки.

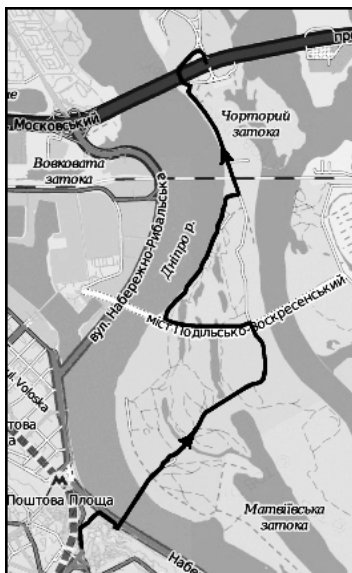

Рис. 3.5. Схема екскурсійного маршруту “Трухановим островом”

парку “Дніпровські острови”.

За кількасот метрів від мосту по праву руку можна побачити монумент, який засвідчує, що під час Другої світової війни, а точніше 27 вересня 1943 р. німецькі війська, що відсупали, спалили розташоване тут селище. По закінченні війни його вирішили не відновлювати. Разом з тим для мешканців селища, які

Наступний маршрут може бути названий “Трухановим островом”. Довжина маршруту 7 км, тривалість проходження – 3 год (рис. 3.5).

Місце збору екскурсантів – перед будівлею Філармонії, що біля Європейської площі. Неподалік починаються сходи, які ведуть до монумента, який часто скорочено називають “Магдебурзькому праву”. Колись на дні наявного тут Хрещатицького ярка біг досить повноводний струмок, в якому, за переказами, князь Володимир хрестив своїх дітей. Саме цей факт і зумовив зведення тут монумента Хрещення Русі з нагоди повернення Києву Магдебурзького права.

Далі група Парковим мостом перетинає Дніпро та опиняється на Трухановому острові, що є складовою регіонального ландшафтного

залишилися живими, стало традицією зустрічатися вересневими днями на острові.

Далі екскурсійна група виходить до Подільсько-Воскресенського мостового переходу, що будується. Тут бажано йти уздовж місця будівництва убік головного русла Дніпра. На цьому шляху трапляться два мости над відрогами оз. Бабине.

Далі маршрут пролягає берегом Дніпра. Тут увагу екскурсантів необхідно звернути на кам'яне кріплення берега. Його виконали напередодні пуску Ланцюгового мосту (1853 р.). Це зроблено з метою закриття протоки Чорторий, яка тут починалася і зливалася з іншим рукавом Дніпра безпосередньо перед мостом, який тоді будували. З часу, що минув (понад 160 років), крізь щілини між каменями де-не-де проросли дерева. Деякі великі камені вросли в дерева і підняті ними над землею — інколи на 0,5 м.

Далі маршрут проходить під Петрівським залізничним мостом і закінчується на зупинці громадського транспорту біля Московського мосту.

Наступний маршрут – “Оріхуватською долиною”. Місце зустрічі – станція метро “Голосіївська”. Тривалість екскурсії – 1,5 год, довжина лінійного маршруту – 2,4 км (рис. 3.6).

Практично весь маршрут проходит Голосіївським парком імені Максима Рильського, який було створено в 1957 р.

Першим об'єктом на маршруті є Голосіївський ставок на р. Оріхуватка (Горіхуватка). Вона є правою притокою Либеді, її довжина – 5,3 км. Загалом на р. Оріхуватка створено 4 муливія. Цікаво, що в ній те багато горіха чорного.

Залежно від погодних умов можна вибрати два варіанти маршруту вздовж річки. За гарної сухої погоди можна почати рухатися її правим берегом. Проте зручнішим є маршрут заасфальто-

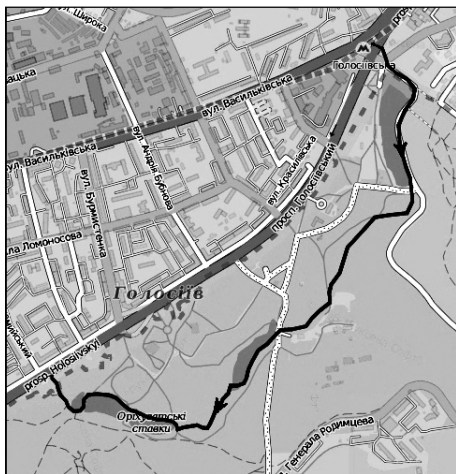

Рис. 3.6. Схема екскурсійного маршруту
“Оріхуватською долиною”

ваною стежкою по лівому березі. У верхній частині парку зручні стежки є на обох берегах річки. Закінчується маршрут на зупинці громадського транспорту біля Московського універмагу.

У межах Голосіївського парку можливий й інший маршрут, а саме уздовж Дідорівського струмка. Початком маршруту може бути перехрестя вулиць Героїв Оборони та Генерала Родимцева. Останньою група рухається вниз до оз. Дідорівка, яке насправді є ставком. По лівий бік руху лежить територія Ботанічного саду Національного університету біоресурсів і природокористування. Поряд з оз. Дідорівка збудовано офісний будинок Національного природного парку “Голосіївський”. Далі шлях проходить уздовж Голосіївського струмка, на якому створено ще два ставки – “Озеро Голубе” та “Гниле”. Поряд з ними привертає увагу так звана Голосіївська пустинь з кількома культовими спорудами. Закінчується маршрут на проспекті Науки.

Наступний маршрут можна назвати “Венеціанським островом”. Порівняно з іншими він має кілька особливостей. По-перше, в теплу пору року частину його можна виконати на човні. По-друге, маршрут нерозривно пов’язаний з островами Дніпра – починається і закінчується на о. Венеціанський. За формою маршрут є кільцевим. Довжина маршруту – 5,0 км по суші та 1,5 км по воді, тривалість екскурсії – 3 год (рис. 3.7).

Зустріч екскурсантів – станція метро “Гідропарк”. Звідси група виходить у південному напрямку і рухається у бік Русанівської протоки, на якій є прокат човнів і катамаранів.

Водна частина маршруту, триває близько 1 год., проходить навколо так званого Малого Венеціанського острова. У протоці між островами добре збереглася природа, зокрема, тут багато водної та повітряно-водної рослинності, можна побачити і коловодних птахів.

Після повернення човна на пункт прокату екскурсанти продовжують свій рух

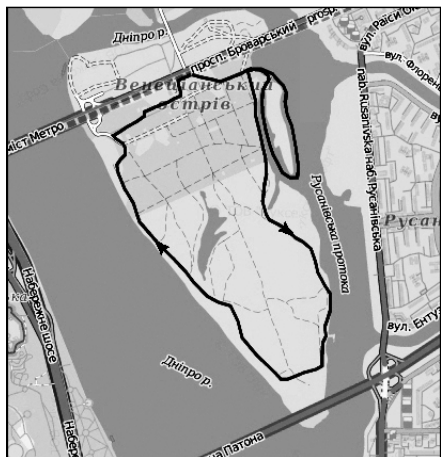

Рис. 3.7. Схема екскурсійного маршруту “Венеціанським островом”

пішки Венеціанським островом. Зазначимо, що ця територія не завжди була островом. У середині XIX ст. вона була з'єднана з рештою суші. На місці Русанівської протоки існував ланцюжок озер. У 1877 р. внаслідок сильної повені на Дніпрі на місці цих озер утворилася протока, а відтак, і новий острів.

Окультурена частина острова з доріжками, закладами харчування тягнеться до станції метро. Вже за кілометр від неї острів стає малолюдним, і місцевість нагадує справжній ліс.

Наблизившись до мосту імені Патона, група повертає до основного русла Дніпра і рухається берегом до станції метро “Гідропарк”, звідки екскурсія почалася.

Наступний екскурсійний маршрут має назву “До Десни”, адже саме туди екскурсанти мають дістатися. З-поміж усіх запропонованих у місті маршрутів цей найдовший – 12,5 км. Тривалість його проходження – 3,5 год. Схема лінійного маршруту подана на рис. 3.8.

Пропонована екскурсія, як і згадані вище, за способом пересування є пішохідною. На більшій частині маршруту немає прихистку від дощу. Тож екскурсію проводять лише за умов гарної погоди.

Починається рух неподалік Московського мосту від зупинки громадського транспорту на проспекті Генерала Ватутіна. Звідси у північному напрямку веде заасфальтована дорога до парку Дружби народів. Далі група рухається стежкою у північному напрямку – до бетонного містка через протоку Бобрівня. Таку саме назву (“Бобрівня”) має заповідне урочище за протокою.

Одразу за містком є розгалуження, на якому доцільно повернути праворуч – ближче до Десенки – рукаву Дніпра, що тягнеться паралельно його основному руслу. Ідучи цим маршрутом, можна побачити, що він проходить між двома житловими масивами: ліворуч видніються будинки Оболоні, праворуч –

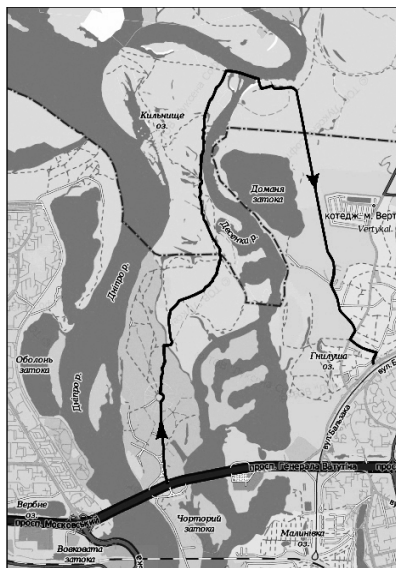

Рис. 3.8. Схема екскурсійного маршруту “До Десни”

Троєщини. Сама ж природа на острові така, що важко повірити, що це міська територія, адже все навкруги являє собою природний ландшафт. Загалом тут домінує лучна рослинність — насамперед по ліву руку від напрямку руху. В озерцях трапляються латаття біле і глечики жовті. З дерев поширені тополя біла і сосна звичайна.

У північній частині острова функціонують дві бази відпочинку: одна на березі Десенки, інша — на березі Десни. Варто звернути увагу, що будиночки цих баз стоять на палях. Поясненням цього є можливість великих підйомів рівня води і затоплення цієї території.

Проминувши згадані бази, екскурсанти виходять до Десни та дамби, що з'єднує острів Муромець з рештою суші. Трохи далі — на березі Десни — можна побачити водозабірну споруду Деснянської водопровідної станції, звідки забирають воду для питних потреб Києва.

За дамбою потрібно прямувати у напрямку житлового масиву Троєщина. Вулицею Деснянська екскурсанти доходять до с. Троєщина, що лежить між однойменним житловим масивом і Десенкою. Ідучи через село, можна орієнтуватися на Свято-Троїцьку церкву. Поряд із нею є автобусна зупинка — це кінцева точка екскурсійного маршруту.

Запропонуємо екскурсійний маршрут і в Криму. Доволі відомим і водночас цікавим місцем на півострові є так звані Чортові сходи, якими можна пішки перетнути Кримські гори. Це місце розташовано біля селища Санаторне приблизно посередині між Севастополем та Алупкою. Отже, автобусну екскурсію можна почати з обох цих міст. Через с. Орлине автобус довозить екскурсантів до західної околиці с. Родниківське, звідки починається пішохідна частина екскурсії. Спочатку зручною стежкою відбувається сходження вгору, де, поміж іншого, є туристична стоянка. Отже, у разі негоди тут можна знайти прихисток. Неподалік від перевалу на краєчку гір є майданчик, з якого відкриваються чудові краєвиди Південного берегу Криму. За цим починається спуск кам'янистою стежкою, яка і має назву “Чортові сходи”. Протягом цього спуску автобус через згадане с. Орлине переїжджає до того місця, де пройшовши сходи, екскурсанти опиняються на Старій севастопольській дорозі. Звідси автобус доставляє їх до початкового місця подорожі.

КОНТРОЛЬ ЗНАНЬ

- Сформулюйте визначення поняття “екологічний туризм”.
- Який зміст вкладається у слова “sustainable development”?
- Як може екотуризм відігравати природоохоронну функцію?
- Які нормативно-правові акти найбільше стосуються еко-туризму?
  - Якими є функції екотуризму?
  - Які є перспективи розвитку екотуризму в Україні та світі?
  - Назвіть фактори, які сприяють та перешкоджають розвитку екотуризму.
- Коли і чому саме тоді відзначається День охорони навколишнього природного середовища?
- Які Інтернет-ресурси доцільно використовувати під час розробки туристичних маршрутів?
- Які обмеження накладаються на учасників екотурів?
- Чому в екотуризмі потрібно приділяти посилену увагу до питань безпеки?
  - Яку роль відіграють об’єкти ПЗФ у розвитку екотуризму?
  - Запропонуйте маршрут екотуристичного спрямування в Києві (а) і по Україні (б).
  - Які регіони України є найпридатнішими для розвитку еко-туризму і чому?
    - У чому полягає принципова відмінність природних заповідників і національних (регіональних) природних парків у сфері їх використання в туризмі?
  - Які фактори потрібно брати до уваги під час розробки екотурів?
    - Яку роль можуть відігравати водні об’єкти в екотуризмі?
    - В яких регіонах України найбільше природних заповідників і національних природних парків?
  - Які Вам відомі об’єкти ПЗФ у країнах, що межують з Україною?
    - Що означають поняття “ендемик” і “космополіт”?
    - Що собою являє Червона книга України?
    - Які Вам відомі об’єкти ПЗФ у Києві?
    - Які Вам відомі туристичні фірми, що надають послуги у сфері екотуризму?

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ ТА ІНТЕРНЕТ-РЕСУРСІВ

Основні рекомендовані джерела

1. Дмитрук О. Ю. Екотуризм : навч. посіб. / О. Ю. Дмитрук, С. В. Дмитрук. — К. : Альтерпрес, 2009. — 358 с.
2. Дроздов А. В. Основы экологического туризма : учеб. пособие / А. В. Дроздов. — М. : Гардарики, 2005. — 271 с.
3. Кекушев В. П. Основы менеджмента экологического туризма / В. П. Кекушев, В. П. Сергеев, В. Б. Степаницкий. — М. : Изд-во МНЭПУ, 2001. — 60 с.
4. Козловський О. Ю. Екологічний туризм : навч. посіб. / О. Ю. Козловський, Б. В. Борисюк. — Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2011. — 202 с.
5. Колбовский Е. Ю. Экологический туризм и экология туризма : учеб. пособие / Е. Ю. Колбовский. — М. : Академия, 2006. — 256 с.
6. Коростелёв Е. М. Практикум по экологическому туризму : учеб.-метод. пособие / Е. М. Коростелёв. — СПб, 2008. — 94 с.
7. Косолапов А. Б. Теория и практика экологического туризма : учеб. пособие для студентов вузов / А. Б. Косолапов. — М. : КноРус, 2005. — 229 с.
8. Русев И. Т. Основы экотуризма : учеб.-практ. пособие / И. Т. Русев. — Одесса : КП ОГТ, 2004. — 294 с.
9. Сергеева Т. К. Экологический туризм : учебник / Т. К. Сергеева — М. : Финансы и статистика, 2004. — 360 с.
10. Храбовченко В. В. Экологический туризм : учеб.-метод. пособие / В. В. Храбовченко. — М. : Финансы и статистика, 2003. — 208 с.

Додаткові рекомендовані джерела

1. Бабарицька В. К. Менеджмент туризму. Туроперейтинг. Понятійно-термінологічні основи. Сервісне забезпечення турпродукту : навч. посібник / В. К. Бабарицька, О. Ю. Малиновська. — 2-ге вид., перероб. та доп. — К. : Альтерпрес, 2008. — 286 с.
2. Бабкин А. В. Специальные виды туризма : учеб. пособие / А. В. Бабкин. — Ростов н/Д : Феникс, 2008. — 251 с.
3. Бейдик О. О. Рекреаційні ресурси України : навч. посіб. / О. О. Бейдик. — К. : Альтерпрес, 2011. — 462 с.
4. Бейдик О. О. Унікальна Україна: географія та ресурси туризму : навч. посіб. / О. О. Бейдик, Н. О. Новосад. — К. : Альтерпрес, 2013. — 572 с.

5. Водно-болотні угіддя України: довідник / під ред. Г. Б. Марушевського, І. С. Жарук. — К.: Чорноморська програма Ветландс Інтернешнл, 2006. — 312 с.
6. Геологічні пам'ятки України: у 3-х т. / В. П. Безвинний, С. В. Білецький, О. Б. Бобров [та ін.]; за ред. В. І. Калініна, Д. С. Гурського, І. В. Антакової. — К.: ДІА, 2006. — Т. 1. — 320 с.
7. Грицак Ю. П. Организация самостоятельного туризма : учеб. пособие для студ. направления подготовки “Туризм” / Ю. П. Грицак. — Харьков : Экограф, 2008. — 164 с.
8. Заповідні території України. Ботанічні сади та дендропарки України / [відп. ред. Т. М. Черевченко, С. С. Волков ; упоряд. В. В. Кваша, О. О. Семенова, Н. В. Чувікіна]. — К. : [б. в.], 2010. — 293 с.
9. Кекушев В. П. Основы менеджмента экологического туризма : учеб. пособие / В. П. Кекушев, В. П. Сергеев, В. Б. Степаницкий. — М. : Изд. МНЭПУ, 2001. — 60 с.
10. Любіцева О. О. Туристичні ресурси України : навч. посіб. / О. О. Любіцева, Є. В. Панкова, В. І. Стафійчук. — К. : Альтерпрес, 2007. — 369 с.
11. Мальська М. П. Туристичний бізнес: теорія і практика : навч. посібник / М. П. Мальська, В. В. Худо. — К.: Центр учбової літератури, 2007. — 424 с.
12. Можливості працевлаштування молоді у сфері зеленого туризму: методичні рекомендації щодо започаткування власної справи / [за заг. ред. О. В. Кулініча]. — Харків : Ін-т соціальної політики регіону, 2011. — 124 с.
13. Організація туризму : підручник / І. М. Писаревський, С. О. Погасій, М. М. Покоłodна [та ін.]; за ред. І. М. Писаревського. — Харків : ХНАМГ, 2008. — 541 с.
14. Пангелов Б. П. Організація і проведення туристсько-краєзнавчих подорожей : навч. посіб. / Б. П. Пангелов. — К. : Академвидав, 2010. — 247 с.
15. Панкова Є. В. Туристичне краєзнавство : навч. посіб. для вищ. навч. закладів III–IV рівнів акредитації / Є. В. Панкова. — 2-ге вид., перероб. та доп. — К. : Альтерпрес, 2007. — 352 с.
16. Природно-заповідний фонд Київської області / Василюк О. [та ін.]. — К. : НЕЦУ, 2012. — 338 с.
17. Сорокіна Г. О. Екологічний туризм : навч. посіб. / Г. О. Сорокіна; Державний заклад “Луган. нац. ун-т імені Тараса Шевченка”. — Луганськ : Вид-во ДЗ “ЛНУ імені Тараса Шевченка”, 2013. — 206 с.
18. Туристичне намісто України. Атлас [Карти] / відп. ред. Н. О. Крижова. — К. : ДНВП “Картографія”, 2010. — 136 с.
19. Фігורізмонаїття заповідників і національних природних парків України. Ч. 1. Біосферні заповідники. Природні заповідники

[Електронний ресурс] / колектив авторів під ред. В. А. Онищенка, Т. Л. Андрієнка. — К. : Фітосоціоцентр, 2012. — 406 с. — Режим доступу — http://www.botany.kiev.ua/doc/zap_1.pdf.

20. Фіторізноманіття заповідників і національних природних парків України. Ч. 2. Національні природні парки [Електронний ресурс] / колектив авторів під ред. В. А. Онищенка, Т. Л. Андрієнка. — К. : Фітосоціоцентр, 2012. — 580 с. — Режим доступу — http://www.botany.kiev.ua/doc/zap_2.pdf.

21. Чижова В. П. Учебные тропы природы / В. П. Чижова, А. В. Добров, А. Н. Захлебный. — М. : Агропромиздат, 1989. — 159 с.

22. Шнайдер С. Л. 500 выдающихся деревьев Украины / С. Л. Шнайдер, В. Е. Борейко, Н. Ф. Стеценко. — К. : КЭКЦ, 2011. — 204 с.

Інтернет-ресурси

www.menr.gov.ua — сайт Міністерства екології та природних ресурсів України.

www.mon.gov.ua — сайт Міністерства освіти і науки України.

www.mns.gov.ua — сайт Державної служби України з надзвичайних ситуацій.

www.mincult.gov.ua — сайт Міністерства культури України.

www.unwto.org — сайт Всесвітньої туристичної організації ООН.

www.ecotourism.org — сайт Міжнародної екотуристичної організації.

www.etc-corporate.org — сайт Європейської туристичної комісії.

<http://greenglobe.com> — сайт міжнародної організації Green Globe з екологічної сертифікації в туризмі.

www.nationalgeographic.com — сайт Національного географічного товариства.

www.meteo.com.ua — сайт Українського гідрометцентру.

www.ecotourismrussia.ru — інформаційний сайт з екотуризму.

www.stezhky.org.ua — сайт громадської туристичної організації (Івано-Франківська область).

www.verkhovyna.info — сайт туристично-інформаційного центру “Верховина” (Івано-Франківська область).

<http://uaeta.org/ua/top/index> — сайт Української асоціації активного та екологічного туризму.

www.ecotours.ru — сайт Фонду розвитку екотуризму “Дерсу Узала”.

www.intour.com.ua — сайт журналу “Міжнародний туризм”.

<http://tourlib.net> — сайт туристичної бібліотеки.

ЗМІСТ

Вступ	3
1. Сутність екотуризму	4
1.1. Основні поняття і терміни. Особливості екотуризму	4
1.2. Функції екотуризму	12
1.3. Історія екотуризму	15
1.4. Ресурси екотуризму	19
1.5. Правова основа екотуризму	26
1.6. Вимоги до екотуризму	30
1.7. Формування екотуру	32
1.8. Проведення екотуру	42
1.9. Розміщення і харчування туристів	43
1.10. Екологічний стан місцевості та його врахування в туристичній діяльності	44
1.11. Безпека в екотуризмі	47
2. Об'єкти екотуризму	56
2.1. Природа як середовище екотуризму	56
2.2. Морське узбережжя України	66
2.3. Червона книга України	72
2.4. Об'єкти природно-заповідного фонду	76
2.4.1. Загальна характеристика	76
2.4.2. Біосферні заповідники	78
2.4.3. Природні заповідники	84
2.4.4. Національні природні парки	93
2.4.5. Регіональні ландшафтні парки	109
2.4.6. Заказники	111
2.4.7. Ботанічні сади і дендропарки	112
2.5. Об'єкти екотуризму в Києві	114
2.6. Об'єкти екотуризму в сусідніх з Україною країнах	117
3. Екотуристична діяльність	121
3.1. Тури екологічного спрямування	121
3.2. Екскурсійні маршрути	128
Контроль знань	135
Список літератури та Інтернет-ресурсів	136

Навчальний посібник

Вишневський Віктор Іванович

Екологічний туризм

Редактор О.І. Калашникова

Підп. до друку 19.01.2015 р. Формат 60×84¹/₁₆.

Папір офс. Гарнітура “Таймс”.

Умов. друк. арк. 8,1. Обл.-вид. арк. 7,9.

Наклад 300 прим. Зам. № 23.

Видавництво “Інтерпрес ЛТД”, 03057, Київ 57,

вул. Дегтярівська, 31.

Реєстраційне свідоцтво ДК № 1248 від 27.02.2003 р.

Тел/факс (050) 911-3786

Віддруковано у видавництві “ЛОГОС” з оригіналів автора.

Свідоцтво суб’єкта видавничої справи ДК № 201 від 27.09.2000 р.

01030, Київ-30, вул. Богдана Хмельницького, 10, тел. 235-6003